

**T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
ARAP DİLİ VE BELAGATI BİLİM DALI**

**EBÛ MANSÛR ES-SEÂLİBÎ VE EL-İKTİBÂS
MÎNE'L-KUR'ÂN'Î'L-KERÎM ADLI ESERİ**

**Fatih TEMİR
20810601123**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**DANIŞMAN
Doç. Dr. Murat TALA**

KONYA - 2022

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü

BİLİMSEL ETİK SAYFASI

Öğrencinin	Adı Soyadı	Fatih TEMİR		
	Numarası	20810601123		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri / Arap Dili ve Belagatı		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Doç. Dr. Murat TALA		
	Tezin Adı	EBÛ MANSÛR ES-SEÂLİBÎ VE EL-İKTİBÂS MÎNE'L-KUR'ÂN'Î'L-KERÎM ADLI ESERİ		

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Fatih TEMİR

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	Fatih TEMİR		
	Numarası	20810601123		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri / Arap Dili ve Belagatı		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Doç. Dr. Murat TALA		
	Tezin Adı	Ebû Mansûr es-Seâlibî ve el-İktibâs Mine'l-Kur'ânî'l-Kerîm Adlı Eseri		

Bu çalışmada, Ebû Mansûr 'Abdûlmelik b. Muhammed b. İsmâil eş-Se'âlibî'nin (350-429/961-1038) hayatı, edebi kişiliği ve bir bedî' türü olan iktibâs sanatıyla birlikte el-İktibâs mine'l-Kur'ânî'l-Kerîm adlı eseri ele alınmıştır.

Çalışma giriş ve üç bölümden oluşmuştur. Girişte çalışmanın konusu, amacı, problemi, yöntemi ve kaynakları hakkında bilgi verilmiştir.

İlk olarak Se'âlibî'nin ilim ve kültür dünyasındaki değerini tespit için yaşadığı dönemin ilmi, siyasi ve kültürel yapısına değinilmiş ardından hayatı, eserleri, ahlâkî, edebî ve kişisel özellikleri üzerinde durulmuştur.

Çalışmamızın ikinci bölümünde ise edebî bir sanat olarak, şürde ve nesirde ifadeye canlılık ve güzellik katan, sözü pekiştirip güçlendiren iktibâs sanatından ve örneklerinden bahsedilmiştir.

Üçüncü bölümde ise iktibâs sanatı, Se'âlibî'nin el-İktibâs mine'l-Kur'ânî'l-Kerîm eseri özelinde, beyân ve bedî' ilim esaslarına göre üslup, şekil, muhteva yönüyle ele alınmış, örneklerle ilmi ve bilimsel değeri ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Se'âlibî, İktibâs, Kur'ân ve İktibâs

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü

ABSTRACT

Author's	Name Surname	Fatih TEMİR		
	Student Number	20810601123		
	Department	Temel İslam Bilimleri / Arap Dili ve Belagatı		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	X	
		Doctoral Degree (Ph.D.)		
	Supervisor	Doç. Dr. Murat TALA		
	Title of the Thesis/Dissertation	Abū Maṣṣūr al-Thālibī and His Work al-Iktibās Min al-Ḳur'ān al-Kerīm		

In this study, the life of Abū Maṣṣūr Abdūlmelik b. Muhammed b. İsmâil et- Tha'alibī (350-429/961-1038), his literary personality and the art of iktibās, which is a type of bedī, together with his work “al-Iktibās mine'l-Ḳur'ān al-Kerīm” are discussed.

The study consists of an introduction and three parts. In the introduction, information is given about the subject, purpose, problem, method and resources of the study. Firstly, in order to determine the value of Tha'alibī in the world of science and culture, the scientific, political and cultural structure of the period he lived in was mentioned, then his life, works, moral, literary and personal characteristics were emphasized.

In the second part of the study, as a literary art, the art of iktibas, which adds vitality and beauty to the expression in poetry and prose, and reinforces and strengthens the word, and its examples are mentioned.

In the third part of the study, the art of iktibās is handled in terms of style, form and content, in accordance with the principles of beyân and bedi' science, in particular Tha'alibī's al-Iktibās mine'l-Ḳur'ān al-Kerīm, and its scientific and scientific value is revealed with examples.

Keywords: Thālibī, Iktibas, Qur'an and Iktibas

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİK SAYFASI.....	i
ÖZET	ii
ABSTRACT.....	iii
İÇİNDEKİLER	iv
KISALTMALAR.....	viii
TRANSKRİPSİYON SİSTEMİ.....	ix
ÖN SÖZ	xi
GİRİŞ.....	1
ARAŞTIRMANIN GENEL ÖZELLİKLERİ	1
1. Araştırmanın Konusu ve Önemi.....	1
2. Araştırmanın Amacı ve Kapsamı	2
3. Araştırmanın Kaynakları.....	3
4. Araştırmanın Metodu.....	5
5. Araştırmanın Problemleri	6

BİRİNCİ BÖLÜM

EBÛ MANŞÛR ‘ABDÜLMELİK B. MUHAMMED B. İSMÂİL EŞ- ŞE‘ÂLİBÎ’NİN HAYATI, KİŞİLİĞİ VE YAŞADIĞI DÖNEMİN ÖZELLİKLERİ

1.1. YAŞADIĞI DÖNEM	7
1.1.1. Siyâsî Durum.....	7
1.1.2. İlmî ve Kültürel Çevre	9
1.2. EBÛ MANŞÛR ‘ABDÜLMELİK B. MUHAMMED B. İSMÂİL EŞ- ŞE‘ÂLİBÎ’NİN HAYATI.....	12
1.2.1. Adı ve Nisbesi	12
1.2.2. İlmî Hayatı.....	14
1.2.2.1. İlim Tahsili ve Hocaları	18
1.2.2.2. Öğrencileri	25
1.2.3. Kişiliği ve Ahlâkı.....	26
1.2.4. Şiiri.....	30
1.2.5. Nesri.....	33
1.2.6. Vefatı.....	36

1.3. EBÛ MANŞÛR ‘ABDÛLMELİK B. MUHAMMED B. İSMÂİL EŞ-ŞEÂLİBÎ’NİN ESERLERİ.....	37
1.3.1. Eserleri Hakkında	37
1.3.1.1. el-Muntehal	39
1.3.1.2. Hâşsu’l-Hâş	39
1.3.1.4. Ecnâsu’t-tecnîs (el-Muteşâbih)	39
1.3.1.5. el-İktibâs mine’l-Kur’ânî’l-Kerîm.....	40
1.3.1.6. Sıhru’l-belâğa fî sirru’l-berâ’a	40
1.3.1.7. et-Temşîl ve’l-muhâzara fî’l-hikem ve’l-munâzara	41
1.3.1.8. el-Emsâl	41
1.3.1.9. Yetîmetu’d-dehr fî mehâsini ehli’l-‘aşr	41
1.3.1.10. Tetimmetu’l-Yetîme	42
1.3.1.11. Neşru’n-nazm ve hallu’l-‘ıkd.....	43
1.3.1.12. el-Leţâ’ifu ve’z-zarâ’ifu	43
1.3.1.13. Tuḥfetu’l-vuzerâ’	43
1.3.1.14. Aḥsenu mâ semîtu	43
1.3.1.15. Leţâ’ifu’l-ma’ârif.....	44
1.3.1.16. el-Yevâkîṭ fî ba’zî’l-mevâkîṭ.....	44
1.3.1.17. Taḥsînu’l-ḳabîḥ ve taḳbîḥu’l-ḥasen.....	44
1.3.1.18. Fıḳhu’l-luġa ve sirru’l-‘Arabiyye	44
1.3.1.19. Şimâru’l-ḳulûb fî’l-mudâf ve’l-mensûb	45
1.3.1.20. Berdu’l-ekbâd fî’l-a’dâd	45
1.3.1.21. Mir’âtu’l-murû’ât	45
1.3.1.22. Nesîmu’s-seḥr	46
1.3.1.23. el-Ġılman	46
1.3.1.24. en-Nihâye fî’l-kinâye.....	46
1.3.1.25. Sec’u’l-mensûr	46
1.3.1.26. et-Tevfîḳ li’t-telfîḳ.....	47
1.3.1.27. Âdabu’l-mulûk	47
1.3.1.28. Ġureru aḥbârî mulûki’l-Furs ve siyerihim	47
1.3.1.29. Ehâsinu’l-mehâsin	47
1.3.1.30. Leţâ’ifu’z-zurefâ’	48
1.3.1.31. el-İcâz ve’l-i’câz.....	48

1.3.1.32. Kitabu'l-emsâl.....	48
1.3.1.33. Zâdu seferi'l-mulûk	48
1.3.1.34. Ebû't-Ṭayyip el-Mutenebbî ve mâ lehû ve mâ 'aleyhi.....	48
1.3.2. Diğer Eserleri	49
1.3.3. Eserlerinde Kullandığı Metot	50

İKİNCİ BÖLÜM

ARAP BELÂGATINDA İKTİBÂS SANATI

2.1. İKTİBÂSIN ANLAMI	52
2.2. İKTİBÂSIN AMACI.....	54
2.3. İKTİBÂSIN TARİHSEL SÜRECİ.....	56
2.4. İKTİBÂS VE TAZMÎN.....	62
2.5. İKTİBÂSIN BÖLÜMLERİ	71
2.5.1. Nesirde Kur'ân'dan İktibâs	71
2.5.2. Şiirde Kur'ân'dan İktibâs	72
2.5.3. Nesirde Hadîsten İktibâs	76
2.5.4. Şiirde Hadîsten İktibâs	78
2.6. İKTİBAS VE İSTİŞHÂD	83

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

EL-İKTİBÂS MİNE'L-KUR'ÂNİ'L-KERÎM

3.1. ESERİN GENEL ÖZELLİKLERİ	86
3.2. KİTABIN METODU.....	90
3.3. ESERİN YAZMA NÜSHALARI	92
3.3.1. İstanbul-Hacı Selim Ağa Yazma Eserler Kütüphanesi Nüshası	92
3.3.2. Kahire-Arapça El Yazmaları Enstitüsü Nüshası	96
3.4. ESERİN BÖLÜMLERİ	98
3.4.1. Allah Teâlâ'ya Övgüler.....	98
3.4.2. Peygamber'in (s.a.v.) Ahlâkı.....	104
3.4.3. Peygamber'in (s.a.v.) Temiz Soyu (Şeceresi)	106
3.4.4. Sahabe	107
3.4.5. Peygamberlerden Örnekler.....	110
3.4.6. İlim ve Ulemânın Fazileti.....	113

3.4.7. Edep, Akıl ve Hikmet	116
3.4.8. Güzel Hasletler ve Asil Davranışlar	117
3.4.9. Kötü ve Çirkin Davranışlar	119
3.4.10. Zıtlıklar ve Sayılar	121
3.4.11. Kadınlar, Çocuklar ve Kardeşler	124
3.4.12. Yiyecekler ve İçecekler.....	125
3.4.13. Beyân, Hitabet ve Belâgat.....	127
3.4.14. Muhatabını Susturan Cevaplar	130
3.4.15. Esprili Sözler ve Latîfeler	133
3.4.16. Mekkûh İktibas: Çirkin Alıntı.....	134
3.4.17. Rüya ve Yorumları.....	137
3.4.18. Yazı ve Hesap İlmi	145
3.4.19. Atasözleri: Darb-ı Meseller	150
3.4.20. Şiirler ve Şâirler.....	153
3.4.21. Kur'ân'ın Mûcize Oluşu ve Edebî Yönü	157
3.4.22. Kur'ân Tilâvetinin Zarafeti	159
3.4.23. Edebî sanatlar	160
3.4.24. Duanın Fazileti ve Makbûl Dualar	163
3.4.25. Hastalıklara okuma ve Hastalıklardan Manevi Korunma	166
3.5. ŞE'ÂLİBÎ'NİN DİĞER ESERLERİNDE İKTİBAS SANATI	168
SONUÇ	170
KAYNAKÇA.....	172

KISALTMALAR

a.s.	: Aleyhisselâm
a.salam	: Aleyhimüsselam
b.	: bin, ibn (Oğlu)
bk.	: Bakınız
bnt.	: binti (kızı)
b.y.	: Basım Yeri Yok
C.	: Cilt.
c.c.	: Celle Celâlühü
çev.	: Çeviren
DEÜİFD	: Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
H.	: Hicrî
haz.	: Hazırlayan
Hz.	: Hazreti
M.	: Mîlâdî
NEÜİFD	: Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
nşr.	: Neşreden
öl.	: Ölüm Tarihi
thk.	: Tahkik eden
ts.	: Tarihsiz
r.a.	: Radıyallahü anh
r. anhâ	: Radıyallahü anhâ
r. aleyh.	: Rahmetüllahi Aleyh
s.a.v.	: Sallallâhü Aleyhi ve Sellem
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
vd.	: Ve Diğerleri
y.y.	: Yayıncı Yok

TRANSKRİPSİYON SİSTEMİ

أ	: e, a	س	: S, s
إ	: i	ش	: Ş, ş
أ	: u	ص	: Ş, ş
آ, ا, ئ	: Â, â	ض	: Ž/ Đ, ž/ đ
ؤ	: Ū, ū	ط	: T, t
ي	: Î, î	ظ	: Z, z
ء	: ’	ع	: ’
ب	: B, b	غ	: Ğ, ğ
ت	: T, t	ف	: F, f
ث	: S, s	ق	: K, k
ج	: C, c	ك	: K, k
ح	: H, h	ل	: L, l
خ	: H, h	م	: M, m
د	: D, d	ن	: N, n
ذ	: Z, z	و	: V, v
ر	: R, r	ه	: H, h
ز	: Z, z	ى	: Y, y

Yukarıda verilen transkripsiyon alfabesi müellif-yazar isimleri, eser adları ve künyeler için; gerekli durumlarda da kimi kelimelerin söyleyiş özelliğini göstermek için kullanılmıştır. Türkçede sıklıkla kullanılan, insanların âşina olduğu isimler için transkripsiyon uygulanmamıştır. “Ömer, Hasan, Ali... vb.” Türkçe’de kullanıldığı gibi yazılmıştır.

Aynı zamanda şu konulara dikkat edilmiştir:

1. Cümle başında da gelse harf- i tarifler küçük harfle gösterilmiştir. el-Envâru’l-behiyye.

2. Arapçada şemsî harflerle başlayan kelimeler, ilk harfinin okunuşu esas alınarak yazılmıştır. en-Nîsâbûrî, eş- Şe’âlibî.

3. Arapça özel isimler, izafet terkibi şeklinde gelmesi halinde bitişik yazılmıştır. ‘Abdülmelik.

4. Kelimenin veya terkinin vasl halinde okunması gerekli ise bunlar taşıdıkları hareketlerle okunarak i‘râbı açığa çıkarılmıştır. Nuzhetu’l-elibbâ’, Tuḥfetu’l-vuzerâ’

5. Kelime sonunda yer alan kapalı te (ة) ler vakf halinde el-Bidâye örneğinde olduğu gibi a veya e, vasl halinde ise Tetimmetu’l-Yetîme örneğinde olduğu gibi izhar edilerek gösterilmiştir.

ÖN SÖZ

İnsana kalemle yazmayı öğreten, insana bilmediğini bildiren Azîz ve Hakîm olan Allah’a hamdolsun. Salât ve selâm âlemlere kurtuluş vesilesi olarak gönderilen Allah’ın seçkin kulu Peygamberimiz Muhammed’in (s.a.v.) üzerine olsun.

Hicrî dördüncü asırda, Horasan ve Nîşâbûr havzası, edebî telifâtın, ilim ve kültür alanında temeyyüz etmiş önemli çalışmaların merkezinde yer almıştır. Kur’ân ilimleri, dil, meânî, sosyoloji ve devlet yönetimi gibi daha birçok alanda onlarca eser telif etmiş olan Ebû Manşûr ‘Abdûlmelik b. Muhammed b. İsmâil eş-Şe‘âlibî de kuşkusuz bu bölgede yetişen Arap kültür ve edebî mirasının büyük üstatlarından birisidir. Böylesine çok yönlü bir müellifin yaşamı ve eserlerine dair Türkiye’de pek fazla çalışma yapılmadığı görülmüş, buradan hareketle bir taraftan onun hayatının, diğer taraftan iktibâs sanatı noktasında ansiklopedik bir eser niteliği taşıyan *el-İktibâs mine’l-Kur’âni’l-Kerîm* adlı yapıtının metodolojik anlamda incelenmesinin bilimsel çalışmalara ve birikime katkı sağlayacağı düşünülmüştür. Bu çalışmada, Şe‘âlibî’nin yaşamına ve edebiyatına dair çeşitli kaynak ve referanslardan elde edilen bilgiler incelenmiş ve toplanmış bulunmaktadır.

Şe‘âlibî’nin de eserlerinde yer verdiği ve bir bedî‘ sanatı olarak kabul edilen iktibâsın etimolojik anlamı, tarihsel süreci içerisinde değerlendirilmiş, şiir ve nesir kabilinden örneklerle desteklenmiştir. Kur’ân ve sünnetle sağlam bir bağı olan bu belâgat maddesi, lafız ve mana yönüyle sözü güçlendirdiği gibi üslûbu da farklılaştırmaktadır. İktibâsın Arap belâgatındaki bu belirgin rolü, Şe‘âlibî’nin *el-İktibâs mine’l-Kur’âni’l-Kerîm* adlı eseriyle farklı ve zengin bir hale bürünmüştür.

Şe‘âlibî, Kur’ân-ı Kerîm’den ve hadîs-i şerîflerden iktibâsla ilgili nassların belirlenmesinde, konulara ayrılıp bâblandırılmasında, tasnif edilip düzenlenmesinde sağlam bir irade göstermiştir. Bu istek ve araştırma ameliyesi, Şe‘âlibî’nin uzunca vaktini almıştır. Hediye edeceği şahsın siyâsî ve sosyal konumu, bu kitabı tamamlamaya olan rağbet ve sâikleri arttıran bir etken olmuştur.

Lisansüstü eğitimimim en başından bu yana her konuda kıymetli görüş, katkı yardım ve desteklerini esirgemeyen, saygıdeğer danışmanım Doç. Dr. Murat TALA hocama ve çalışmamın gelişmesi ve ilerlemesinde fikrî katkıları olan diğer hoca arkadaşlarıma müteşekkîr ve minnettârım.

Fatih TEMİR

Konya - 2022

GİRİŞ

ARAŞTIRMANIN GENEL ÖZELLİKLERİ

Araştırmanın konusuna göre yöntem ve yaklaşımların belirlenmesi, araştırmacı için çeşitli kaynaklardan ve referanslardan elde edilen verilerin, tahlil edilip yorumlanmasını, sistematik ve sağlıklı bir zeminde değerlendirilmesini kaçınılmaz hale getirmektedir. Araştırma teknikleri, bilimsel gelişmelerle birlikte daha etkin, objektif ve kapsayıcı bir nitelik kazanmakta, zengin ve güvenilir sonuçlara tutarlı bir şekilde ulaşılmasına imkân sağlamaktadır.

Bu bölümde araştırmanın konusu, amacı, metodu, sınırları, problemleri ve kaynakları gibi hususlar hakkında birtakım teknik bilgiler takdim edilecektir.

1. Araştırmanın Konusu ve Önemi

Araştırmanın konusunu Ebû Manşûr ‘Abdûlmelik b. Muhammed b. İsmâil eş-Şe‘âlibî’nin (350-429/961-1038) hayatı, edebî kişiliği ve bir bedî‘ türü olan iktibâs sanatıyla birlikte *el-İktibâs mine’l-Ğur’âni’l-Kerîm* adlı eseri oluşturur.

Şe‘âlibî, çeşitli alanlarda vermiş olduğu eserlerle ilim dünyasında temeyyüz etmiş önemli bir şahsiyettir. Bir kısmı kayıp olmakla birlikte günümüze kadar gelen eserlerinden onun ilmî derinliğine ulaşmamız mümkündür. Her ne kadar siyâsî çalkantıların ve çatışmaların yoğun olarak yaşandığı bir döneme rast gelmiş olsa da göstermiş olduğu irfânî olgunlukla zamanının kıymetli hazinelerinin arasında yerini almıştır. Ülkemizde Şe‘âlibî’ye ve eserlerine dair çok az çalışma olması, bu araştırmayla bu bilim insanının ve eserlerinin tanınmasına katkı sağlayacak olup diğer çalışmaların ve gayretlerin ortaya çıkmasına zemin hazırlayacaktır.

Bir bedî‘ terimi olan iktibâs, Şe‘âlibî’nin eserlerinde geniş bir şekilde yer bulmuş hatta müellif bu konuda *el-İktibâs mine’l-Ğur’âni’l-Kerîm* adıyla müstakil bir eser dahi kaleme almıştır. Eserinde bu sanatı, muhtelif konu başlıkları çerçevesinde işleyerek hünerini ve ustalığını göstermiştir. Aynı zamanda diğer eserlerinde de bu söz sanatının izlerine rastlamak mümkündür.

2. Araştırmanın Amacı ve Kapsamı

Hicrî 350 yılında doğan ve 429 senesinde vefat eden Ebû Manşûr ‘Abdûlmelik b. Muhammed b. İsmâil eş-Şe‘âlibî, Arap edebiyatının en önemli âlimlerinden biri olarak kabul edilmekte, birçok alanda vermiş olduğu eserlerle dünya kültür mirasının önemli şahsiyetleri arasında sayılmaktadır.

Şöhretini daha çok *Fıkhû'l-luğa* ve *Yetîmetu'd-dehr* adlı eserleriyle ortaya koymuş olan müellif gramer, şiir, filoloji, tarih, toplumbilim ve siyâset gibi birçok alanda bir kısmı mevcut olmayan yüzden fazla eseri kaleme almıştır. Böylesine geniş bir yelpazede eserler veren Şe‘âlibî’nin bir taraftan hayatı hakkında ayrıntılı olarak bilgi sahibi olmak, diğer taraftan yaşadığı dönemin siyâsî, ilmî ve kültürel hayatı hakkında sağlıklı bir değerlendirme yapmak bu çalışmanın amaçlarının ilkidir.

Arap belâgatında bedî‘ ilminin muhassinât-ı lafziyye konuları arasında bulunan iktibâs sanatı söze ve manaya güzellik ve renk katmak amacını taşımaktadır. Fakat diğer taraftan muhataplarının gönüllerinde ve zihin dünyalarında hayatı anlamlandırmak açısından bir canlılık ve zarafeti de hedeflediği âşikârdır. Arap edebiyatına bakıldığında bir bedî‘ türü olan iktibâs sanatının, şâirler ve nâsirler tarafından ifadeyi süsleyip, manayı kuvvetlendirmek amacıyla ustalıkla kullanıldığı sıkça rastlanılan bir durumdur. Şe‘âlibî’nin özellikle *el-İktibâs mine'l-Ğur’âni'l-Kerîm* eseri bağlamında da bu söz sanatının örnekleriyle beraber incelenmesi, ilmî ve edebî değerinin belirlenmesi yine bu çalışmamızın hedefleri arasındadır.

İlk olarak Şe‘âlibî’nin ilim ve kültür dünyasındaki değerini tespit için yaşadığı dönemin ilmî, siyâsî ve kültürel yapısına değinilmekte, ardından ismi, nesebi, hayatı, hocaları, öğrencileri, ahlâkî, edebî ve kişisel özellikleri ve ayrıca kişisel ilişkiler ağı üzerinde durulmaktadır. Yine bu bölümde Şe‘âlibî’nin, matbû‘-mahtû‘ ve mefkûd eserleri, eserlerinde kullandığı yöntem ve üslup özellikleri, lafız ve manalarındaki lezzet ve incelik, nesr ve nazm arasında kurmuş olduğu denge müzâkere edilmektedir.

Çalışmamızın ikinci kısmında ise edebî bir sanat olarak şiirde ve nesirde ifadeye canlılık ve güzellik katan, sözü pekiştirip güçlendiren, belâğî açıdan sözün

seviyesini yükselten ıktibâs sanatından, örneklerinden ve anlamsal özelliklerinden bahsedilmektedir. Bu bölümde ayrıca ıktibâs türünün tazmîn ve istişhâd türleri ile olan yakınlığı ve farklılığı da verilen misallerle değerlendirilmektedir.

Üçüncü kısımda ise Şe‘âlibî’nin *el-İktibâs mine’l-Kur’âni’l-Kerîm* adlı eseri beyân ve bedi‘ ilim esaslarına göre üslup, şekil, muhteva yönüyle ele alınmakta, örneklerle eserin ilmî ve bilimsel değeri ortaya konulmaktadır.

3. Araştırmanın Kaynakları

Çalışmamızın hazırlanmasında en önemli kaynakları Şe‘âlibî’nin hayatı bağlamında tarih ve tabakât (biyografi) kitapları oluşturmaktadır. İlk dönem kaynaklarının yanı sıra muasır dönemde yazılmış eserlerden de yararlanılmıştır. Şe‘âlibî’nin kendi eserleri de kaynakçamızın içerisinde bulunmaktadır. Şe‘âlibî’nin hayatı ve kişiliğine dair pek çok kaynak taranmış, toplanan bilgiler birleştirilmiş, sınıflandırılmış, mukayese edilmiş, sonuç olarak elde edilen veriler analiz edilerek değerlendirilmiştir.

Bu araştırmada, Şe‘âlibî’nin hayatı ve kişiliği bağlamında istifade edilen önemli kitaplardan bir kısmı şu şunlardır:

Zehru’l-âdâb ve şemeru’l-elbâb (Ebû İshâk İbrâhîm b. Ali el-Husrî); *Târîhu’l-Utbî* (Ebû Naşr Muhammed b. Abdilcebbâr el-Utbî); *Dumyetu’l-kaşr ve ‘uşratu ehli’l-aşr* (Ebu’l-Hasen Ali b. el-Hasen el-Bâharzî); *Nüzhetu’l-elibbâ’ fî tabakâti’l-udebâ* (el-Enbârî); *Vefeyâtu’l-â‘yan ve enbâ’u ebnâ’i’z-zamân* (Ebu’l-Abbas Şemseddin Ahmed b. Muhammed b. Ebi Bekr b. Hallikân); *Târîhu’l-İslâm ve vefeyâtu’l-meşâhîr ve’l-A‘lâm* (ez-Zehebî); *el-Vâfi bi’l-vefeyât* (Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg b. Abdillâh es-Şafedî); *Siyeru a‘lâmi’n-nubelâ’* (ez-Zehebî); *el-Bidâye ve’n-nihâye* (İbn Kesîr); *en-Nakdu’l-menhecî ‘inde’l-‘Arab* (Muhammed Mendûr); *Menâhîcu’t-te’lif ‘inde’l-ulemâi’l-‘Arab* (Mustafa eş-Şek‘a); *Teyyârât şekâfiyye beyne’l-‘Arap ve’l-Furs* (Ahmed Muhammed el-Hûfî); *Nesîmu’s-sehr li’s-Se‘âlibî* (İbtisâm Merhûn es-Saffâr); *eş- Şe‘âlibî nâkiden ve edîben* (Muhammed Abdullah el-Câdir).

Şe‘âlibî’nin yaşadığı dönemin ilmî, siyâsî ve kültürel yapısını incelemek üzere faydalanan kitaplar ve çalışmalar her ne kadar kaynakçada ortaya konulmuş olsa da bazılarını şu şekilde belirtmek mümkündür.

Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi 6. Cilt, Erdoğan Merçil; *İslâm-Türk Medeniyeti Tarihi*, Mehmet Şeker-Ziya Kazıcı; *İslâm Tarihi*, Hüseyin Algül; *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi 7. Cilt*, Hakkı Dursun Yıldız; *İslâm ve Medeniyeti Doğuştan Günümüze*, Andre Miquel.

İlk Müslüman Türk Devletlerinde Kültür ve Medeniyet / Gazneliler (962-1186), Azmi Bilgin; *İlk Müslüman-Türk Devletlerinin Siyâsî, Kültürel ve Medeniyet Tarihi Üzerine*, Ahmet Turan Yüksel; *Tarihsel Bir Panorama: Hint-Türk Tarihine Dair ‘Babürlüler Dönemine Kadar’*, H. Hilal Şahin; *Gazneliler’in Hakimiyeti Ve Lahor Krallığı Müessesesi*, N.A. Baloch; *Devlet Kurma Sürecinde Sâmânoğulları*, Hasan Kurt... Bu çalışmalardan özellikle o dönemin siyâsî ve politik zeminine ışık tutmak amacıyla yararlanma yoluna gidilmiştir.

Çalışmamızın ikinci bölümünde yer alan iktibâs sanatı noktasında da yine ilk dönem edebiyat ve belâgat kitaplarına başvurulmakla birlikte, dilbilim, üslupbilim, şiirdili, meânî, beyân ve bedi‘ konuları üzerine kaleme alınmış eserlerden faydalanılmıştır.

Bu doğrultuda çalışmamızda istifade edilen kitapların bir kısmını şöyle sıralayabiliriz:

Kitâbu’t-tabakâti’l-kebîr, Muhammed b. Sa’d b. Menî‘ ez-Zuhrî; *el-Muşannef fi’l-ehâdiş ve’l-âsâr*, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe el-Kûfî el-‘Absî; *es-Sihâh*, İsmâil b. Hammâd el-Cevherî; *el-Meşelu’s-sâ’ir fi edebi’l-kâtib ve’s-şâ’ir*, İbnu’l-Esîr; *et-Telhîş fi ulûmi’l-belâğa*, Celâlüddîn el-Hatîb Muhammed b. Abdurrahmân el-Çazvînî; *ed-Durru’l-menşûr fi’t-tefsîri’l-me’sûr*, Abdurrahmân b. el-Kemâl Celâlüddîn es-Süyûtî; *Lisânu’l-‘Arab*, ibn Manzûr; *Telhîşu’l-miftâh*, Muhammed b. Abdurrahmân el-Çazvînî; *Envâru’r-rebî‘ fi envâ’i’l-bedî‘*, es-Seyyid Ali Şadrüddîn b. Ma’sûm el-Medenî; *‘İlmu’l-bedî‘*, Abdulaziz ‘Atîk; *Târîhu’l-edebi’l-‘Arabî*, Ömer Ferrûh; *el-İktibâsu envâ’uhu ve ahkâmuhu*, Abdulmuhsin b. Abdulaziz el-‘Asker; *Mu‘cemu’l-muştalahâtu’l-belâğîyye ve tetavvürühâ*, Ahmet Matlûb; *el-Belâgatu’l-vâzîha*, Mustafa Emîn Ali el-Cârim;

Mu‘cemu’l-mu‘ellifin, Ömer Rıza Keħħale; *Arap Dili Belâgatında Bedi‘ İlmi Ve Sanatları*, Mustafa Aydın,

Çalışmamızın üçüncü bölümünde ise Şe‘âlibî’nin *el-İktibâs mine’l-Kur’âni’l-Kerîm* adlı eserine sözü edilen amaçlar doğrultusunda kaynak olarak sıkça başvurulacaktır. Elbette çalışmamızın ana kaynaklarından birisi de iktibâs sanatının temelini oluşturan Allah’ın kelâmı Kur’ân-ı Kerîm ile insanlığa en güzel örnek olan Peygamber Efendimiz’in (s.a.v.) hadîs-i şerîfleri olmuştur.

4. Araştırmanın Metodu

Bu araştırmada elde edilen veriler, nitel olarak değerlendirilmiştir. Araştırma birinci bölümde o dönemin dokümanlarının, tarih ve tabakât kitaplarının ve seçilen ilmî karakterin kimliği üzerine ortaya konmuş, eserlerin incelenmesi ve taranması üzerine inşa edilmiş, olgunlaşan veriler bağlamından ayrılmadan yorumlanmıştır.

İkinci bölümde ise iktibâs sanatının tanımı ve tüm yönleriyle ele alınması literatür taramasından sonra betimleyici ve örneklendirici bir üslupla müzâkere edilmiş, kavramsal bir çerçeve çizilmiştir. İktibâs sanatı ve örnekleri bazen doğrudan bazen de dolaylı olarak âyet-i kerîmeler ve hadîs-i şerîfler bağlamında ele alındığı için âyet mealleri, tamamı beş cilt olan Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007 baskı tarihli, *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir* (Hayreddin Karaman, İbrahim Kafi Dönmez, Mustafa Çağrııcı, Sadrettin Gümüş) kitabından alınmıştır.

Üçüncü bölümde ise incelemenin odağını oluşturan eser, hicrî dördüncü asırda telif edilmiş halde açık ve güvenilir olarak bulunmaktadır. Burada mevcut metin üzerinden veriler toplanmakta ve analiz ederek konuyla ilgili örnekler seçilebilmektedir.

Buradan hareket ederek bilgilerin ve anlatıların birleştirilmesinde, tasnif edilmesinde ayrıca yorumlanıp ortaya çıkan sonuçların değerlendirilmesinde etkili

bir veri toplama aracı olan “dokümanter analiz yöntemi”¹ uygulanmıştır. Kaynak kritiği yapmakla birlikte bu kaynakların “içerik analizi”² gerçekleştirilmiş, araştırmayla ilgili bilgi, belge ve dokümanlar taranarak, konuyla ilgili bulgular elde edilmiştir.

5. Araştırmanın Problemleri

Araştırmanın ana hipotezi, Arap edebiyatının yetiştirdiği Şe‘âlibî’nin hayatı, şahsiyeti ve edebî dünyası ile birlikte, iktibâs sanatının, yazarın *el-İktibâs mine’l-Kur’âni’l-Kerîm* adlı eserinde ele alınış metodu üzerine kurulmaktadır.

Bu doğrultuda öne çıkan araştırma soruları şunlardır

Seâlibî’nin hayatı, çeşitli yönlerden edebî şahsiyeti, yaşadığı dönemin siyâsî, sosyal ve kültürel tablosuyla birlikte nasıl değerlendirilmelidir? Bir bedî‘ türü olan iktibâs söz sanatı nedir? Bu söz sanatının Şe‘âlibî’nin *el-İktibâs mine’l-Kur’âni’l-Kerîm* adlı eserinde karşılığı nedir? Nasıl anlaşılmalıdır?

Bu soruların cevapları tarih-tabakât terminolojisi ve belâgat disiplini çerçevesinde tespit edilerek ortaya konulmaktadır.

¹ İbrahim Arslanoğlu, *Bilimsel Yöntem ve Araştırma Teknikleri* (Ankara: Gazi Kitabevi Yayınları, 2016), 94.

² Ranjit Kumar, *Araştırma Yöntemleri*, çev. Ömay Çokluk vd. (Ankara: Edge Akademi Yayınları, 2011), 175; Rauf Arıkan, *Araştırma Teknikleri ve Rapor Hazırlama* (Ankara: Asil Yayınları, 2004), 28.

BİRİNCİ BÖLÜM

EBÛ MANŞÛR ‘ABDÜLMELİK B. MUHAMMED B. İSMÂİL EŞ- ŞE‘ÂLİBÎ’NİN HAYATI, KİŞİLİĞİ VE YAŞADIĞI DÖNEMİN ÖZELLİKLERİ

1.1. YAŞADIĞI DÖNEM

Ebû Manşûr eş-Şe‘âlibî, kültürel çaba ve çalışmalara kol kanat geren, dönemin ilmî faaliyetlerine ve âlimlere değer veren Sâ mânî devletinin (819-1005) son dönemiyle, şâirlere ve ulemâyâ hürmet ve sevgi gösteren Gazneliler (963-1186) zamanında yaşamış kıymetli bir âlimdir. Müellifin içinde bulunduğu dönemin siyâsî özellikleriyle, ilmî ve kültürel çevre ana hatlarıyla çalışmamızda yer almıştır.

1.1.1. Siyâsî Durum

Ebû Manşûr eş-Şe‘âlibî, siyâsî bakımdan çalkantıların yaşandığı Sâ mânîler (H.204-M.819) devletinin son dönemi ile Horasan ve Nîşâbur’u almalarıyla bu topraklar üzerinde hakimiyet alanlarını güçlendiren Gazneliler devletinin (H.351-M.963) ilk dönemlerinde yaşayan, telif ettiği eserler ile ilim ve kültür hayatına katkıları olan bir âlimdir.

Sâ mânîlerin kurucusu olarak kabul edilen Esed b. Sâ mân (204/250) ve oğulları, Halife Hârûn Reşîd döneminde (786-809) Horasan ve Semerkant bölgelerinde meydana gelen bazı isyanların bastırılması noktasında önemli görevler üstlenmişler ve halifenin takdirini kazanmışlardı. Nitekim Abbâsî ordusunda Arap olmayan çeşitli milletlerden askerler ve komutanlar bulunmaktaydı.³

Hârûn Reşîd’in (öl. 194/809) ölümünden sonra yerine geçen Abbâsî halifesi Me’mûn (786-833), Horasan valiliğine getirdiği Ğassân b. Abbâd’a, geçmişteki

³ Hakkı Dursun Yıldız, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi* (İstanbul: Çağ Yayınları, 1988), 7/49.

başarılarından dolayı Esed b. Sâ mân'a devlet kademesinde önemli görevler verilmesini emretti. Bunun üzerine Ğassân, Esed ve oğullarına, Semerkant, Fergana, Herat gibi önemli şehirlerin idaresini vermişti.⁴

Sâ mânîlerin yükseliş dönemini fetih hareketlerinin olduğu ve devletin gerçek manada temellerinin atıldığı İsmâ il b. Ahmed (279-295/ 892-907) dönemiyle başlatmak gerekir. Oğlu Ahmed b. İsmâ il (907-914) ile devlet parlak dönemine devam ederken sonrasında tahta çıkan Naş r b. Ahmed (914-943) bu iyi gidiş i devam ettirmiştir. Naş r b. Ahmed'den sonra üç hükümdar daha tahta çıktıktan sonra Nû h b. Mansû r dönemi (976-997) başlamıştır. Fakat Nû h b. Mansû r dönemi iktidar mücadelelerinin ve ihanetlerin sıkça yaş andığı, devlet kurumlarının çürümeye başladığı bir dönem olmuş, Nû h b. Mansû r'u tahtından edecek kargaş a ortamına kapı aralamış tı.⁵

Buğ ra Han yönetimindeki Türkmenler 383 yılında Buhara'yı alarak devleti tehdit etmeye başlamış lar, devlet önce fetret dönemine girmiş ardından da Gaznelilerin Horasan ve Nî ş â bû r'u almalarıyla ciddi bir zaafiyete uğ ramasının ardından H.395/M.1005 yılında yıkılmış tır.⁶ Sâ mâniler devletinde gulâ mlıktan⁷ ordu komutanlığına kadar yükselen Alp Tegin'in (öl. 352/963) Doğu Afganistan'daki Gazne ş ehrini ele geçirmesi ve buradaki Levikler'i uzaklaşt ırıp burayı ele geçirmesiyle Gazneliler devletin temellerinin atıldığını görmekteyiz. (961-1187)⁸

⁴ Hasan Kurt, "Devlet Kurma Sürecinde Sâ mân oğ ulları," *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* XLIV/2 (2003), 112.

⁵ Abdullah Duman, "Bî rû nî: İlmî Kiş ilığı, Tarih Anlayış ı ve Yöntemi", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi /Journal of Turkish World Studies* 10/2 (Kış 2010), 37.

⁶ Ebû Mansû r eş -Ş e'â libî, *Hükümdarlık Sanatı (Âdâ bu'l-mulû k)*, çev. Sait Aykut (İstanbul: İnsan Yayınları, 1997), 10.

⁷ Gulâm, orduda ve saray vazifelerinde ücretli köle-asker statüsünde çalış tırılan kiş ilere verilen isimdir. Bu çeş it bir teş kilatlanmaya daha çok Abbâ sîler döneminde rastlanılır. (Daha geniş bilgi için bk. Mustafa Zeki Terzi, "Gulâm", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14/178-180.

⁸ Abdullah Duman, "Gazneliler Hanedanlığı'nda Bir Vefa Örneğ i: Buğ racık b.Cû k/Karabeckem," *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 48 (2020), 271–296.

Büyük Müslüman Türk devletlerinden biri olarak kabul edilen Gazneliler, en parlak dönemlerini Sultan Mahmûd (997-1030) döneminde yaşadılar. Sultan Mahmûd bir taraftan Hindistan'a seferler düzenlerken ki bu seferlerle Hindistan topraklarında İslâmiyet vücut bulmuş ve zamanla Müslümanların sayısı artmıştır, diğer taraftan da çağdaşı olan Türk devleti Karahanlılar'a karşı mücadele etmiştir.⁹ Kuzey Hindistan Bölgesi'ni ele geçirerek İslâmiyet'in yerleşmesini sağlamış, İslâm kültürünün bu bölgede kalıcı eserlere imza atmasına katkı sağlamıştır.¹⁰

Sultan Mesud döneminde (1031-1041) başlayan siyâsî anlaşmazlıklar, iç isyanlar ve kaos ortamı devletin zayıflamasına neden olmuş, siyâsî birliğin bozulmasıyla birlikte 1187 yılında Gazneliler devleti yıkılmıştır.

1.1.2. İlmî ve Kültürel Çevre

Sâmâniler devletinin başkentinin Buhara olması, ilmî hareketler için bir çekim merkezi oluşmasının önünü açmıştır. Sâmâniler devleti hükümdarları, kültürel çaba ve gayretlere kol-kanat germişler, ilim erbâbını, âlimleri, Arapça ve diğer dillere hâkim okumuş insanları desteklemeyi ve himaye etmeyi kendilerine şîâr edinmişlerdir.¹¹

Sâmâniler dönemi, tıp, astronomi, matematik, felsefe, tarih, coğrafya, dil gibi birçok alanda dünya ilim ve kültür hayatına ciddi katkıların sunulduğu, önemli bilim adamlarının telif ettiği eserlerle temeyyüz ettiği bir dönem olmuştur. Batı dünyasında Avicenna olarak bilinen İbn Sînâ¹² (öl. 428/1037) hayatının ilk dönemlerini Sâmânî

⁹ N.A. Baloch, "Gazneliler'in Hakimiyeti Ve Lahor Krallığı Müessesesi", çev. Esin Kâhya, *Erdem İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* 7/20 (1991), 550.

¹⁰ Hilal Şahin, "Tarihsel Bir Panorama: Hint-Türk Tarihine Dair 'Babürlüler Dönemine Kadar", *Türk Dünyası Araştırmaları* 119/234 (Mayıs-Haziran 2018), 134.

¹¹ Hakkı Dursun Yıldız, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, 7/68.

¹² Takriben 980 yılında günümüzdeki Özbekistan ülkesinin hudutları içerisinde yer alan Buhara ilinin Afşene kasabasında doğan ve 1037 yılında Hemedân veya İsfahan'da ahirete irtihâl eden İbn Sîna sadece filozof olarak değil bunun yanında bir düşünür olarak da hem İslâm dünyasında hem de orta çağ Hristiyan aleminde Avicenna adıyla şöhret bulmuş bir Türk bilim insanıdır. Felsefi eserlerinin sayısı ve niteliği daha yüksek olmakla birlikte pozitif ilimlerde özellikle tıp alanında İslâm tıp tarihinde ve Avrupa tıp tarihinde rakipsiz bir otorite olarak kendini kabul ettirmiştir. (Daha geniş bilgi için bk. Nihat Keklik, "Türk-İslâm Filozofu İbn Sînâ (980-1037) Hayatı Ve Eserleri," *Felsefe Arşivi* 22-23 (1981), 1-53.

ülkesinde, Buhara’da yaptığı çalışmalarla geçirmiştir. Belhî (öl. 322/934)¹³ Fârâbî, (öl. 339/950)¹⁴ Hârizmî (öl. 323/935)¹⁵ ve Mâturîdî (öl. 333/944)¹⁶ gibi birçok ilim adamının yetişmesi yine bu döneme rastlar. Orta çağın en büyük klinik hocası olan ve Avrupa tıbbına büyük etkisi olan Râzî (öl. 313/925)¹⁷ de bu dönemin en değerli âlimlerindendir.¹⁸

Gazneliler döneminde de sultanların ve devlet ricâlinin ulemaya, şâir ve ediplere değer verdikleri özellikle Sultan Mahmûd’un (H.388-421/M.997-1030) kişiliği ve ilme karşı yakın ilgisi, döneminde Gazne şehrinin İslâm kültür ve medeniyetinin merkezi haline gelmesine, birçok medresenin, mescidin ve ilim yuvalarının inşa edilmesine sağlamıştır.¹⁹ İlme ve sanata çok düşkün olan Sultan Mahmûd’un sarayında yüzlerce âlimin ve şâirin bulunduğu, devrin en büyük yeteneklerini saraylarına davet ettikleri rivayet edilir. Çeşitli

¹³ Ebu Zeyd Ahmed el-Belhî (849-934), Belh iline kayıtlı Şamistiyan köyünde dünyaya gelmiştir. Tam ismi Ahmed bin Sehl el-Belhî olmakla birlikte künye olarak Ebû Zeyd ismiyle anılmıştır. Felsefe ve edebiyat dallarının her ikisinde göstermiş olduğu yetkinlik ve bu iki alanı yazılarında mahir bir biçimde kullanması sebebiyle “Horasan’ın Cahiz’i” olarak vasıflandırılmıştır. (Daha geniş bilgi için bk. Orhan Gürsu, “İslâm Düşünürü Belhî’nin (849-934) Ruh Sağlığına Yönelik Görüşlerinin Modern Psikoloji Doğrultusunda Değerlendirilmesi”, *DEÜİFD Din Psikolojisi Özel Sayısı*, (2016), 271–309.

¹⁴ Tam ismi, Muhammed b. Muhammed b. Uzluğ b. Tırhân el-Fârâbî et-Türkî’dir. M. 870’de Türkistan ülkesinin Fârâb ilinin Vesîç kasabasında dünyaya gelmiştir. Seyahat etmeyi seven Fârâbî önce Irak’a gitmiş, bir müddet sonra felsefe dersleri almak için Bağdat’a yerleşmiştir. (Daha geniş bilgi için bk. Mehmet Bayrakdar, *İslâm Felsefesine Giriş* (Ankara: Beyaz Kule Yayınları, 2008), 243-269.

¹⁵ Hicrî 323, Milâdî 935 yılında Hârizm’de doğdu. Asrının önemli âlimlerinden ve düşünürlerinden dersler aldı. Ömrünü ilme adan Hârizmî çeşitli alanlarda vermiş olduğu eşsiz eserlerle şöhret buldu. Ünlü bilgin İbn Cerîr et-Taberî dayısıdır. (Daha geniş bilgi için bk. Kenan Demirayak, “Ebû Bekir Hârizmî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/220-222.

¹⁶ Ebû Mansûr el-Mâtûrîdî günümüzde Özbekistan hudutları içerisinde yer alan Semerkant ilinin Maturîd kasabasında dünyaya gelmiştir. Dünyaya geldiği bu kasabaya nisbet edilerek Ebû Mansûr Maturîdî olarak şöhret bulmuştur. İlimdeki derinliği ve üstün yönleri ile birçok ad ve künyeyle adlandırılmıştır. Fakat doğum tarihiyle ilgili açık bir veri yer almamaktadır. (Daha geniş bilgi için bk. Ahmet Ak, *Maturîdî Kaynaklarda Maturîdî ve Maturîdilik* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2006), 28.

¹⁷ İslâm bilim ve kültür dünyasında düşünür-hekim tipolojisinin en önemli temsilcilerinden biri olup Bîrûnî’nin verdiği bilgiye göre 251 (865) tarihinde Rey ilinde dünyaya geldi. Tıp biliminin başarılı aktörlerinden biri olup, Hipokrat ve Câlînus’un ardından yaptığı çalışmalarla “Arapların Galeni” ünvanını almıştır. (Daha geniş bilgi için bk. Mahmut Kaya, “Ebû Bekir Râzî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/479-485.

¹⁸ Mehmet Şeker-Ziya Kazıcı, *İslâm-Türk Medeniyeti Tarihi* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981), 125.

¹⁹ Ahmet Turan Yüksel, “İlk Müslüman-Türk Devletlerinin Siyasî, Kültürel Ve Medeniyet Tarihi Üzerine”, *NEUİFD*, 11/11 (2001), 81. <https://dergipark.org.tr/>. (Erişim 18 Kasım 2021)

ilim dallarında onun adına birçok eser telif edilmiş, ona ithâfen eserler kaleme alınmış, bilginlerle yapılan toplantılara bizzat kendisi katılmıştır.²⁰ Bîrûnî (öl. 443/1051)²¹ ve Firdevsî (öl. 411/1020)²² gibi birçok âlim ve şâirin bu dönemde yetiştikleri ve dünya ilim ve kültür tarihine önemli derecede katkılar sundukları ortadadır. İran rönesansının öncü ismi sayılan Firdevsî, yazmış olduğu eseri *Şehnâme* ile edebiyatta yeni dönemin emârelerini hissettirmeye başlamıştır.²³ Dönemin büyük ilmî sîmalarından biri olan Bîrûnî, Sultan Mahmûd'un Hârezm'i ele geçirmesiyle Gazne'ye getirilmiştir. Hindistan'a yapılan seferlere katılmıştır. Hindûlar'ın inanç ve ritüellerini tarafsız olarak tetkik ettiği *Tahkîk mâ li'l-Hind* adlı kitabını bu seferler esnasında kaleme almıştır.²⁴

Gazneliler döneminin en büyük tarihçisi ise *Târîhu'l-Yemînî*²⁵ adını verdiği büyük eseriyle meşhur olan Ebû Naşr Muhammed b. Abdilcebbâr Utbî'dir (öl. 427/1036).²⁶

²⁰ Hakkı Dursun Yıldız, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, 6/298.

²¹ 362/973 yılında Asya'nın ortasında Hârezm bölgesinde yer alan Aral Gölü'nün güneyine düşen Bîrûn kasabasında dünyaya gelmiştir. Ebû Reyhân Muhammed b. Ahmed el-Bîrûnî el-Hârizmî'nin ölüm yılı hakkında kaynaklarda kesin bir bilgiye rastlanılamamıştır. Matematik, doğa bilimleri, astronomi, tıp, fizik, kimya gibi birçok alanda çalışmalarda bulundu. Tabiatı ve varlığı anlamak ve anlamlandırmak için gözlem ve deneyle birlikte İslâm dininin öngördüğü tefekkür ve muhâkemenin de vazgeçilemeyecek ilâhî işaretlerden olduğunu ifade etmiştir. (Daha geniş bilgi için bk. Abdullah Duman, "Bîrûnî: İlmî Kişiliği, Tarih Anlayışı ve Yöntemi", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi / Journal of Turkish World Studies*, 10/2 (Kış 2010), 19-38.

²² İran edebiyatının büyük şâiri ve müellifi Firdevsî, Tûs'a bağlı Taberan'ın Baj köyünde doğdu. Babası Tûs'un çiftlik sahiplerinden idi. *Şehnâme*'de yaşına dair söylediği bir beyitten hareketle yaklaşık olarak 329/940 yılında doğmuş olması muhtemeldir. İran'ın milli destanı *Şehnâme*'yi kaleme almıştır. (Daha geniş bilgi için bk. Yasemin Yaylalı, "Şehnâme'de Annelerin Yeri ve Önemi", *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 58 (Haziran 2017), 67-86.

²³ Andre Miquel, *İslâm ve Medeniyeti Doğuştan Günümüze*, çev. Ahmet Fidan-Hasan Menteş (Ankara: Mehter Yayınevi, 1991), 1/234.

²⁴ Erdoğan Merçil, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi* (İstanbul: Kurtuluş Ofset Yayınları, 1989), 6/288.

²⁵ *Târîh-i Yemînî*, Sâmanoğulları devletinin son dönemlerinden Gazneliler Devleti'nin Sultanı Mahmûd zamanına kadar meydana gelen hadiseleri konu edinir. Eser Sâmanîlerin yanı sıra, Sistân emirleri, Ziyârîler, Simcûrîler, Büveyhîler, Ferîgûnîler, Gurlular, Gürcistan şahları, Deylemîler, Altuntaşoğulları ve Afganlar gibi birçok hânedanı ihtiva etmektedir. Bu yönüyle tarihçiler tarafından kıymetli ve aydınlatıcı bir eser olarak değerlendirilmiştir. (Daha geniş bilgi için bk. Saime İnal Savi, "Gazneliler Tarihine Dair İki Kaynak: Tarih-i Beyhaki ve Tarih-i Yemînî", *Kastamonu Eğitim Dergisi*, (2011), 653-670.

²⁶ Hüseyin Algül, *İslâm tarihi* (İstanbul: Gonca Yayınları, ts.), 4/70.

Sultan Mahmûd'dan sonra ilim ve kültür dünyasına önem veren ve teşviklerde bulunan bir diğer Gazneli hükümdarı Sultan Mesud'dur. Onun döneminde de bilgin ve şâirlere yaptıkları çalışmalar ve telif ettikleri eserler nedeniyle hediyeler ve ihsanlarda bulunulmuştur. Komşu ülkelerden şâir ve yazarları ülkesine davet etmiş ve onları saraylarında ağırlamıştır.²⁷

1.2. EBÛ MANŞÛR ‘ABDÛLMELİK B. MUHAMMED B. İSMÂİL EŞ-ŞE‘ÂLİBÎ’NİN HAYATI

1.2.1. Adı ve Nisbesi

Tam ismi Ebû Manşûr ‘Abdûlmelik b. Muhammed b. İsmâil eş-Şe‘âlibî en-Nîsâbûrî’ dir.²⁸

350/961 yılında İran’ın Nîşâbûr kentinde dünyaya gelmiştir.²⁹ Nîşâbûr, o dönemde Horasan’ın en önemli ilim ve kültür merkezlerinden biridir.³⁰

Kaleme aldığı birçok kitabıyla İslâm dünyasını doğusuyla batısıyla etkilemiş olan Şe‘âlibî, ilim ve kültür dünyasında örnek alınan bir “edip”, ilmiyle insanlara rehberlik etmiş bir “kılavuz”, ediplerin ve hatiplerin yudumladıkları, beslendikleri bir “kaynak” olmuştur.³¹

Fakir bir ailede büyümesine rağmen Şe‘âlibî’nin ilme ve edebiyata tutkuyla bağlı olması karşısında ailesi, bu doğrultuda Şe‘âlibîye maddî ve manevî desteklerini esirgememişlerdir.³²

²⁷ Yüksel, “İlk Müslüman-Türk Devletlerinin Siyasî, Kültürel Ve Medeniyet Tarihi Üzerine”, 84.

²⁸ Ebu’l- Abbas Şemseddin Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr b. Hallikân, *Vefeyâtu’l-â‘yan ve enbâ‘u ebnâ‘i ‘z-zamân*, thk. İhsan Abbas (Beyrut: Dâru Sâdir, 1978), 3/178.

²⁹ Ebû Manşûr eş-Şe‘âlibî, *Hükümdarlık Sanatı (Âdâbu’l-mulûk)*, 9.

³⁰ Muhammed Abdullah el-Câdir, *eş-Şe‘âlibî nâkıden ve edîben* (Beyrut: Dâru’n-Nađal, 1991), 18.

³¹ Ömer Rıza Kehhale, *Mu‘cemu’l-mu‘ellifîn* (Dımeşk: y.y.1378/1908), 6/189.

³² Ömer Ferrûh, *Târîhu’l-edebi’l-‘Arabî* (Beyrut: Dâru’l-‘İlm li’l-Melâyîn, 1989), 3/100.

Soyunun nereye dayandığı konusunda farklı görüşler yer almaktadır. Kimileri onun Fars asıllı olduğunu iddia ederken, kimileri de Arap asıllı olduğunu söylemişlerdir.³³ Yazdığı eserle gerek Câhiliyye döneminde gerekse İslâm'ın gelişile birlikte tezâhür eden Arap ve Fars etkileşimini kaleme alan el-Hûfî, onun Fars asıllı olduğunu görüşündedir.³⁴

Eski dönem bazı âlimler, onu lakabıyla zikretmeyi yeterli bulmuşlardır. Ailesinden dedesinin veya kendisinin tilki derisi imalatı ve kürk ticaretiyle uğraşmasından dolayı “Şe‘âlibî”³⁵ yahut “Ferrâ”³⁶ nesebiyle tanınmıştır. Şe‘âlibî, *Aḥsenu mâ semi‘tu* adlı eserinde yer alan bir şiirinde kendi künyesinden bahsetmiş ve şöyle demiştir: (el-Vâfir)

أَبَا مَنْصُورٍ الْمَغْرُورِ أَقْصِرْ وَأَبْصِرْ طُرُقَ أَصْحَابِ الرَّشَادِ
أَلَسْتُ تَرَى نُجُومَ الشَّيْبِ لَا حَتَّ وَشَيْبُ الْمَرْءِ عُنوانُ الْفَسَادِ

(Ey) Mağrur Ebû Manşûr! Vazgeç kibrinden, hidayet ehlinin yollarını gör (tanı).

Görmüyor musun? Yaşlılığın parlayan yıldızlarını; insanın ihtiyarlığı çürümüşlüğüünün göstergesidir.³⁷

Yine aynı eserinin başka bir yerinde kendi ismine şöyle vurgu yapmıştır: (es-Seri‘)

يَا قَبْلَةَ الْعُشَّاقِ يَا مَنْ بِهِ سِرُّ الْهَوَى بَيْنَ الْوَرَى مُنْتَهَى
جَرَدَتْ مِنْ عَيْنِكَ سَيْفًا فَلَمْ أَغْمَدْتَهُ فِي قَلْبِ عَبْدِ الْمَلِكِ

³³ Câdir, *eş-Şe‘âlibî nâkıden ve ediben*, 19.

³⁴ Ahmed Muhammed el-Hûfî, *Teyyârât şekâfiyye beyne ‘l-‘Arap ve ‘l-Furs* (el-Feccale-Kahire: Dâru’n-Nahda, 1398/1978), 65.

³⁵ Ömer Ferrûh, *Târîhu ‘l-edebi ‘l-‘Arabî*, 3/100; Hallikân, *Vefeyâtu ‘l-â‘yan*, 180.

³⁶ Muhammed Mendûr, *en-Nakdu ‘l-menhecî ‘inde ‘l-‘Arab* (Mısır: Dâru’n-Nahza, 1996), 308.

³⁷ Ebû Manşûr eş-Şe‘âlibî, *Aḥsenu mâ semi‘tu*, thk. Halil Umran el-Manşûr (Beyrut-Lübnan: Dâru’l-Kutubi ‘l-İlmiyye, 1421/2000), 82.

Ey aşıkların kıblesi (odağı) olan, sen kimsin? Tutku (aşkın gizemi) sefihler arasında yok olur.

Kılıcı gözlerinden (kınından) çıkardın, sen onu niçin 'Abdûlmelik'in kalbine sapladın.³⁸

1.2.2. İlmî Hayatı

Ebû Manşûr 'Abdûlmelik b. Muhammed b. İsmâil eş-Şe'âlibî en-Nîsâbûrî, ilk tahsilini Nîşâbûr'da tamamlamıştır. Arap dilini, İran ve Orta Asya halklarının dilini, edebiyat ve tarihlerini derinlemesine öğrenmiştir. İran'da yetişmesi Farsça'yı akıcı ve düzgün bir biçimde konuşmasına zemin oluşturmuştur.³⁹

Hicrî V. asırda Endülüs'ün ilim ve kültür hayatına dair yazmış olduğu eseri *ez-Zahîre fî mehâsini ehli'l-Cezîre* ile meşhur olan İbn Bessâm,⁴⁰ onun hakkında şunları söylemiştir: “O, zamanında ilmin tepelerinde gezinmiş, nesrin ve nazmın dağınık haldeki parçalarını birleştirmiş, döneminin müelliflerinin başı, Kur'ân-ı Kerîm'in hükmüyle amel eden musanniflerin imamıdır. Yazdığı eserler ile karanlıklarda doğan yıldızlar gibi doğuyu ve batıyı aydınlatmıştır.”⁴¹ Nitekim İbn Bessâm eseri *ez-Zahîre*'yi, Şe'âlibî'nin eseri olan *Yetîmetü'd-dehr*'in metodolojik anlamda etkisi altında kalarak yazmış, tıpkı onun gibi kitabı dört ana bölüme ayırmıştır.⁴²

³⁸ Şe'âlibî, *Ahsenu mâ semi'tu*, 77.

³⁹ Şe'âlibî, *Hükümdarlık Sanatı (Âdâbu'l-mulûk)*, 9.

⁴⁰ Tam adıyla Ebu'l-Hasen Alî b. Bessâm eş-Şenterînî (öl. 542/1147), Endelüs'ün batısına düşen Şenterîn'de, günümüzdeki adıyla Portekiz'in bir şehri olan Santarem'de dünyaya geldi ve ömrünün önemli bölümünü burda geçirdi. İlmî fazileti ve edebî olgunluğu ile kendini gösteren İbn Bessâm matematik, edebiyat, tarih gibi alanlarda başarılı çalışmalarda bulundu. (Daha geniş bilgi için bk. Hüseyin Yazıcı, “İbn Bessâm eş-Şenterînî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/376.

⁴¹ Hallikân, *Vefeyâtü'l-â'yan*, 178.

⁴² Ebu'l-Hasen Alî b. Bessâm eş-Şenterînî, *ez-Zahîre fî mehâsini ehli'l-Cezîre* (Kahire: Dâru'l-Cenne, 1358/1939), 1/1.

Şafedî (öl. 764/1363)⁴³ de Şe‘âlibî’yi döneminin Câhiz’i⁴⁴ olarak nitelemiştir.⁴⁵ Şe‘âlibî, hicrî beşinci asrın en çok eser veren müelliflerinden olup, dil ve edebiyatta imam olarak nitelendirilen âlimlerindendir.⁴⁶

Kıvrak zekalı bir şâir ve edîp olup, dünyada yaygın olarak okunan edebî eserlerin sahibidir. *Fıkhû’l luğa*, *Sıhru’l-belâğa* ve *sırru’l-berâ’a* adlı eserlerinde şâirlere, verdikleri mesajlara ve hallerine dair bilgiler vermiştir.⁴⁷

Ebû Manşûr eş-Şe‘âlibî, belki de zengin bir servetin önünü açacak olan aile mesleğini bırakmış, kendini edebiyat ve çocuk mürebbiliği mesleğine vermiş, edindiği kazancı bu uğurda sarfetmeyi tercih etmiştir. Böylece ilim ve edebiyat alanında birçok eser kaleme almıştır. Şe‘âlibî, edebiyat ve çocuk mürebbiliği mesleğinin olumlu etkilerini uzun uzun anlattıktan sonra birçok büyük âlimin hayatlarının ilk dönemlerinde bu meslekle uğraştıklarını belirtmiştir. Aslında bu meslek onun edebiyat ve telif alanına bir yerde adım atmasına vesile olmuştur.

Şe‘âlibî’nin üst düzey devlet ricâlî ile olan ilişkileri, edebî ve ilmî alanda yazmış olduğu eserlerinin tanınmasına ve bu anlamda taltif görmesine neden olmuştur. Genelde hayatını, eserlerini ithaf ettiği devlet adamlarından, hükümdar ve vezirlerden gelen ödül ve hediyelerle devam ettirmiştir. Bu doğrultuda kurduğu kuvvetli bağlarla Yemînü’-d-devle Mahmûd b. Sebüktekin, diğer adıyla Sultan

⁴³ Tam adı, Ebu’s-Şafâ Şalâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg b. Abdillâh eş-Şafedî’dir (öl. 764/1363). 696 yılında Filistin’in Safed şehrinde doğdu. 690’da (1291) dünyaya geldiğine dair rivayetler de yer almaktadır. Babası Türk asıllı Memlûk emirlerinden İzzeddin Aybeg’tir. (Daha geniş bilgi için bk. İsmail Durmuş, “Şafedî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/447-450.

⁴⁴ Arap edebiyatının en önemli nesir müelliflerinden ve Mu‘tezile kelamcılarının biri olan Câhiz’in (ö. 255/869), 150-160 (757-767) yılları arasında Basra’da dünyaya geldiği düşünülmektedir. Kendisine Câhiz lakabı verilmesinin nedeni patlak gözlü özelliği olmasındandır. Çok zeki, nüktedan ve idraki kuvvetli bir kişiliğe sahiptir. (Daha geniş bilgi için bk. Ramazan Şeşen, “Câhiz” *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/20-25.

⁴⁵ Şalâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg b. Abdillâh eş-Şafedî, *el-Vâfi bi’l-vefeyât*, thk. Ahmed el-Arnaûf- Türkî Mustafa (Beyrut-Lübnan: Dâr-u İhyâi’t-Turâs el-‘Arabî, 1420/2000), 19/130.

⁴⁶ İbn Künfüz Ebu’l-Abbâs Ahmed b. Hasen b. Alî el-Kuşantîni, *el-Vefeyât*, thk. Âdil Nüveyhiz (Beyrut: Dâru’l-Âfak el-Cedîde, 1403/1983), 237.

⁴⁷ Ebû Muhammed Abdullah et-Tayyib b. Abdillâh b. Ahmed b. Alî Bâ Maḥreme el-Hicrânî el-Ḥaḍramî eş-Şâfiî, *Kılâdetu’n-naḥr fî vefeyâti a’yâni’d-dehr*, nşr. Bû Cum’a Mükri-Hâlid Zevârî (Cidde: Dâru’l-Minhâc, 1428/2008), 375.

Mahmûd'a sunduğu eserler olmuştur.⁴⁸ Bütün bu ilişkiler ağı, Şe'âlibî'nin iletişim kurduğu siyâsî ve ilmî şahsiyetlerin, onun hayatında ve edebî dünyasının teşekkül etmesinde önemli bir rolü olduğunu göstermektedir. Söz konusu siyâsî şahsiyetlerin bir kısmı, şâir ve edip olmasalar da ilme ve ilim ehline hayranlık besleyen, bu noktada yapılan çalışmalara destek veren insanlardır.

Dokuzuncu ve on birinci asırlar arasında ilim ve kültür hayatında önemli bir merkez konumuna yerleşen Horasan'ın siyâsî ve idâri hayatında büyük rol oynayan ve nüfuzlarını hissettiren Mîkâl ailesi, Şe'âlibî'nin ilmî ve kültürel hayatında bir dönüm noktasını teşkil eder. Mîkâl ailesi Horasan'da hüküm süren riyâset ve asâlet sahibi olan büyük ailelerden biridir. Aynı zamanda ilim ve kültürün inşası ve himayesi noktasında etkin bir rol üstlenmişlerdir. Bu bölgede var olan edebî hareketleri maddî ve manevî olarak desteklemişler, tüm imkânları ilim adamlarının hizmetine seferber etmişlerdi. Bu anlamda dönemin ilim adamları telif ettikleri eserleri ve kasideleri, kendilerine sunmuş ve ithaf etmişlerdir.⁴⁹

Şe'âlibî'nin tarihçi, şâir ve kâtip olan hocası Hârizmî (öl. 383/993), onu bu ailenin reisi olan Ahmed b. Ali el-Mîkâlî ile tanıştırmıştı. Şe'âlibî, Mîkâl ailesinden himaye ve destek görmüş, yine hocası aracılığıyla Emir Ahmed b. Ali el-Mîkâlî'nin oğullarından biri olan Ebu'l Faḍl Ubeydullah el-Mîkâlî (öl. 436/1045)⁵⁰ ile tanışmıştı. Her ikisiyle de ilişkilerini güçlü tutmuş, düşünce dünyasında ittifak ettiği bu insanlarla elli yıldan fazla süren bir dostluk kurmuştur.⁵¹

Ebu'l-Faḍl, kitaplara tutkuyla bağlı bir adamdı, evinde eşsiz eserlerle dolu büyük bir kütüphanesi vardı. Bu kitaplara ulaşmak o dönemin şartlarında sınırlı ve

⁴⁸ Şe'âlibî, *Hükümdarlık Sanatı (Âdâbu'l-mulûk)*, 9.

⁴⁹ Ahmed Emin, *Zuhru'l-İslâm* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2007), 203.

⁵⁰ Tam adı Ubeydullah b. Ahmed b. 'Ali el-Mîkâlî'dir. Ebu'l Faḍl el-Mîkâlî adıyla şöhret bulmuştur. Nişabur'un ilim ve kültür hayatına önemli hizmetlerde ve katkılarda bulunmuştur. Gazneli Mahmûd döneminde devlet kademesinde önemli görevler üstlenmiştir. Bunlardan en önemlisi vezirlik makamı olmuştur. İlim, fazilet ve ihsan sahibi olarak tanınmıştır. (Daha geniş bilgi için bk. Nurullah Yılmaz, "Emîr Ebû'l-Faḍl el-Mîkâlî ve Edebî Çalışmaları," *İstanbul Journal Of Arabic Studies* 3/2, (Aralık 2020): 297–312.

⁵¹ Câdir, *eş-Şe'âlibî nâkıden ve ediben*, 25.

zor idi. Ebû Manşûr es-Şe‘âlibî, bu cömert arkadaşında hedeflerine ulaşmak için geniş bir dostluk ve destek buldu, onun kütüphanesinden hayatı boyunca yararlandı. Bu iki dostun birbirine olan sevgi ve bağı, dostluklarının bir nişanesi olarak mektuplaşmalarına bile yansımıştır.⁵²

Mîkâlî’yi, Şe‘âlibî’ye şan ve şöretin kapılarını açan şahsiyet olarak nitelendirmemiz yanlış olmaz. Şe‘âlibî’nin, arkadaşı Mîkâlî’den esinlendiği ne varsa hepsi onun edebiyatına, ilmine ve kültürüne olan sevgisi, beğenisi ve takdiri üzerinedir. Bu dostluğun temelinde sosyal bir nüfuz arayışı veya siyâsî bir makam ihtirası asla yatmamaktadır. Şe‘âlibî onun yanında güçlü bir destek, yüksek bir himaye ve eserlerini ortaya koyduğu hoş bir ortam bulmuştur. Özellikle kitabı *Yetîmetu’d-dehr fî mehâsini ehli’l-‘aşr* ve *Şimâru (şemeru) ’l-ķulûb* onun şiirlerinden ve nesrinden iktibâslar içerir. Başkalarına hediye etmiş olduğu *el-Îcâz ve ’l-i’câz* ve *Hâşşu’l-hâş* adlı eserlerinde onun sözlerine ve yorumlarına yer vermiştir.⁵³ Aşağıdaki eserlerini de bu dostluğun bir nişânesi olarak ona hediye etmiştir.

* *Fîķhu’l luġa ve sırru’l-‘Arabiyye*⁵⁴

* *Şimâru (şemeru) ’l-ķulûb fî ’l-mudâf ve ’l-mensûb*⁵⁵

* *Sıķru’l-belâġa ve sırru’l-berâ’a*⁵⁶

* *Berdu’l-ekbâd fî ’l-a’dâd*⁵⁷

⁵² Ebû Manşûr eş-Şe‘âlibî, *Yetîmetu’d-dehr fî mehâsini ehli’l-‘aşr*, thk. Müfid Muhammed Kamîha (Beyrut-Lübnan: Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 1403/1983), 4/ 407-410.

⁵³ Ebû Manşûr eş-Şe‘âlibî, *Yetîmetu’d-dehr*, 4/ 407, 408.

⁵⁴ Ebû Mansûr eş-Şe‘âlibî, *Fîķhu’l-luġa ve sırru’l-‘Arabiyye*, thk. Abdulhafiz Şelbî vd. (Mısır: Matba‘atu Mustafa el-Bânî, 1357/1938), 2.

⁵⁵ Ebû Manşûr eş-Şe‘âlibî, *Şimâru’l-ķulûb fî ’l-mudâf ve ’l-mensûb*, thk. Muhammed Ebu’l-Fađl İbrâhîm (Dâru’l-Ma‘ârif, 1405/1985), 3.

⁵⁶ Ebû Manşûr eş-Şe‘âlibî, *Sıķru’l-belâġa ve sırru’l-berâ’a*, thk. Abdüsselam el-Hûfî (Beyrut-Lübnan: Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, ts.), 7.

⁵⁷ Ebû Manşûr eş-Şe‘âlibî, *el-İķtibâs mine’l-ķur’âni’l-Kerîm*, thk. İbtisâm Merhûn es-Saffâr (Baġdat: Dâru’l-Vefa, 1412/1992), 1/8.

1.2.2.1. İlim Tahsili ve Hocaları

Şe‘âlibî, gençliğinde ilim öğrenmeyi seven, ilim ehli hocalardan öğrenim görmüş bir âlimdi.

Kemâleddin el-Enbârî (öl. 577/1181) Şe‘âlibî’nin Ebû Bekir el-Hârizmî’den⁵⁸ ders aldığını zikreder.⁵⁹ İlk dönem âlimler Hârizmî dışında Şe‘âlibî’nin diğer hocalarının isimlerini zikretmemişlerdir.

Şe‘âlibî, bilinen hocalarına ek olarak diğer bazı âlimlerden rivayetlerde bulunmuştur. Dolayısıyla, şu âlimler de onun hocaları arasında sayılabilir:

Ebu’l-Feth Ali b. Muhammed el-Bustî (öl. 400/1010),⁶⁰ Ebû Tahir Meymûn b. Sehl el-Vâsitî, (öl. 428/1037)⁶¹ Ebu’n-Naşr Muhammed b. Abdilcebbâr el-‘Atebi, (öl. 427/1036)⁶² Ebu’l-Faql Bedüzzamân Ahmed b. Hüseyin b. Yahyâ el-Hemedânî (öl. 398/1008) ve eş-Şeyh Ebû Bekir Ali b. Hasan el-Kuhistânî’dir.⁶³ (öl. 435/1044)

Kuşkusuz Şe‘âlibî’nin muâsırlarının kendisiyle ilgili görüşlerini bilmek onun edebî konumunu belirlemede bizlere büyük bir fayda sağlayacaktır.

Hocası Hârizmî’nin vefatı, Bedüzzaman el-Hemedânî’nin (öl. 398/1008) Nişâbûr’dan ayrılması, Şe‘âlibî’yi ümitsizliğe sevketmiş fakat kader onu bu dönemde başka bir edip olan Ebu’l-Feth Ali b. Muhammed el-Bustî’yi (öl. 400/1010) karşısına çıkarmıştı. Bu iki sadık arkadaşın arasındaki güçlü güven bağı ve dosluğun

⁵⁸ Şe‘âlibî, *Yetîmetu’ d dehr*, 4/ 223.

⁵⁹ Ebu’l-Berekât Kemâlüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Ubeydillâh el-Enbârî, *Nüzhetu’l-elibbâ’ fî tabakâti’l-udebâ*, thk. İbrahim es-Samerrâi (Zerka-Ürdün: Mektebetu’l-Menâr, 1985), 266.

⁶⁰ Şe‘âlibî, *el-İktibâs*, 1/6.

⁶¹ Ebû Mansûr eş-Şe‘âlibî, *Yetîmetu’ d dehr*, thk. Müfid Muhammed Kamîha (Beyrut-Lübnan: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1983), 2/436.

⁶² Şe‘âlibî, *Yetîmetu’ d dehr*, 4/458.

⁶³ Ebû Mansûr eş-Şe‘âlibî, *Tetîmetu’l-Yetîmeti’ d dehr fî mehâsini ehli’l-‘aşr*, thk. Müfid Muhammed Kamîha, (Beyrut-Lübnan: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1983), 264; Yâkût el-Hamevî er-Rûmî, *Mu‘cemu’l-udebâ’ irşâdu’l-erîb ilâ ma’rifeti’l-edîb*, thk. İhsan Abbas (Beyrut-Lübnan: Dâru’l-Ğarbi’l-İslâm, 1993), 4/1677-1681.

emarelerini, aralarında yaptıkları şiirsel mektuplaşmalar içerisinde bariz bir şekilde görmemiz mümkündür.⁶⁴ Eserlerinde onun sözlerinden ve yorumlarından alıntılarda bulunmuş, ele aldığı konularda şiirlerine ve sözlerine atıfta bulunmuştur. Şe‘âlibî başta *Aḥsenu mâ semi‘tu* olmak üzere telif ettiği beş eserini Ebu’l Feth el-Bustî’ye hediye etmiştir

Ebu’l-Feth el-Bustî’nin⁶⁵ Şe‘âlibî’nin gönlünde özel bir yeri olduğunu Şe‘âlibî’nin onun hakkında yazmış olduğu şu şiirden anlıyoruz: (el-Vâfir)

عَشِقْتُ الْجُودَ جِدًّا فَهُوَ طَبْعُكَ وَبُسْتُ تُرَابَ (تُرَابِ بُسْتِ) فَهِيَ رَبْعُكَ
وَلَيْسَ يُرِيدُ هَذَا الدَّهْرُ حَصْدِي لِأَنِّي فِي بَنِي الدَّابِ زَرْعُكَ

Ben sende olan cömertliğe âşık oldum, bu senin bizzat tabiatındır, öptüm toprağı (Bustî’nin toprağı) bu da senin zirvelerindir.

*Bu zaman benden verim almak istemiyor, çünkü ben Dâboğulları içinde senin yetiştirdiğin bir mahsulüm.*⁶⁶

Şe‘âlibî, kendini Büst‘ün (toprak) üzerinde yetişen bir ekine benzetiyor. Bu el-Bustî’nin onun hocası olduğunun bir işaretidir.

Ebu’l-Feth el-Bustî de Şe‘âlibî hakkında şöyle methiyede bulunmuştur: (el-Basît)

قَلْبِي رَهِينُ بَنِي سَابُورَ عِنْدَ أَخٍ مَا مِثْلُهُ حِينَ تُسْتَفَرَى الْبِلَادُ أَخٍ
لَهُ صَحَائِفُ أَخْلَاقٍ مُهَذَّبَةٍ مِنْهَا الْحَجَى وَالْعُلَى وَالظَّرْفُ تُنْتَسَجُ

⁶⁴ Şe‘âlibî , *Yetîmetu’d dehr*, 4/385-386.

⁶⁵ Ebu’l Feth el-Bustî (öl 400/1010), hicrî dördüncü asrın ortalarında ve Gazneliler Devleti döneminin başlarında yetişmiş yetenekli şâir ve yazarlarındandır. Afganistan’ın Bust şehrinde doğmuş ve künyesini bu şehre nisbetle almıştır. Kasideleri ve Kur’ân-ı Kerîm’den ıktıbâs ederek süslediği hikmetli sözleriyle meşhur olmuştur. (Daha geniş bilgi için bk. Mehmet Atalay, “Ebu’l-Feth el-Bustî’nin Kaside-i Nuniyye’sinin Diyarbakırlı Said Paşa Tarafından Türkçe Manzum Tercümesi,” *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 27 (2005), 145–154.

⁶⁶ Câdir, *eş-Şe‘âlibî nâkıden ve ediben*, 52.

Kalbim, Nişâbûr'da rehin bir kardeşin yanında, ne kadar dünyayı dolaşsam onun gibi bir kardeş bulamam.

*O'nun ahlâkının yıldızlarla süslü sayfaları, o sayfalarda iç içe örülmüş akıllılık, yücelik ve zarafeti vardır.*⁶⁷

Şe‘âlibî, eserlerinde bu zata çokça atıfta bulunmuş, birçok manzûmesi ve methiyesinde ondan söz etmiş, eserlerinde geçtiği üzere aralarında nükte dolu mektuplaşmalar olmuştur. Aynı zamanda Ebû'l-Feth Ali b. Muhammed el-Bustî hakkında da onun terceme-i hâlini kitabına almıştır.⁶⁸

Onun için yazdığı başka bir şiirde ona şöyle seslenmektedir: (el-Mutekarib)

صَدِيقُ	لَنَا	عَالِمٌ	بِالنَّجُومِ	يُحَدِّثُنَا	بِلِسَانِ	الْمَلِكِ
وَيَكْتُمُ	أَسْرَارَ	سُلْطَانِهِ	وَلَكِنْ	يُنْمُ	بِسِرِّ	الْفَلَاحِ

Yıldızları iyi bilen bir arkadaş, meleğin (elçinin) lisanıyla konuşur.

*Kendi saltanatının sırlarını gizler ama feleğin sırrını açığa vurur.*⁶⁹

Yine hocası Ebu'l-Hasen Müsafir b. el-Hasen⁷⁰ bir şiirinde şunları ifade eder:

يَا مَنْ يُجِلُّ مِنَ الْمَحَاسِنِ وَالْعُلَى	وَالْمَكْرُومَاتِ ذَرَى السَّامِ
وَمَنْ اغْتَدَى رُبْعَ الْفَضَائِلِ مُشْرِقًا	بِمَكَانِهِ وَخَلَا مِنْ الْإِظْلَامِ
آدَابُهُ فِي سَائِرِ الْأَدَابِ لِلْبُلْغَاءِ	كَالْأَعْيَادِ فِي الْأَيَّامِ

Ey ihsan, ikram ve yücelikte zirvelere ulaşan kimse,

⁶⁷ Şe‘âlibî, *Yetîmetu'd dehr*, 4/366.

⁶⁸ Şe‘âlibî, *Hükümdarlık Sanatı (Âdâbu'l-mulûk)*, 11.

⁶⁹ Şe‘âlibî, *Tuhfetu'l-vuzerâ'*, thk. Sa'd Ebû Dayyeh (İrbid-Ürdün: Dâru'l-Beşîr, 1414/1994), 26.

⁷⁰ Şe‘âlibî, *Tetimetu'l-Yetîme*, 258.

Bir kimse fazilette üstün seviyede olursa onun mekânı aydınlık olur, karanlıktan da beri olur.

*Onun bu yüceliği meşhur edipler için sanki bir bayram havası estirir.*⁷¹

Şe‘âlibî’nin öğrencisi Ebû Yûsuf Ya‘kup b. Ahmed b. Muhammed bir şiirinde onun hakkında der ki: (el-Vâfir)

سَحَرْتَ النَّاسَ فِي تَأْلِيفِ سِحْرِكَ	فَجَاءَ قِلَادَةً فِي جِيدِ دَهْرِكَ
وَكَمْ لَكَ مِنْ مَقَالٍ فِي مَعَانٍ	شَوَاهِدُ عِنْدَنَا بِعُلُوِّ قَدْرِكَ
وَقَيْتَ نَوَائِبَ الدُّنْيَا جَمِيعاً	فَأَنْتَ الْيَوْمَ جَاهِظُ أَهْلِ عَصْرِكَ

“Sihr” kitabını te’lif ettiğinde insanları büyüledin, yaşadığın asrın boynuna bir gerdanlık oldu.

Yazmış olduğun sözlerde öyle yüce anlamlar var ki, bizim katımızda da senin şan ve şerefine dair deliller (şahitler) vardır.

*Sen dünyanın bütün sıkıntılarına katlandın, bugün Sen zamanının Câhiz’i oldun.*⁷²

Şe‘âlibî’nin ilimle buluşmasında tek merhale onun gençliği değildir. Nîşâbü’r’da Hicrî 370/981 senesinden sonra ikamet eden âlimlerin bulunması, Şe‘âlibî’nin onlarla bir araya gelmesini mümkün kılacaktır. Bunlar Ebu’l-Faḍl Muhammed b. ‘Abdülvaḥîd et-Temîmî⁷³ (öl. ?) ve Ebû Ya‘lâ Muhammed b. el-Hasan el-Basrî’dir⁷⁴ (öl. 432/1041).

⁷¹ Ebû Manşûr eş-Şe‘âlibî, *Hâşşu’l-hâş*, thk. Me’mûn b. Muhyiddîn El-Cinnân (Beyrut-Lübnan: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1414/1994), 262.

⁷² Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *Târîhu’l-İslâm ve vefeyâtu’l-meşâhîr ve’l-A‘lâm*, thk. Beşşâr Avvâd Ma‘rûf (Beyrut-Lübnan: Dâru’l-Ğarbi’l-İslâmî, 1421/2000), 9/477.

⁷³ Ebû Manşûr eş-Şe‘âlibî, *Tetimmetu’l-Yetîme*, nşr. Abbas İkbâl (Tahran, y.y. 1353/1934), 1/63.

⁷⁴ Şe‘âlibî, *Tetimmetu’l-Yetîme*, 89.

Maḳâmât⁷⁵ kitabıyla meşhur Ahmed b. Hüseyin b. Yahyâ el-Hemedânî'nin de (öl. 398/1008)⁷⁶ Şe'âlibî'nin ilim yolculuğunda özel bir önemi vardır. Nîşâbûr'da uzun süre kalmış olsaydı, Şe'âlibî'nin kişiliğini ve edebî dünyasını birçok yönden etkileyebilirdi. Fakat o bir yerde uzun süre kalmayı sevmiyor, taşınmayı, yeni yerler görmeyi tercih ediyordu. Nîşâbûr'dan ayrılması Şe'âlibî'nin gönlünde derin bir etki bırakmış, onu yalnızlığa sürüklemişti.⁷⁷ Şe'âlibî ona şöyle iltifat etmiştir:

“O, Ahmed b. el-Hüseyn, Bedüzzaman (Zamanın Harikası), Hemedân mucizesi, erkenden doğan yıldız, asrın başı, eşsiz bir zeka, hazırcevap, onurlu bir karakter, berrak bir zihin ve kuvvetli bir irade.”⁷⁸

Şe'âlibî bazı kitaplarında geçen metinlerde birçok rivayeti Ebû Naşr Sehl b. el-Merzûbân'a⁷⁹ isnad etmiştir. Bu ilmî kişiliğin de onun hocası olması kuvvetle muhtemeldir.

Şe'âlibî'nin yine ilim yolculuğunda bulunduğu şahsiyetlerden biri Cürcân hâkimi Şemsü'l-Meâlî Emir Kâbûs b. Veşmgîr'dir⁸⁰ (öl. 403/1012). Şe'âlibî, Şemsü'l-Meâlî'ye yabancı değildi. Emîr onu Nîşâbûr'da uzun ikameti esnasında

⁷⁵ Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*, thk. Muhammed Naîm Araksûsî - Şuayb El-Arnaût (Beyrut-Lübnan: Muessetu'r-Risâle, 1403/1983), 9/ 67.

⁷⁶ Tam adı Ebu'l-Faḍl Bedüzzaman Ahmed b. el-Huseyn b. Yahyâ el-Hemedânî'dir (398/1008). 358'de (968-69) Hemedan'da dünyaya geldi. Bir kısım tarihçiler onun Fârisî asıllı olduğu söylemiş olsa da o, bir arkadaşına yazmış olduğu mektup ta Arap asıllı olduğunu bildirmektedir. Müellifin divanı bulunmaktadır. (Daha geniş bilgi için bk. Nevzat Işık, “*Bedüzzaman el-Hemedânî*”, TDV İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/328,329.

⁷⁷ Câdir, *eş-Şe'âlibî nâkıden ve ediben*, 29.

⁷⁸ Ebû Manşûr eş-Şe'âlibî, *Yetîmetu'd dehr*, 4/293.

⁷⁹ Aslen İsfahanlıdır. Nîşâbur'a yerleşmiştir. Birçok şiirinin yanında telif ettiği eserleri de vardır. Bunlar Kitab-u aḥbâr'i Ebî'l-'inâ', Kitab-u aḥbâr'i'r-Rûm, Kitab-u âdâbî't-taâm ve's-şerâb. (Daha geniş bilgi için bk. Yâkût el-Hamevî er-Rûmî, *Mu'cemu'l-udebâ' irşâdü'l-erîb ilâ ma'rifeti'l-edîb*, 7/1409 ; Şe'âlibî, *Yetîmetu'd dehr*, 4/452.

⁸⁰ Cürcân ve Taberistan'ı hakimiyeti altına alan Deylem'li bir âile olan Ziyârîlerin önderlerinden biridir. Bölgenin kültür tarihinde önemli izler bırakmıştır. Secili nesrin önemli şahsiyetlerden biri kabul edilir. Edebî mektuplarını Kemâlu'l-belâga adlı eserde toplamıştır. Adaleti ve ihsanıyla şöhret bulmuş, ilme olan düşkünlüğü ile tanınmıştır. Şe'âlibî aynı zamanda el-Mubhic adlı kitabını onun adına kaleme almıştır. (Daha geniş bilgi için bk. Ahmet Güner, “Kâbûs b. Veşmgîr” *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/43,44; Ebû Manşûr eş-Şe'âlibî, *Yetîmetu'd dehr*, 4/67; Bahâüddîn Muhammed b. Ḥasen b. İsfendiyyâr, *Târîḫ-i Taberistân*, terc. Ahmed Muhammed Nâdî (Kahire: el-Meclisu'l a'lâ li's-Şekâfe, 2002), 309-312.

yakından tanımış, *Yetîme*’yi okumuş, çok beğenmiş ve takdir etmişti. Doğrusu Emîrin kendisi de ünlü bir şâir ve edipti. Şe‘âlibî bu siyâsî kişiliğe de meşhur eserleri arasında gösterilen *et-Temsîl ve ’l-muhâzara fi ’l-ḥikem ve ’l-münâzara* ve *el-Mubhic* adlı kitaplarını hediye etmiştir.⁸¹

Şe‘âlibî, emirle bir araya gelişini onun bir sefer dönüşü huzurunda söylediği bir kasideyle kutlamıştır: (el-Basîṭ)

أَلْفَتْحُ مُنْتَظَمٌ وَالذَّهْرُ مُبْتَسِمٌ وَمَلِكٌ شَمْسِ الْمَعَالِي كُلُّهُ نِعْمُ
وَالْعَدْلُ مُنْبَسِطٌ وَالْحَقُّ مُرْتَجِعٌ وَالشَّعْبُ مُلْتَنِمٌ وَالْجَوْرُ مُصْطَلِمٌ

Art arda fetihler ve gülümsemekte zaman, “Şemsü’l-meâlî” gölgesi tümüyle ihsan.

*Yayılır adalet ve geri gelir hak, barışır insanlar ve son bulur adaletsizlik.*⁸²

Yine Nîşabûr’a döndüğü zaman bir başka siyâsî kişilikle ve önemli bir komutanla yakınlık kuracak, kasidelerinde methiyelerle ve sitayişlerle ona seslenecekti. 389/999 yılından beri Horasan ordularına komutanlık yapan ve Gazneliler Devleti’nin gerçek kurucusu kabul edilen genç Emir Ebu’l-Muzaffer Naşr b. Nâşıreddîn Sebüktekin (öl. 387/997), çevresindeki bazı devletleri işgal eden ve el-Müntaşır lakabıyla bilinen Sâ mânîler’in son hükümdarı İsmâil b. Nûh es-Sâ mânî (öl. 395/1005) kaynaklı sürpriz bir saldırıyla karşı karşıya geldi. Emir bu durum karşısında tereddüt etmeden ordusunu toplayarak hemen düşmanın üzerine yürüdü. Serahs’ta 392/1002 yılında iki ordu arasında meydana gelen savaşı Ebu’l-Muzaffer Sebüktekin kazandı. Savaşın sonunda Sâ mânî’nin yardımcısı Eymen Ebu’l-Kasım b. Simcûr ve önde gelen askerleri esir edildi.⁸³

⁸¹ Ebû Mansûr eş-Şe‘âlibî, *et-Temsîl ve ’l-muhâzara*, thk. Abdülfettâh Muhammed el-Ḥulv (Riyad: Dâru’l-‘Arabiyye li’l-Kitâb, 1983), 3; Câdir, *eş-Şe‘âlibî nâkıden ve edîben*, 63.

⁸² Ebû Naşr Muhammed b. Abdilcebbâr el-Utbî, *Târîhu’l-‘Utbî Târîhu’d-devleti’l-Ġazneviyye ve aḥbâru’s-Sultân Mahmûd el-Ġaznevî*, thk. Mahfûz Ebî Bekir b. Ma’tûme (Kahire: Mektebetu’ş-Şekâfeti’d-Dîniyye, 2014), 172.

⁸³ Utbî, *Târîhu’l-‘Utbî Târîhu’d-devleti’l-Ġazneviyye ve aḥbâru’s-sultân Mahmûd el-Ġaznevî*, 138.

Şe‘âlibî, Emir Ebu’l-Muzaffer savaştan zaferle dönünce onu yirmi beyit halinde yazmış olduğu bir kaside ile tebrik etti: (eṭ-Ṭavîl)

وَحَلَّتْ بِأَهْلِ الْبَغْيِ قَاصِمَةُ الظَّهْرِ	تَبَجَّلَتْ الْأَيَّامُ عَنْ غُرَّةِ الدَّهْرِ
تَحَكَّمَ فِيهِمْ صَاحِبُ الدَّهْرِ بِالْقَهْرِ	وَوَلَّى بَنُو الْإِدْبَارِ أَدْبَارَهُمْ وَقَدْ
إِلَى الْمَلِكِ الْمَنْصُورِ سَيِّدِنَا نَصْرٍ	وَقَدْ جَاءَ نَصْرُ اللَّهِ وَالْفَتْحُ مُقْبِلًا

Zamanın aydınlığından, günler sürurla doldu, geldi (Hâkim) zulüm ehlinin belini kırdı.

Zamanın sahibi olan sen aralarında adaletle hükmederken, İdbâroğulları sırtlarını dönüp kaçtı,.

*Muhakkak ki Allah’ın yardımı ve fetih geldi, efendimiz Melik Mansûr’a karşılık beklemeden yardım geldi.*⁸⁴

Emir bundan çok memnun olmuş, Şe‘âlibî’ye ikramlarda bulunmuştur. Böylece aralarında uzun sürecek olan dostluk ve sevgi bağı kurulmuş, Şe‘âlibî uzun seneler boyunca Emir’in ikram ve ihsanından faydalanmıştır. Şe‘âlibî, Emîr’e başta *el-İktibâs mine’l-Kur’âni’l-Kerîm* olmak üzere Perslerin kralları hakkında haberler içeren *Gureru aḥbâri mulûki’l-Furs* ve siyerihim ve *Ecnâsu’t-tecnîs (el-Muteşâbih)* adlı eserlerini hediye etmiştir.

Şe‘âlibî’nin iletişim kurduğu siyâsî ve ilmî şahsiyetlerin onun edebî hayatında etkisi büyük olmuştur. Bu durum, siyâsî ya da sosyal bir mevki elde etme ya da şan şöhrat arzusunu gerçekleştirme amacına matuf değildir. Kurmuş olduğu bağlar, tamamen sağlam bir dostluk ve kardeşlik temelli olup, bunun üzerine inşa edilmiştir.

Yine Şe‘âlibî’nin hayatında önemli derecede etkisi olan bir başka siyâsî isim Me’mûnîler’in Hârizm Emîr’i olan Ebû’l-Abbâs Me’mûn b. Me’mûn (1008-1016) olmuştur. Me’mûn b. Me’mûn, bilginleri ve edipleri gözetken faziletli, kibar, yüce

⁸⁴ Utbî, *Târîhu’l-‘Utbî Târîhu’l-d-devleti’l-Gazneviyye ve aḥbâru’s-sulṭân Mahmûd el-Gaznevî*, 139.

gönüllü ve çok himmetli bir devlet adamı idi. Şe‘âlibî, birçok kitabında aralarındaki güçlü dostluk bağlarına değinmiş, Emir’den övgüyle bahsetmiştir. *Âdabu’l-mulûk, el-Leṭâ’if ve’z-zarâ’if, en-Nühṭetü fi’t-tard ve’l-ğaniyye* ve *Nesru’n-naẓm ve ḥallu’l-ıkd* isimli eserlerini Emîr’e hediye etmiştir.⁸⁵

Şe‘âlibî *Nesru’n-naẓm* adlı kitabının mukaddimesinde, Me’mûn b. Me’mûn’un dönemiyle ilgili şu ifadelerle yer vermiştir: أَيْامُ مَوْلَانَا الْمَلِكِ الْمُؤَيَّدِ الْعَالِمِ الْعَادِلِ: “İlmi destekleyen, âlim, âdil, kötülüğe engel olan efendimizin günleri hayırlı olsun. Ey lütuf sahibi Hârizm Şahı Ebu’l-Abbâs, Allah kudretini daim kılsın.”⁸⁶

Yine *en-Nihâye fi’l-kinâye* adlı kitabının mukaddimesinde Hârizm Emir’i hakkında şu methiyelerde bulunmuştur: عَوْنُكَ اللَّهُمَّ عَلَى شُكْرِ نِعْمَتِكَ فِي مُلْكِكَ كَمُلْكَ ، وَ بَحْرٌ فِي: “Mülkünde bir meliğe yaraşır şekilde ihsanda bulunduğundan dolayı Allah seni mükâfatlandırsın. Oturduğun sarayda bir deniz, şereflendirdiğin tahtta bir dolunay olasın.”⁸⁷

Hârizmşah Emiri Ebû Abdillâh el-Ḥamdûnî ile de tanışma fırsatı bulan Şe‘âlibî *Tuhfetu’l-vuzerâ* adlı eserini bu zat için telif etmiştir.⁸⁸

1.2.2.2. Öğrencileri

Bâharzî, (öl. 467/1075)⁸⁹ Şe‘âlibî’nin öğrencisi olduğunu ve nuruyla aydınlandığını ifade etmiş, ardından telif ettiği *Dumyetu’l-kaşr* adlı eserinin, bu

⁸⁵ Şe‘âlibî, *el-İktibâs*, 1/10.

⁸⁶ Şe‘âlibî, *el-İktibâs*, 1/9.

⁸⁷ Ebû Manşûr es-Şe‘âlibî, *en-Nihâye fi’l-kinâye*, thk. Faraj Hawwar (Susa-Tunus: Dâru’l-Ma‘ârif, 1995), 7.

⁸⁸ Şe‘âlibî, *Tuhfetu’l-vuzerâ*, 17.

⁸⁹ Tam ismi Nûreddîn Alî b. el-Hasen b. Alî el-Bâharzî es-Sebhi’dir. Bugünkü Afganistan ülkesinde yer alan ve Horasan’ın kazalarından olan Bâharz’da dünyaya gelmiş ve doğduğu yere nisbetle anılmıştır. Bu bölge önemli ilim merkezlerinden biri olup çok sayıda ilim ve edebiyat ehli insanın yetişmesine zemin hazırlamıştır. Fazilet ve kültür sahibi olan Bâharzî, Hicrî 467 tarihinde ahirete irtihal etmiştir. (Daha geniş bilgi için bk. Rûmî, *Mu‘cemu’l-udebâ*, 4/1682-1688.)

öğrenciliğin bir meyvesi olduğunu eklemiştir.⁹⁰ Eser Şe‘âlibî’nin *Yetîmetu’l-dehr* adlı kitabına yazılmış bir zeyil niteliği taşır.⁹¹

Yâkût, *Yetîmetü’l-dehr*’in bir nüshasında Ya‘kub b. Ahmed b. Muhammed’in Şe‘âlibî’nin öğrencisi olduğuna dair bir yazı gördüğünü ve Ya‘kub’un şu beyitlerle onun öğrencilerinden olmakla büyük bir şeref kazandığını dile getirdiğini söylemiştir: (eṭ-Ṭavîl)

لَئِنْ كُنْتَ يَا مَوْلَايَ أَغْلَيْتَ قِيَمَتِي وَأَغْلَيْتَ مِقْدَارِي وَأَوْرَثْتَنِي مَجْدًا
وَقَصَّرْتُ فِي شُكْرِيكَ فَالْعُدْرُ وَاضِحٌ وَهَلْ يُشْكِرُ الْمَوْلَى إِذَا أَكْرَمَ الْعَبْدَ

Ey efendim! Gerçekten benim kıymetimi artırdın, değerimi artırarak beni bir asalete varis ettin.

*Bense teşekkür etme de yetersiz kaldım, bahane çok, kulunu onurlandırdığı zaman efendisi ona teşekkür eder mi?*⁹²

Şe‘âlibî, Cürcân Reisi Ebu’l-Meḥâsin Sa‘d b. Muhammed b. Manşûr’un (öl. 454/1062) *Yetîme* kitabını kendisine okuduğunu belirtmiştir.⁹³ Bu durumda Sa‘d b. Muhammed’in de onun öğrencilerinden biri olması açıktır.

1.2.3. Kişiliği ve Ahlâkı

Şe‘âlibî’nin hayatını tekdüze bir şekilde ele almamız mümkün değildir. Gençlik döneminde aktif, gönlü ilme karşı istekle dolan, tutkulu bir kişiliğe sahiptir. Bu inançlı ve kararlı tabiatı, kitaplarına da yansımıştır.

⁹⁰ Bâḥarî, *Dumyetu’l-kaşr*, 183.

⁹¹ Mehmet Talu, “Ali b. Hasan Bâḥarî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/474.

⁹² Şe‘âlibî, *Tetîmetu’l-Yetîme*, 202.

⁹³ Şe‘âlibî, *Tetîmetu’l-Yetîme*, 145.

büyüklerinin nezdinde seçkin bir yer elde ettiği ortaya çıkacaktır. İlmiyle, bilgisiyle ve edebî ifadeleriyle meliklere ve devlet büyüklerine seslenerek kendi yerini ve nüfuzunu sağlamlaştırdığını söylemek mümkündür.

Arkadaşları onun dostu olmakla övünmüşler, Şe‘âlibî ise birçok kitabında tanışık olduğu arkadaşlarından hep iyilikle bahsetmiştir.⁹⁹

Mîkâlî, dostuna olan sevgisi ve muhabbetini ihvâniyyât türünde yazmış olduğu şu beyitlerle ortaya koyar: (eṭ-Ṭavîl)

أَخْ لِي أَمَا الْوُدُّ مِنْهُ فَرَايْدُ وَالْفَاطَةُ بَيْنَ الْحَدِيثِ فَرَايْدُ
إِذَا غَابَ يَوْمًا لَمْ يَنْبُ عَنْهُ شَاهِدُ وَإِنْ شَهِدَ إِرْتَاَحَتْ إِلَيْهِ الْمُشَاهِدُ

Benim bir dostum var, ona yönelik muhabbetim tarifsiz, konuşmalarının arasında geçen lafızları da inci taneleri gibi değerli.

Bir gün ortalıktan kaybolursa gözler onu arar, onu gören herkes rahata kavuşur (huzura erer).¹⁰⁰

Ebu'l Feth Ali b. Muhammed el-Bustî, Şe‘âlibî ve eserleri hakkında şöyle methiyede bulunmuştur: (el-Mutekârib)

إِذَا نَسِيَ النَّاسُ إِخْوَانَهُمْ وَخَانَ الْمَوَدَّةَ خَوَانَهَا
فَعِنْدِي لِأَخَوَانِي الْغَائِبِينَ صَحَائِفُ ذِكْرِكَ عُنوانَهَا

İnsanlar kardeşlerini unuttuklarında ve hainler sevgiye (aşka) ihanet ettiklerinde,

Benim yanımda kardeşlerim olmasa da isimlerinin seni hatırlattığı sayfalar vardır.¹⁰¹

⁹⁹ Şe‘âlibî, *Yetîmetu'd dehr* isimli kitabının dördüncü cildinde özellikle Buhara, Cürcan, Taberistan, Horasan, Maverâünnehir Havzası, Harezm ve Nişabur illerinde tanışmış olduğu birçok arkadaşı ve dostundan bahsetmektedir.

¹⁰⁰ Şe‘âlibî, *Yetîmetu'd dehr*, 4/432.

¹⁰¹ Huşrî, *Zehru'l-âdâb*, 1/170.

Öğrencisi Bâharzî (öl. 467/1075), Şe‘âlibî’nin hayatını ayrıntılı bir biçimde vermek yerine onun ismini zikretmekle ve onu övmekle iktifâ etmiştir.¹⁰²

Bâharzî, Şe‘âlibî hakkında kullanmış olduğu şu sözlerle sevgisini, vefasını ve ona olan bağlılığını şöyle dile getirmiştir:

*“Nişâbûr’un Câhiz’i, çağların ve zamanların cevheri, seçkin insanı. Gözler onun gibisini görmedi, bütün dillerde övülen yağmur bulutu. Faziletini ileri gelenler nasıl inkâr edebilir? Her yeri aydınlatan güneş nasıl örtülebilir? Ben küçük bir çocuktum, onun nuruyla aydınlandım. O ve babam evimin komşuları ve yanı başımda olanlar, hala her ikisi de bana müşfik, hala merhametli. Onu ikinci babam kabul ettim. Allah ona rahmet etsin. Her sabah bayraklar onun nuruyla dalgalanır, akşam dalgalar birbirine vurur.”*¹⁰³

Ebû İshâk İbrâhim b. Ali el-Huşrî (öl. 413/1022) ise onu eşi ve benzeri olmayan, devrinin en büyüğü, ilim ve edebiyatta birçok eserleri olan değerli bir âlim, en yüksek rütbelerin ona şahitlik ettiği kişi olarak nitelemiştir.¹⁰⁴

Şe‘âlibî’nin ilim, irfan ve kültür binasının teşekkül etmesinde ilk yapı taşı Allah Teâlâ’nın mübarek kelâmı olmuştur. Kur’ân-ı Kerîm’e olan sevgisi ve tedris arzusu, onun *el-İktibâs mine’l-Kur’âni’l-Kerîm* adlı eseri telif etmesine neden olmuştur. Kur’ân-ı Kerîm âyetleri, Şe‘âlibî’nin birçok görüşü için otorite kaynağı olmuş, âyeti kerîmeleri arkadaşlarına delil getirmede ve hatta şakalaşmalarında bile istişhâd ya da iktibâs kaynağı olarak değerlendirmiştir.¹⁰⁵

Kur’ân-ı Kerîm Şe‘âlibî’nin yetişmesinde ilk pınar olurken, ikinci kaynak metotları farklı ve konuları çeşitli olan kitapların oluşturduğu büyük miras olmuştur.

¹⁰² Ebu’l-Hasen Ali b. el-Hasen el-Bâharzî, *Dumyetu’l-kaşr ve ‘uşratu ehli’l-‘aşr*, (Halep, Matba‘atu’l-‘İlmiyye, 1348/1930), 183.

¹⁰³ Bâharzî, *Dumyetu’l-kaşr*, 183.

¹⁰⁴ Ebû İshâk İbrâhim b. Ali el-Huşrî, *Zehru’l-âdâb ve gomeru’l-elbâb*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid (Beyrut-Lübnan: Dâru’l-Cîl, ts.), 1/169.

¹⁰⁵ Şe‘âlibî, *el-İktibâs*, 1/80.

Bu anlamda Mîkâlî'nin zengin kütüphanesi ile kendisine hediye edilen kitapların da büyük rolü vardır.¹⁰⁶

1.2.4. Şiiri

Kur'ân-ı Kerîm'in indirilmiş olması, Müslümanların sadece günlük hayatlarını tanzim ve ıslah etmekle kalmamış aynı zamanda aklî, fikrî, ictimâî ve edebî dünyalarına da büyük ölçüde etkide bulunmuştur. Arap dilinin lugavî anlamda gelişimi de kaçınılmaz olarak bu durumdan payını almıştır. Böylece Arap belâgatı, daha önce hiçbir zaman ulaşmadığı bir olgunluğa erişmiş oldu.¹⁰⁷

Arap olmayanların İslâm'a girmesi ve Kur'ân'ı anlamak için Arap dilini öğrenmek istemeleri karşısında dil âlimleri, kaideleri belirlemeye ve yaptıkları çalışmaları tedvîn etmeye başladılar. Bu durum Arap dilinin diğer dillerle etkileşim içinde olmasına neden olmakla birlikte, diller arasında alışverişi zorunlu hale getirmiştir. Arap şiiri, Câhiliyye döneminde, şâirin gönlündeki heyecan ve hislerini ifade etmek için tek araç olarak günlük konuşma dilini benimsemiştir.¹⁰⁸ Fakat diğer dillerin etkisiyle şiirde de daha önce bilinen ve alışılan üsluplar terkedilerek, yerine lafzî süslemelerin ve bedi' sanatlarının sıklıkla kullanıldığı bir tarza bürünmüştür. Her ne kadar İran asıllı Beşşâr (öl. 167/784) ve Ebû Nuvâs (öl. 198/813) gibi büyük şâirler ortaya çıksa bile bunlar Arap kültür mirasının içinde yetişmelerinden dolayı dilde, fikirde, duygu dünyalarında ve ifade yeteneklerini kullanmada köklü Arap şiirinin tabiatına uygun ürünler ortaya koymuşlardır.¹⁰⁹

İşte buradan hareketle Hicrî IV. yüzyıl, kadîm arap şiirinden uzaklaşıldığı bir dönemin mîlâdî olmuştur. Şe'âlibî de doğup büyüdüğü çevrenin hâkim Fars kültüründen etkilenmiş olmakla, duygularını ifade etmek için edebî yeteneğini ortaya

¹⁰⁶ Şe'âlibî, *Yetîmetu'd dehr*, 4/410.

¹⁰⁷ Ömer Ferrûh, *Târîhu'l-edebi'l- 'Arabî*, 1/239.

¹⁰⁸ Ömer Ferrûh, *Târîhu'l-edebi'l- 'Arabî*, 1/77.

¹⁰⁹ Ali Şalak, *Gazelu Ebî Nuvâs* (Beyrut: Dâru Beyrut, 1954), 7; Ömer Ferrûh, *Târîhu'l-edebi'l- 'Arabî*, 2/159.

koyacağı şiire büyük bir önem atfetmiştir. Şiir telif alanında gücünü ve yeteneklerini belirgin bir şekilde döktüğü büyük bir kaynağa dönüşmüştür.

Şe‘âlibî yetenekli bir şâirdir. Ne var ki çeşitli konularda çok sayıda eser telif etme gayreti, onun bir ölçüde yeteneğini sınırlandırmıştır. Fakat buna rağmen kasidelerinde lafzî süslemelerin sıkça yer alması, bedi‘ sanatının derin bir biçimde hissedilir olması, şiir konusundaki baskın kudretini açığa çıkarmaktadır. Bedi‘ sanatları arasında en çok tercih ettiği, hayran kaldığı ve şiirine hâkim kıldığı sanat cinas olmuştur.

Örnek: (el-Mutekarib)

أَطَالَ الْإِلَهَ بَقَاءَ الْأَمْرِ وَتَوَفَّقَهُ
فَفِي كُلِّ يَوْمٍ بِإِقْبَالِهِ يَرَى عِبْدَهُ
تَأْيِيدَهُ عِنْدَهُ عِيدَهُ

Allah işlerini daim kılsın, muvaffak eylesin sonra da desteklesin.

Her gün rast getirsin, kulunu yanında bayram eder görsün. ¹¹⁰

Şe‘âlibî, şiirlerinde, muhassinât-ı lafziyye maddelerinden kabul edilen, şiirlere tatlılık ve uyum katan, muhatabına hoş bir terennümle seslenilmesini sağlayan tasri‘ sanatını¹¹¹ da ustalıkla kullanmış, bazı beyitlerini bu sanatla süslemiştir.

Örnek:

وَإِنْسِي مَرِيضٌ وَهَمِّي عَرُوضٌ وَطَرَفِي غَضِيضٌ وَعَظْمِي مَمِيضٌ

Gönlüm hasta, dertlerim dağ yolları gibi, göz kapaklarım sarkık, kemiklerim kırık, dökük. ¹¹²

¹¹⁰ Şe‘âlibî, *Hâşşu’l-hâş*, 272.

¹¹¹ Yusuf Sami Samancı, *Arap Şairlerden Mencek Paşa el-Yusuî ve Şiiri* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017), 451.

¹¹² Şe‘âlibî, *Hâşşu’l-hâş*, 274.

Bunun gibi Şe‘âlibî’nin özellikle içinde bulunduğu siyâsî ve sosyal hayatın etkilerinin bulunduğu şiirleri, emirleri ve devlet adamlarını övmek amacıyla mübâlağa sanatını hünerli bir şekilde yansıttığına şahitlik ediyoruz.

Şemsü’l-Meâli olarak nitelediği Cürcân Hâkimi Emîr Kâbus b. Veşmgîr’e atfettiği şu mısralarda olduğu gibi: (el-Basîf)

أَمَّا تَرَى الْبَحْرَ تَعْلُو فَوْقَهُ جَيْفٌ وَيَسْتَقِرُّ بِأَقْصَى قَعْرِهِ الدَّرَرْ
فَفِي السَّمَاءِ نُجُومٌ مَا لَهَا عَدْدٌ وَلَيْسَ يَكْسِفُ إِلَّا الشَّمْسُ وَالْقَمَرُ

Üzerinde köpüğün (leşlerin) yüzdüğü denizi görmüyor musun? En derinlerinde inciler gizlidir.

Gökte ise sayısız yıldızlar vardır da, Güneş ve Ay’dan başka tutulan yoktur.

113

Aynı zamanda Şe‘âlibî’nin içinde bulunduğu Fars kültürü, onun şiirlerinin lafız ve manalarını etkilemiştir.

Örnek:

إِذَا مَا نَقَلَ الدَّهْقَا نُ غَلَاتِ الرِّسَاتِيْقِ
فَكَمْ مِنْ نِعْمَةٍ بَيِّضَا ءَ فِي سَوْدِ الْجَوَالِيْقِ

İnsan tüccarları birilerinin yanında benim hakkımda çok fazla kötü nakilde bulunursa,

Elbette eski bohçalarda çok değerli ve güzel şeyler de bulunur.¹¹⁴

¹¹³ Şe‘âlibî, *Yetîmetu’ d dehr*, 4/69.

¹¹⁴ Şe‘âlibî, *et-Temsîl ve ’l-muḥâzara*, 295.

1.2.5. Nesri

İslâm'ın siyâsî hayatın gelişimine olan etkisi Arap nesrinin gelişiminde de rol oynayan en önemli faktörlerden biri olmuştur. Arap nesri amaçlarını çeşitlendirmede, sanatlarını bölümlere ayırmada ve kitapları şöhrete ulaştırmış büyük müelliflerin ortaya çıkmasına vesile olan bu dönemle birlikte adeta zirve noktasına gelmiştir.

Hicrî dördüncü asrın en belirgin özelliği bu dönemde sanatsal nesrin kendine münhasır belirli üsluplarının ve mümeyyiz özelliklerinin olmasıdır. Bunların en başında secî' üslubuna olan tutku ve bedî' sanatlarına olan düşkünlük gelmektedir.

Bilinmelidir ki, secî', kadîm bir Arap sanatıdır. Câhiliyye döneminde olduğu kadar İslâm'ın gelişimiyle birlikte de Arap hitabet tarzına ve atasözlerine hâkim bir unsur olmuştur. Kur'ân-ı Kerîm'in indirilmiş olmasıyla birlikte bu durum olgunluk noktasına gelmiştir. Peygamber Efendimiz Hz. Muhammed'in (s.a.v.) hadîs-i şerîfleri de seciden ve alışılmış Arap üslubundan ayrı ve uzak değildir.¹¹⁵

Tabiidir ki, müelliflerin secî' üslubunu kullanması ve bu konuda maharetlerini eserlerinde sergilemeleri, edebiyat dünyasında ciddi bir kabul görmüştür. Fars kültürünün etkisiyle birlikte, Arap edebiyatında bedî' sanatlarını daha belirgin bir biçimde hissedilir olmuştur.¹¹⁶

Hicrî dördüncü asırda Abbâsiler döneminde ortaya çıkan sanatsal nesrin üslup ve gayeleri, siyâsî, ictimâî ve aklî hayatı ifade eden en önemli araçlar haline almıştır. Ortaya çıkan büyük edebî miras, o dönemin özelliklerini en doğru bir biçimde yansıtmaktadır.¹¹⁷

¹¹⁵ Ebu'l-Feth Zıyâüddîn Naşrullah b. Muhammed b. Muhammed b. Abdilkerîm İbnu'l-Esîr, *el-Meşelu's-sâ'ir fi edebi'l-kâtib ve's-şâ'ir*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd (Mısır: Şeriketu Mektebe ve Matba'atu Mustafa el-Bânî, 1358/1939), 1/195, 196; Abdulaziz 'Atîk, *'İlmu'l-bedi'*, (Beyrut-Lübnan: Dâru'n-Nahzati'l-'Arabiyye, 2012), 215-224.

¹¹⁶ Abdulvahhâb 'Azzâm, *eş-Şilâtu beyne'l-'Arap ve'l-Furs ve âdâbihimâ fi'l-câhiliyyeti ve'l-İslâm* (Kahire: Muessesetu Hündâvî, 2013), 31.

¹¹⁷ Muhammed Mehdî el-Başîr, *fi'l-Edebi'l-'Abbâsî* (Bağdat: y.y. 1374/1955), 5, 6.

Şe‘âlibî’nin nesri de bu büyük mirasın bir parçası olmuştur. Onun nesri, o dönemin tüm özelliklerini taşır niteliktedir. Lafızlardaki titizlik, manadaki derinlik ve zevk anlayışı, bedi‘ sanatlarının güçlü etkisi ve seciye olan meyil bu ruhun karakteristik özelliklerini tümüyle göstermektedir. Fakat Şe‘âlibî, tam anlamıyla bütün kitaplarında olmasa bile bazı eserlerinde bu özellikleri taşıyan akıma karşı muhalif davranmıştır. Bunda Kur’ân-ı Kerîm ve nebevî üslubun yanı sıra kadîm Arap kültürüne olan hayranlığının da tesiri mevcuttur. Bu anlamda, Şe‘âlibî’nin *Fıkhu’l-luğa* adlı eserinde de hissedileceği üzere sahibi olduğu dinî şuurun, tedrîsatının ve Kurânî üslubun bu yönelimde etkisi olmadığını söyleyemeyiz. Her ne kadar içinde bulunduğu asrın karakterini yansıtan seciye olan bağlılık ve bedi‘ sanatlarının etkisi olsa da manadaki berraklık, ifadedeki sadelik ve amaçlanan fikre olan yakınlıkla, eserlerinin ufukları aydınlatan bir yapısı bulunmaktadır.¹¹⁸

Şe‘âlibî, edebî ve ilmî konularının çeşitliliği ile yazmış olduğu eserlerde uygulamış olduğu farklı metotlarla şöhret bulmuştur. Bazı eserlerinde özellikle *el-İktibâs mine’l-Kur’âni’l-Kerîm*, *Fıkhu’l-luğa* ve *et-Temşîl ve’l-muḥâzara*’nın mukaddime bölümleri geniş bir şekilde yer tutmuştur.

Aynı zamanda Şe‘âlibî’nin mukaddimelerinde göze çarpan önemli hususlardan biri de sözlerine tahmîd ile yani Allah’a hamdederek başlamasıdır. Örneğin *el-İktibâs mine’l-Kur’âni’l-Kerîm* adlı eserinin birinci bâbının ilk faslı, *الْحَمْدُ لِلَّهِ الْمُقْتَبَسَةُ مِنَ الْقُرْآنِ الْكَرِيمِ* “Kur’ân-ı Kerîm’den alıntı yapılan tahmîd ifadeleri” hakkındadır. Eserde bu hamdetme düşüncesi Kur’ân-ı Kerîm’den iki âyetle başlar:

Birincisi Fâtiha suresinin ikinci âyeti, *الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ* “Hamd, âlemlerin Rabbi olan Allah’a mahsustur”, ikincisi ise cennet ehlinin duası olan *وَأَخِرُ دَعْوَاهُمْ أَنْ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ* “Duâlarının sonu hamd âlemlerin Rabbi olan Allah’a mahsus demeleridir.”¹¹⁹ âyetidir.

¹¹⁸ Zeki Mubarek, *en-Nesru’l-fennî fi’l-karni’r-râbi’* (Kahire: Muessesetu Hündâvî, 2013), 533.

¹¹⁹ *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, haz. Hayreddin Karaman vd. (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007), Yûnus 10/10.

Ebû Mansûr eş-Şe‘âlibî, aynı zamanda hamdetme bahsini eserin konusuyla ilişkilendirerek kaleme almıştır. Yine eseri *el-İktibâs mine'l-Kur'âni'l-Kerîm*'in mukaddimesinde besmeleden sonra **الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي عَلَّمَ بِالْقَلَمِ، عَلَّمَ الْإِنْسَانَ مَا لَمْ يَعْلَمْ، وَالْحَمْدُ لِلَّهِ** *“Kalemle yazmayı öğreten Allah’a hamdolsun, O insana bilmediğini öğretti. Bizi bu nimete kavuşturan Allah’a hamdolsun! Allah bize bahşetmeseydi biz kendiliğimizden elde edemezdik. Alemlerin Rabbi olan Allah’a hamdolsun”*¹²⁰ duasıyla başlamıştır.

Şe‘âlibî, eserlerini çağdaşı olduğu devlet adamlarına ve emirlere hediye ederken onlara dua ve övgü yapmıştır. Eseri *en-Nihâye fi'l-kinâye*’yi Hârizm Valisi Ebû'l-Abbâs Me'mûn b. Me'mûn'a hediye ederken ona **مَوْلَى أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ، أَدَامَ اللَّهُ سُلْطَانَهُ، وَحَرَسَ عِزَّهُ وَمَكَانَهُ** *“Mü'minlerin Emiri, Allah saltanatını daim eylesin, şerefini ve konumunu muhafaza eylesin.”*¹²¹ diyerek dua etmiştir.

Bu doğrultuda yine eseri *et-Temsîl ve'l-muḥâzara*’yı Şemsü'l-Meâli olarak nitelediği, Cürcân Hâkimi Emîr Kâbus b. Veşmgîr’e takdim ederken eserin mukaddimesinde **خَيْرَ مَنْ جَمَعَ اللَّهُ لَهُ، عِزَّةَ الْمَلِكِ إِلَى بَسْطَةِ الْعِلْمِ، وَنُورَ الْحِكْمَةِ** *“Allah’ın kendisi için biraraya getirdiği insanların en hayırlısı, ilim yaymak için hükümlerliliğin şerefi ve hikmetin nuru”*¹²² ifadeleriyle iltifatta bulunmuştur.

Şe‘âlibî bütün bunlardan sonra kitaplarının metodunu açıklamış ya da kitabının kıymetini kısa ve sanatsal bir üslupla anlatmıştır. Eseri *Men gâbe ‘anhü'l-muṭrib*’in mukaddimesinde eseri hakkında gözün beyazlığının ortasındaki belirgin siyahlığı kadar lafızlarının açıklığından, rüzgârın esintisinin manalara kattığı güzelliklerden, ağaçların çiçeklerinin tasvir edildiği vasıflardan¹²³ bahsetmektedir.

¹²⁰ Şe‘âlibî, *el-İktibâs*, 1/37.

¹²¹ Şe‘âlibî, *en-Nihâye*, 9.

¹²² Şe‘âlibî, *et-Temsîl ve'l-muḥâzara*, 3.

¹²³ Ebû Mansûr eş-Şe‘âlibî, *Men gâbe ‘anhü'l-muṭrib*, thk. Abdülvâhid Şa‘lân (Kahire: Mektebetü'l-Hâncı, 1984), 3.

1.2.6. Vefatı

Ebû Manşûr eş-Şe‘âlibî’nin vefat tarihine ilk işaret eden İbn Hallikân (öl. 681/1282) olmuştur. İbn Hallikan, eş-Şe‘âlibî’nin hicrî 429 senesinde vefat ettiğini bildirmiştir.¹²⁴ Ardından İbn Kesîr de (öl. 774/1373) aynı yıl vefat ettiğini, *el-Bidâye ve’n nihâye* adlı kitabında zikretmiştir.¹²⁵ Şemsüddîn ez-Zehebî ise (öl. 748/1348) *el-‘İber fî haberî men gaber* adlı eserinde Şe‘âlibî’nin seksen yıl yaşadığına işaret ederek vefat tarihini hicrî 430 olarak vermiştir.¹²⁶ Bu tarihe az da olsa başka kaynaklarda da rastlamak mümkündür.¹²⁷

Yaptığımız değerlendirmeler ve çalışmalar bize şunu açıkça göstermektedir ki, Şe‘âlibî’nin Cürcân Reisi Kâbus b. Veşmgîr ile bir araya gelmesi, Gazneliler hükümdarı Sultan Mahmûd’un teveccühünü kazanması ve Buhara’da ilmî faaliyetlerini sürdürmesi, bu havzanın Şe‘âlibî’nin ilim ve kültür serüveninde belirleyici bir etken olduğu sonucunu vermektedir.

Şe‘âlibî, vefat ettiğinde, arkadaşı el-Hâkim Ebû Sa’d Abdurrahmân b. Muhammed b. Düst (öl. 431/1040) şu beyitlerle mersiyyede bulunmuştur: (es-Seri‘)

كَانَ أَبُو مَنْصُورٍ النَّعَالِي	أَبْرَعَ فِي الْأَدَابِ مِنْ تَعَلَّبَ
لَيْتَ الرَّدَى قَدَّمَنِي قَبْلَهُ	لَكِنَّهُ أَرَوُّعُ مِنْ تَعَلَّبَ
يَطْعُنُ مَنْ شَاءَ مِنَ النَّاسِ بِالْمَوِّ	تِ كَطْعَنِ الرُّمَحِ بِالتَّعَلَّبِ

Şu Ebû Manşûr eş-Şe‘âlibî, şiir ve nesrinde tilkiden akıllıdır.

Keşke ölüm ondan önce bana gelseydi oysa kader tilkiden daha hızlıdır.

¹²⁴ Hallikân, *Vefeyâtu'l-â‘yan*, 180.

¹²⁵ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-nihâye*, thk. Abdulmuhsin et-Turkî (Kahire: Dâru’l-Hicr, 1419/1999), 672.

¹²⁶ Ebû Abdillâh Şemsüddîn ez-Zehebî, *el-‘İber fî haberî men gaber*, thk. Ebû Hâcer Muhammed Saîd b. Besyûnî Zağlûl (Beyrut-Lübnan: Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 1405/1985), 2/263.

¹²⁷ İbnu’l-‘Îmâd, *Şezerâtu’z-zeheb fî aḥbâri men zeheb*, thk. Abdülkâdir el-Arnaût - Mahmûd el-Arnaût (Dimeşk: Dâru’bn-ü Kesîr, 1410/1989) 5/151.

*Tıpkı tilkinin mızrakla vurulması gibi, kim istemişse ölümü o yaralıdır.*¹²⁸

1.3. EBÛ MANŞÛR ‘ABDÛLMELİK B. MUHAMMED B. İSMÂİL EŞ-ŞEÂLİBÎ’NİN ESERLERİ

1.3.1. Eserleri Hakkında

Şe‘âlibî, bir edebiyatçı, bir şâir ve müelliftir. Dünyada yaygın olarak okunan edebî eserlerin sahibidir. Yirmi yedi matbû‘ eser, otuz iki el yazması eser ve kırk beş mefkûd eser olmak üzere toplam yüzdört eser telif etmiştir. *Yetîmetu’d-dehr* isimli kitabı dört bölüm olup, en büyük, en güzel ve en derli toplu kitabıdır.¹²⁹

Bugün isimlerini zikredip te ulaşamadığımız eserler ya kayıp hükmünde ya da dünya kütüphanelerine dağılmış, meçhul müelliflere nispet edilmiş durumdadır.

Tabakât kitaplarının sahipleri, Şe‘âlibî’nin kitaplarını zikretme konusunda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Bazıları bilinen meşhur kitaplarını zikretmekle yetinirken, bazıları da gördükleri tüm kitapların isimlerini zikretmeyi uygun görmüşlerdir.

Şe‘âlibî, bizzat bazı eserlerinin isimlerini, diğer kitaplarının içinde zikretmiştir. Hatta zikretmekle yetinmemiş, söz konusu kitaplarının metotlarını da açıklamıştır.¹³⁰

Şe‘âlibî’nin eserlerinde her ne kadar edebiyat alanı geniş bir karakter taşımış olsa da o, dil, tenkit, belâgat, tarih, toplumbilim, devlet yönetimi, ansiklopedik türler ve tercüme sahalarında birçok kitap kaleme almıştır.

Şe‘âlibî’nin kitapları, ilk dönem ve muhdes âlimler için belirleyici olmuştur. Şe‘âlibî kendi asrının edebî özelliklerini, adetlerini ve ahlâkî yapısını berrak ve akıcı

¹²⁸ Şe‘âlibî, *eż-Zarâ’if vel-leṭâ’if vel-yevâkîṭ fî ba’zi’l-mevâkîṭ*, 13.

¹²⁹ Şe‘âlibî, *en-Nihâye*, 5.

¹³⁰ Örnek olarak *et-Temsîl ve’l-muḥâzara* adlı eserinin mukaddimesinde *el-Mubhic* adlı kitabına temas etmiştir. Yine bu noktada *Yetîmetu’d-dehr* kitabını *Tetîmetu’l-Yetîme* adlı eserinde zikretmiştir. Bk. Şe‘âlibî, *et-Temsîl ve’l-muḥâzara*, 4; Şe‘âlibî, *Tetîmetu’l-Yetîme*, 1.

bir üslupla ve etkileyici tasvirlerle ortaya koymuş, yapmacıklık ve karmaşıklıktan uzak bir üslup kullanmıştır.¹³¹

Seci‘, istiâre ve teşbîh sanatlarında göstermiş olduğu hüner, onu zamanının en büyük müellifleri arasına sokmuştur. Şe‘âlibî’nin kitaplarından faydalananlar, bu hakikate işaret etmekle birlikte kitaplarını, onun ailesi mesabesinde övmüşlerdir. Kitaplarını üstün nitelikli, meşhur, yaygın ve mükemmel olarak nitelendirmişlerdir.¹³²

Ebû İshâk el-Huşrî el-Ğayrevânî (öl. 413/1022) Şe‘âlibî hakkında, onun devrinin önde gelen âlimleri arasında emsalsiz bir müellif olduğunu, ilim ve edebiyattaki eserlerinin yüksek düzeyde eserler olduğunu ifade etmiştir.¹³³ Muhdes âlimlerin birçoğu, Şe‘âlibî’yi Arap müelliflerin en meşhurları arasında zikretmişlerdir.¹³⁴

Mustafa eş-Şek‘a (öl. 2011) Şe‘âlibî’yi edebiyat kitapları bakımından Arap kütüphanesine en büyük katkı sağlayan müelliflerin başında görmüştür.¹³⁵

Muhammed Kürd Ali de (öl. 1953) Şe‘âlibî’nin kitaplarını ustalık ve mükemmellik bakımından zirvede olan eserler olarak nitelendirmiştir.¹³⁶

Bütün bunlar, Şe‘âlibî’nin telif ettiği eserlerin Arap kültür mirasının önemli bir parçası olduğunu göstermektedir.

Bâharzî, hocasının kitaplarını şöhretinden ve ününün yayılmasından dolayı zikretmeyi gerekli bile görmemiştir.¹³⁷ Bu noktada şöhret bulmuş eserlerinin bir kısmını şöyle sıralayabiliriz:

¹³¹ Câdir, *eş-Şe‘âlibî nâkıden ve edîben*, 133.

¹³² Zeki Mubarek, *en-Neşru ‘l-fennî fi ‘l-ğarnî ‘r-râbi‘*, 541

¹³³ Huşrî, *Zehru ‘l-âdâb*, 1/169.

¹³⁴ Huşrî, *Zehru ‘l-âdâb*, 1/170.

¹³⁵ Mustafa eş-Şek‘a, *Menâhîcu ‘t-te‘lif ‘Inde ‘l-ulemâi ‘l-‘Arab* (Beyrut-Lübnan: Dâru ‘l-‘İlmi li ‘l-Melâyîn, 1991), 279.

¹³⁶ Muhammed Kürd Ali, *Kunûzu ‘l-ecdâd* (Dimeşk: y.y. 1370/1950), 235.

¹³⁷ Câdir, *eş-Şe‘âlibî nâkıden ve edîben*, 55.

1.3.1.1. el-Muntehal

İbn Hallikân bir defasında bu eseri Şe‘âlibî’ye bir defasında da Mîkâlî’ye nisbet etmiştir.¹³⁸ Şafedî, Şe‘âlibî’ye nispet ederken¹³⁹ çağdaşı İbn Şâkir el-Kelbî ise Mîkâlî’ye nisbet etmiştir. Sonradan gelen araştırmacıların çoğu onu Seâlibî’ye nispet etmiştir.¹⁴⁰ Kitap onbeş bâbtır.¹⁴¹

1.3.1.2. Hâşsu’l-Hâş

Şe‘âlibî, eserini hocası Müsafir b. el-Hasen’e (öl. ?) hediye etmiştir.¹⁴² Şafedî de bu isimle zikretmiştir.¹⁴³

1.3.1.3. el-Mubhic

Şe‘âlibî, birçok kitabına bu kitabının metinlerinden nakiller yapmış, kadîm ve muhdes âlimler de kitabı bu isimle zikretmişlerdir. Müellif mukaddimesinde kitabı Kâbus b. Veşmgîr’e hediye ettiğini açıklamıştır.¹⁴⁴

1.3.1.4. Ecnâsu’t-tecnîs (el-Muteşâbih)

Şe‘âlibî, diğer adıyla *el-Muteşâbih* adlı bu eserini, Nîşâbur hâkimi Ebu’l Muzaffer Naşr b. Nâşıruddîn Sebüktekin’e sunmuştur.¹⁴⁵ İbn Ebi’l-İşba‘,¹⁴⁶ (öl.

¹³⁸ Hallikân, *Vefeyâtu’l-â‘yan*, 180.

¹³⁹ Şafedî, *el-Vâfi*, 19/131.

¹⁴⁰ Câdir, *eş-Se‘âlibî nâkıden ve edîben*, 58.

¹⁴¹ Ebû Manşur eş-Se‘âlibî, *el-Muntehal*, nşr. Ahmed Ebû Alî (İskenderiye: Matba‘atu’t-Ticâriyye, 1903), 6.

¹⁴² Şe‘âlibî, *Hâşsu’l-hâş*, 17.

¹⁴³ Şafedî, *el-Vâfi*, 19/131.

¹⁴⁴ Ahmed Emin, *Zuhru’l-İslâm*, 204.

¹⁴⁵ Şe‘âlibî, *Hükümdarlık Sanatı (Âdâbu’l-Mulûk)*, 11.

¹⁴⁶ Ebû Muhammed b. Ebi’l-İşba‘ el-‘Advânî el-Mısırî, Abdülazîm (Abdüsselâm) b. Abdilvâhid b. Zâfir b. Abdullah b. Muhammed, meşhur şâir, edebiyatta imam, şiiri berrak, altmış küsur yıl yaşayıp hicrî 654 yılı yirmi üç Şevval’de Mısır’da öldü. (Daha geniş bilgi için bk. Şafedî, *el-Vâfi*, 19/5.)

654/1256) bu isimle kitabı Şe‘âlibî’ye nisbet etmiştir.¹⁴⁷ Şafedî kitabın adını *el-Muteşâbih lafzan ve haţtan* olarak vermiştir.¹⁴⁸

1.3.1.5. el-İktibâs mine’l-Kur’ânî’l-Kerîm

Araştırmamızın da konusunu teşkil eden bu eseri Şe‘âlibî, *Yetîmetu’l-dehr* adlı kitabında zikretmiştir. Şafedî, kitabın adını tek başına *el-İktibâs* olarak vermiştir.¹⁴⁹ Bu eser lafız, mana ve amel anlamında Kur’ân-ı Kerîm’den alıntılar ihtiva etmektedir. Ancak eser bunlarla sınırlı olmayıp Kur’ân’da yer alan cinâs, tıbâk teşbîh, istiâre gibi sanatların yer aldığı bölümlere de yer vermektedir.

Şe‘âlibî, bu eserini Sultan Mahmud b. Sebüktekin’in kardeşi Gazneli Emîr Ebu’l-Muzaffer Naşr b. Nâsıreddîn Sebüktekin için telif etmiştir.¹⁵⁰

1.3.1.6. Sıhru’l-belâğa fî sırru’l-berâ‘a

Şe‘âlibî, eserini *Yetîmetu’l-dehr* adlı kitabında *Sıhru’l-belâğa* olarak isimlendirmiştir. Fakat el yazması nüshalarının çoğunluğu *Sıhrul belâğa ve sırru’l-berâ‘a* ismini taşımaktadır. İbn Hallikân da bu isimle zikretmiştir.¹⁵¹ Müellif, kitabın önsözünde birinci nüshayı Ebû Sehl el-Ĥamdûnî’ye,¹⁵² ikinci nüshayı ordu kumandanı Ebû ‘Imran Mûsâ b. Hârun el-Kürdî’ye üçüncü nüshayı ise Ebu’l Faḍl el-Mîkâlî’ye hediye ettiğini açıklar.¹⁵³

¹⁴⁷ Câdir, *eş-Şe‘âlibî nâkıden ve edîben*, 64.

¹⁴⁸ Şafedî, *el-Vâfi*, 19/131.

¹⁴⁹ Şafedî, *el-Vâfi*, 19/131.

¹⁵⁰ Şe‘âlibî, *el-İktibâs*, 1/25.

¹⁵¹ Hallikân, *Vefeyâtu’l-â‘yan*, 180.

¹⁵² Asıl adı Ahmed b. el-Ĥasen eş-Şeyḥu’l-Ĥamîd Ebû Sehl el-Ĥamdûnî’dir. Şe‘âlibî, *Tetîmetu’l-Yetîme*’de adını zikretti. Vefat yılına dair net bir veri mevcut değildir. (Daha geniş bilgi için bk. Şafedî, *el-Vâfi*, 6/ 191.)

¹⁵³ Şe‘âlibî, *Sıhru’l-belâğa ve sırru’l-berâ‘a*, 4.

Şe‘âlibî, bu kitabını on dört bölüme ayırmıştır. Her bölümde, bilinen edebî konulara değindiği gibi ayrıca çağının büyük yazarların sözlerini de bu bölümlerde zikretme yolunu tutmuştur.¹⁵⁴

1.3.1.7. et-Temsîl ve'l-muḥâzara fî'l-ḥikem ve'l-munâzara

Şe‘âlibî, eseri bu isimle zikrettiği gibi kadîm âlimler de bu isimle ifade etmişlerdir. Müellif kitabı Şemsü'l-Meâli olarak nitelediği Cürcân Hâkimi Emîr Kâbus b. Veşmgîr'e, onu ikinci kez ziyaret edişinde takdîm etmiştir.¹⁵⁵

Konu ve yöntem bakımından Şe‘âlibî'nin en güzel eserlerinden biridir. Müellifin bâbları çeşitlendirmesi, konuların çeşitli yönlerden ele alınması büyük bir ustalık eseridir. Konuları ele alırken kimi zaman Allah'ın Kelâmı Kur'ân-ı Kerîm'den, Peygamber Efendimiz Hz. Muhammed'in (s.a.v.) hadîs-i şerîflerinden, sahabe ve tâbiîn sözlerinden faydalanmış, kimi zaman da misallerle sahibinin hüneri arasındaki alakayı ele almıştır.¹⁵⁶

1.3.1.8. el-Emsâl

Şafedî, *el-Emsâl ve't-teşbihât* ismiyle kitabı adlandırmıştır.¹⁵⁷ Müellif kitabı hediye ettiği kimseyi anmamış, fakat kitabın metodunu mukaddimesinde açıklamış ve kitabı yüz on bir bâba ayırmıştır.¹⁵⁸

1.3.1.9. Yetîmetu'd-dehr fî meḥâsini ehli'l-'aşr

Yetîmetu'd-dehr isimli eser, Hicrî dördüncü asrın edebî akımlarına dair en kıymetli belge sayılır. Şe‘âlibî'yi zamana karşı hep diri tutan, onu ebedileştiren kitap da budur. Müellif bu eserini 384/994 yılında telif etmiştir.¹⁵⁹

¹⁵⁴ Şe‘âlibî, *Sihru'l-belâga ve sırru'l-berâ'a*, 4.

¹⁵⁵ Şe‘âlibî, *et-Temsîl ve'l-muḥâzara*, 4.

¹⁵⁶ Câdir, *eş-Şe‘âlibî nâkıden ve edîben*, 70.

¹⁵⁷ Şafedî, *el-Vâfi*, 19/131.

¹⁵⁸ Câdir, *eş-Şe‘âlibî nâkıden ve edîben*, 71.

¹⁵⁹ Zeki Mubarek, *en-Nesru'l-fennî*, 540.

İnsanlar bu eserle birlikte Şe‘âlibî’yi “Sahibü’l-Yetîme” olarak tanımışlardır. Müellif eseri dört bölüme ayırmış, aynı zamanda Şe‘âlibî, esere *Tetimmetu’l-Yetîme* adında bir zeyil de yazmıştır.¹⁶⁰ Mustafa eş-Şek‘a, eserin ansiklopedik anlamda şâir tabakalarından bahseden ilk eser olduğu görüşündedir.¹⁶¹ Aynı zamanda eser hicrî dördüncü asırdaki edebiyatçıların biyografilerini de içermektedir.¹⁶² Meşhur İskenderiyeli şâir İbn Kâlâkıs¹⁶³ (öl. 567/1172) eseri şu beyitlerle methetmiştir: (Meczû’u’l-Kâmil)

أَبْيَاتُ	أَشْعَارُ	الْيَتِيمَةِ	أُبْكَارُ	أَفْكَارُ	قَدِيمَةِ
مَاتُوا	وَعَاشَتْ	بَعْدَهُمْ	فَلَذَّكَ	سُمِّيَتْ	الْيَتِيمَةُ

Yetîme’nin şiir beyitleri harikadır, onlar kadîm fikirlerin yeni mahsulleri.

*Şâirleri öldüler, onlarsa hayatta, onun için Yetîme diye isimlendirildi.*¹⁶⁴

1.3.1.10. Tetimmetu’l-Yetîme

Tetimmetu’l-Yetîme, Şe‘âlibî’nin, son derece başarılı bir çalışması olan *Yetîmetu’d-dehr* adlı kitabına yapmış olduğu bir ilavedir.¹⁶⁵ Şafedî, kitabı bu isimle zikretmiş, *Yetîmetu’d-dehr* ve *Tetimmetu’l-Yetîme* adlı kitapların Şe‘âlibî’nin en güzel eserleri olduğunu, Şe‘âlibî’yi ilim ve kültür hayatında meşhur kılan eserlerin

¹⁶⁰ Şe‘âlibî, *Hükümdarlık Sanatı (Âdâbu’l-mulûk)*, 10.

¹⁶¹ Şek‘a, *Menâhîcu’t-te’lif ‘Inde’l-ulemâi’l-‘Arab*, 281.

¹⁶² Ahmed Emin, *Zuhru’l-İslâm*, 201.

¹⁶³ Tam adı, Ebu’l-Feth Naşr b. Abdillâh b. Ma hlûf b. Kâlâkıs el-La hmî el-İskenderî’dir. (öl. 567/1172) 4 Rebûlâhir 532’de (20 Aralık 1137) Mısır’ın büyük şehirlerinden İskenderiye’de dünyaya geldi. O dönemin edebiyat, şiir ve kültür alanlarında seçkin şahsiyetlerden sayılan Reşid b. Zübeyr gibi önemli ilim adamlarından ders aldı. Otuz Beş yaşında bir gemi kazasında vefat etti. (Daha geniş bilgi için bk. Şevkî Dayf, *Târîhu’l-edebi’l-‘Arabî* (Kahire: Dâru’l-Ma’ârif, 1413/1992) 422-428; Nevzat H. Yanık, “İbn Kâlâkıs”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/103-104.

¹⁶⁴ Şe‘âlibî, *Yetîmetu’d dehr*, 1/11; Hallikân, *Vefeyâtu’l-â’yan*, 3/180.

¹⁶⁵ Şe‘âlibî, *Hükümdarlık Sanatı (Âdâbu’l-Mulûk)*, 14.

başında geldiğini ifade etmiştir.¹⁶⁶ Şe‘âlibî, eserini Muhammed b. İsa el-Kerecî’ye ithaf etmiştir.¹⁶⁷

1.3.1.11. Neşru’n-naẓm ve ḥallu’l-‘ıqd

Ḥârizmşah II. Me’mûn’un talebiyle yazarı bilinmeyen *Mu’nisu’l-udebâ’* isimli nazm külliyyatının nesre dönüştürülmesiyle meydana gelmiş bir kitaptır.¹⁶⁸

1.3.1.12. el-Leṭâ’if ve’z-zarâ’if

Müellif, mukaddimesinde işaret ettiği gibi muhtevasında bazı şeylerin methedilmesi ve zemmedilmesi üzerine bir metot belirlemiştir. Eserini Ḥârizm Emîri Ebu’l-‘Abbâs Me’mûn b. Me’mûn’a hediye ederek takdim etmiştir.¹⁶⁹

1.3.1.13. Tuḥfetu’l-vuzerâ’

Müellif mukaddimesinde eserini Ḥârizmşah Emîri Ebû Abdillâh el-Ḥamdûnî’ye hediye ettiğini açıklamıştır. Müellif Arap, İran, Hind, Yunan vb. milletlerde devlet ricâli anlamında önemli bir mevki olan vezirlik makamının özellikleriyle ilgili fikirlerini eşsiz bir üslupla beş bölümde açıklamıştır.¹⁷⁰

1.3.1.14. Aḥsenu mâ semî‘tu

Kâtip Çelebi (öl. 1067/1657) eseri *el-Le’âlî ve’d-durer* olarak isimlendirirken *Aḥsenu mâ semî‘tu* olarak meşhur olduğunu ve yirmi iki bâb halinde tertip edildiğini ifade eder.¹⁷¹

¹⁶⁶ Şafedî, *el-Vâfi*, 19/130.

¹⁶⁷ Şe‘âlibî, *Tetimmetu’l-Yetîme*, 1.

¹⁶⁸ Tevfik Rüştü Topuzoğlu, “Ebû Mansûr es-Seâlibî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/238.

¹⁶⁹ Şe‘âlibî, *el-İktibâs*, 1/10.

¹⁷⁰ Şe‘âlibî, *Tuḥfetu’l-vuzerâ’*, 17.

¹⁷¹ Kâtip Çelebi, *Keşfü’z-ẓunûn ‘an esâmi’l-kutub ve’l-funûn* (Beyrut- Lübnan: Dâru İhyâ’i’t-Turâsi’l-‘Arabî, 1420/1999), 2/1535.

1.3.1.15. Leṭâ'ifu'l-ma'ârif

Şe'âlibî, bu kitabı Gazneli hükümdarı Sultan Mahmûd'a hediye etmiştir.¹⁷²

1.3.1.16. el-Yevâkîṭ fî ba'zî'l-mevâkîṭ

Şafedî, eseri *Yevâkîṭu'l-mevâkîṭ* olarak isimlendirmiştir. Eser bazı şeylerin methedilmesi ve zemmedilmesi üzerine yazılmıştır.¹⁷³

1.3.1.17. Taḥsînu'l-ḳabîḥ ve taḳbîḥu'l-ḥasen

Yine Şe'âlibî'nin eşsiz eserlerinden bir tanesidir. Şafedî, eseri *et-Taḥsîn ve't-taḳbîḥ* olarak isimlendirmiştir.¹⁷⁴ Şe'âlibî, *Taḥsînu'l-ḳabîḥ ve Taḳbîḥu'l-ḥasen* adlı bu eserini Muhammed b. İsa el-Kerecî¹⁷⁵ için telif etmiştir.¹⁷⁶

Bu eser, birinci bölümde, çirkin olarak bilinen şeylerin güzel yönlerini ortaya koyarken, ikinci bölümde güzel olarak bilinen şeylerin de çirkin olan özelliklerini zikretmektedir. Eser şiir ve nesir kabilinden tertip edilmiştir.

1.3.1.18. Fıḳhu'l-luḡa ve sırru'l-'Arabiyye

Şe'âlibî'nin dile dair meşhur kitabıdır. Otuz bâp halinde derlemiştir.¹⁷⁷ İbnu'l-Enbârî (öl. 577/1181) eserin adını *Fıḳhu'l-luḡa* yerine *Sırru'l-edep* olarak adlandırmıştır.¹⁷⁸ Kitap, iki kısma ayrılmıştır. Şe'âlibî, birincisini *Fıḳhu'l-luḡa* olarak

¹⁷² Şe'âlibî, *Hükümdarlık Sanatı (Âdâbu'l-mulûk)*, 13.

¹⁷³ Şafedî, *el-Vâfi*, 19/131.

¹⁷⁴ Şafedî, *el-Vâfi*, 19/131.

¹⁷⁵ Hemedan ve İsfahan arasında bir şehir olan Kerec'te doğdu. Sonradan Tus şehrine yerleşerek orada ikamet etmiştir. Kendisiyle ilgili yeteri kadar bilgi mevcut değildir. (Daha geniş bilgi için bk. Ebû Bekr Şemsüddîn Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Ḳaysî, *Tavzîḥu'l-Müştebih fî zabṭi esmâ'i'r-ruvât ve ensâbihim ve elḳābihim ve küñâhüm*, thk. Muhammed Na'îm el-'Araksûsî (Beyrut: Muessesetu'r-Risale, 1414/1993), 7/305.

¹⁷⁶ Ebû Manşûr eş-Şe'âlibî, *Taḥsînu'l-ḳabîḥ ve taḳbîḥu'l-ḥasen*, thk. Şâkir el-Âşûr (Beyrut-Lübnan: Muessesetu'l-Matbû'âtî'l-'Arabiyye, 1401/1981), 27.

¹⁷⁷ Zeki Mubarek, *en-Negru'l-fennî*, 542; Şafedî, *el-Vâfi*, 19/131.

¹⁷⁸ Enbârî, *Nüzhetu'l-elibbâ'*, 266.

isimlendirirken, ikincisini *Sırru'l-'Arabiyye fî mecârî kelâmi'l-'Arab* olarak adlandırmıştır.¹⁷⁹ Şe'âlibî, kitabını Ebû'l Faḍl el-Mîkâlî için telif etmiştir.¹⁸⁰

1.3.1.19. Şimâru'l-kulûb fi'l-muḍâf ve'l-mensûb

Şe'âlibî, eseri Emîr Ebu'l Faḍl Ubeydullah b. Ahmed el-Mîkâlî'ye takdim etmiştir.¹⁸¹ Eserde altmış bir bâb yer almaktadır.¹⁸² Kitabın metodu ve konuları Şe'âlibî'nin derin bilgisine ve fikrî olgunluğuna işaret etmekte olup, içinde yazıldığı asır dikkate alındığında edebî bir ansiklopedi özelliği taşır.¹⁸³

Eserin ilim ve kültür hayatına etkisi büyük olmuş, eserle ilgili birçok ihtisar çalışması yapılmıştır. Kâtip Çelebi, bunlardan ikisini bazı edebiyatçılara nispet ederek zikretmiştir. Bunlar; *Nefḥatu'l-Meclûb min şimâri'l-kulûb* ve *Cenyu'l-Mahbûb min şimâri'l-kulûb* tur.¹⁸⁴

1.3.1.20. Berdu'l-ekbâd fi'l-a'dâd

Şafedî, kitabın adını *el-A'dâd* olarak zikretmiştir.¹⁸⁵

1.3.1.21. Mir'âtu'l-murû'ât

Şe'âlibî, eseri bu isimle zikrederken kadîm ve muhdes âlimler de böylece zikretmişlerdir.¹⁸⁶

¹⁷⁹ Ebû Manşûr es-Şe'âlibî, *Fıkhü'l luğa ve sırru'l-'Arabiyye*, thk. Mustafa es-Sekkâ vd. (y.y., 1357/1938), 332.

¹⁸⁰ Şe'âlibî, *Fıkhü'l luğa*, 1.

¹⁸¹ Şek'a, *Menâhîcu't-te'lif 'Inde'l-ulemâi'l-'Arab*, 284.

¹⁸² Şe'âlibî, *Şimâru'l-kulûb*, 4.

¹⁸³ Zeki Mubarek, *en-Neşru'l-fennî*, 529.

¹⁸⁴ Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, 527

¹⁸⁵ Şafedî, *el-Vâfi*, 19/131.

¹⁸⁶ Şafedî, *el-Vâfi*, 19/131.

1.3.1.22. Nesîmu's-sehr

İbtisâm Merhûn es-Saffâr, Şe'âlibî'nin *Nesîmu's-sehr* kitabında *fıkhû'l lûğa* kitabında zikretmediği bazı bölümler bulduğunu, *fıkhû'l lûğa* kitabında Şe'âlibî'nin *Nesîmu's-sehr* kitabında özetlediği veya lugavî kaidelelerden az da olsa ilavelerde bulunduğu bazı bölümlere şahit olduğunu ifade etmiştir.¹⁸⁷

1.3.1.23. el-Ğılman

Kitabında yüz hizmetçinin ahvalini manzûm bir şekilde ele almaktadır.¹⁸⁸ İbn Hallikân da kitabı bu isimle zikretmiştir.¹⁸⁹

1.3.1.24. en-Nihâye fi'l-kinâye

İlk dönem âlimler eserin *en-Nihâye fi'l-kinâye* ismiyle ya da *el-Kinâye fi't-ta'riz* olarak isimlendirilmesi noktasında tereddüd etmişlerdir. Şafedî, kitabı *el-Kinâye fi't-ta'riz* olarak,¹⁹⁰ ilk dönem âlimler ise *en-Nihâye fi'l-Kinâye* olarak isimlendirmiştir.¹⁹¹ Şe'âlibî, eseri Hârizm Valisi Ebû'l-Abbâs Me'mûn b. Me'mûn'a hediye etmiştir.¹⁹² Müellif kitabı yedi kısma ayırmıştır.¹⁹³

1.3.1.25. Sec'u'l-menşûr

Şafedî, kitabı bu isimle zikretmiştir.¹⁹⁴ Kitapta on beş bâb yer almaktadır.¹⁹⁵

¹⁸⁷ İbtisâm Merhûn eş-Saffâr, "Nesîmu's-sehr li's-Se'âlibî", *Mecelletu'l-mevrid*, Vizaratu'l-A'lâm, el-Cumhûriyyetu'l-'Irakîyye. 1 (1391/1971) 128.

¹⁸⁸ Şe'âlibî, *Hükümdarlık Sanatı (Âdâbu'l-Mulûk)*, 15.

¹⁸⁹ Hallikân, *Vefeyâtu'l-â'yan*, 180.

¹⁹⁰ Şafedî, *el-Vâfi*, 19/131.

¹⁹¹ Câdir, *eş-Se'âlibî nâkıden ve edîben*, 77.

¹⁹² Şe'âlibî, *en-Nihâye*, 9.

¹⁹³ Şe'âlibî, *en-Nihâye*, 11.

¹⁹⁴ Şafedî, *el-Vâfi*, 19/131.

¹⁹⁵ Câdir, *eş-Se'âlibî nâkıden ve edîben*, 115.

1.3.1.26. et-Tevfîk li't-telfîk

Bağdatlı İsmail Paşa (öl.1839-1920) eseri bu isimle zikretmiştir.¹⁹⁶ Şe'âlibî, eseri büyük bir ihtimalle mukaddimesinde ismini zikretmese de ömrünün geç zamanlarında tanıdığı hocası Müsafir b. el-Hasen'e hediye etmiştir. Kitap otuz bâbdan oluşmaktadır.¹⁹⁷

1.3.1.27. Âdabu'l-mulûk

Hicrî 403-407/1013-1017 tarihleri arasında Cürcâniye şehrinde hüküm süren Hârizmşah lakaplı Ebu'l-Abbas Me'mûn b. Me'mûn için telif edilmiştir.¹⁹⁸

Kitapta on bölüm bulunmaktadır. Bu bölümlerde hükümdarlara olan ihtiyaç, hükümdarlarla ilgili atasözleri ve benzetmeler, onlarla ilgili hikmetli sözler, hükümdarların siyasetle ilgili sözleri, hükümdarların ahlâkı, âdetleri, yönetimleri esnasında gösterecekleri tavırlar, hükümdarların düşmanları, ordularının düzeni için alacakları kurallar gibi leh ve aleyhlerinde olabilecek birçok konuyu bölümlere ayırarak zikretmiştir.¹⁹⁹

1.3.1.28. Gururu aḥbâri mulûki'l-Furs ve siyerihim

Şe'âlibî, kitabı beşinci asrın başlarında vefat eden Gazneli Emîr Ebu'l-Muzaffer Naşr b. Nâşıruddîn'e hediye etmiştir.²⁰⁰

1.3.1.29. Ehâsinu'l-meḥâsin

Şafedî, kitabı bu isimle zikretmiştir.²⁰¹

¹⁹⁶ Bağdatlı ismâil Paşa, *Hediyyetu'l-ârifîn, esmâ'u'l-mu'ellifîn ve âşâru'l-muşannifîn*, (İstanbul: Milli Eğitim Yayınları, 1951), 1/625.

¹⁹⁷ Ebû Manşûr eş-Şe'âlibî, *Kitabu't-Tevfîk li't-telfîk*, thk. İbrahim Salih (Dimeşk-Suriye: Dâru'l-Fikr, 1410/1990), 23.

¹⁹⁸ Şe'âlibî, *Hükümdarlık Sanatı (Âdabu'l-Mulûk)*, 18.

¹⁹⁹ Ebû Manşûr eş-Şe'âlibî, *Âdabu'l-Mulûk*, haz. Abdülhamîd Hamdân (Kahire: Âlimu'l-Kutub, 2007), 13, 14.

²⁰⁰ Câdir, eş-Şe'âlibî *nâkıden ve edîben*, 120.

²⁰¹ Şafedî, *el-Vâfi*, 19/131.

1.3.1.30. Leṭâ'ifu'z-zurefâ'

Şafedî, kitabı bu isimle zikretmiştir.²⁰²

1.3.1.31. el-Îcâz ve'l-i'câz

Şafedî, kitabı bu isimle zikretmiştir.²⁰³ Kâtip Çelebi, kitabı *Î'cazü'l-i'caz* olarak adlandırmıştır.²⁰⁴ Kitap, âyetler, belîğ ve hikmetli sözler, darb-ı meseller ve şiirler üzerine oluşturulmuş olup, Şe'âlibî'nin *et-Temsîl ve'l-muḥâzara* adlı kitabının metoduna son derece benzer şekilde on bâbtan oluşmuştur.²⁰⁵

1.3.1.32. Kitabu'l-emşâl

Eser, *el-Ferâ'id ve'l-ḳalâ'id* olarak da bilinmektedir.²⁰⁶ Müellif, kitabı sekiz bâb olarak telif etmiştir.²⁰⁷

1.3.1.33. Zâdu seferi'l-mulûk

Şe'âlibî, kitabını Ebû Saîd el-Ḥasen b. Sehl'e Gazne'ye gelişi esnasında hediye etmiştir.²⁰⁸

1.3.1.34. Ebû't-Ṭayyip el-Mutenebbî ve mâ lehû ve mâ 'aleyhi

Arap şiirinin büyük otoritesi ve dâhisi olarak şöhret bulan Mutenebbî'yi övmek, faziletini yüceltmek ve şiirinin üstün yönlerini ortaya koymak için kaleme aldığı eseridir.²⁰⁹

²⁰² Şafedî, *el-Vâfi*, 19/131.

²⁰³ Şafedî, *el-Vâfi*, 19/131.

²⁰⁴ Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 120.

²⁰⁵ Câdir, *eş-Şe'âlibî nâkıden ve edîben*, 96.

²⁰⁶ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 9/477.

²⁰⁷ Ebû Manşûr eş-Şe'âlibî, *el-Ferâ'id ve'l-ḳalâ'id* (Mısır: Dâru'l-Kutubî'l-'Arabiyyeti'l-Kübrâ, 1327/1909), 4.

²⁰⁸ Ebû Manşûr eş-Şe'âlibî, *Zâdu Seferi'l-Mulûk*, thk. İbrahim Salih (Abu Dabi: Dâr'ul-Kutubî'l-Vataniyye, 2009), 21.

²⁰⁹ Ebû Manşûr eş-Şe'âlibî, *Ebû't-Ṭayyip el-Mutenebbî ve mâ lehû ve mâ 'aleyhi*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd (Kahire: Mektebetu'l-Huseyn et-Ticariyye, ts.), 5.

1.3.2. Diğer Eserleri

es-Siyâse, Fadlun min ismihi'l-faḍl, Dîvânu ebi'l-Ḥâsen 'Ali b. el-Ḥâsen, el-Mulûkî, el-Meşriḳ, el-Latîf fî't-tıp, Ḥaşâ'îşu'l-büldân, Tefaddulu'l-muktedirîn ve tenessulu'l-mu'tezirîn, Sırru's-sınâ'a, Leṭâifu's-sahabe ve't-tâbiîn, el-Berâ'a fî'l-kelim ve's-sınâ'a, Tercemetu'l-kâtib fî âdâbi's-sâhib, el-Muhezzeb min ihtiyâr, Hilyetu'l muḥâzara ve unvânu'l-müzakere ve meydanu'l-müsamera, Uyunu'l-âdâb, Milḥu'n-nevâdir, Dîvanu şî'ri's-Se'âlibî, eş-selc ve'l-maṭar, Ğureru'l-madâhiḳ, el-lem'u'l-ğazah, el-Eḥasin fî bedâiu'l-bülğa, el-Edeb mimmâ li'nnasi fîhi erab, Efrâdu'l-meânî, Enesu'l müsafır, el-Enîs fî ğureri't-tecnîs, Behçetu'l-Uşşak, et-Tüffâha, Cevâmiu'l-Kelim, Huccetu'l-aḳl, Ḥaşâ'îşu'l-fedâil, Sırru'l-beyan, Sırru'l-vizâra, eş-Şems, Şunatu's-şî'r, et-ṭaraf min şî'ri'l-Bustî, Ünvanu'l-ma'ârif, Uyûnu'n-nevâdir, el-Fuşûl fî'l-Fârisiyye, Lübâbu'l-eḥâsin, Medḥu's-şey' ve zemmiḥ, el-Medîḥ, Miftâḥu'l-fesâha, el-Milḥ ve't-ṭaraf, el-Uşûl fî'l-füşûl, Munâdemetu'l-mulûk, Men Ğabe 'anhu'l-Mu'nis, Nesîmu'l-enes, en-Nevâdir ve'l-bevâdir, el-Verd, el-Envâru'l-behiyye fî ta'rîfi makâmâtî fuşahâ'i'l-beriyye, Tuhfetu'l-ervâḥ ve mevâidu's-sürûr ve'l-efrâḥ, Cevâhiru'l-hikem, Enesü's-şu'arâ', Ğureru'l-belâğa ve ṭarafu'l-berâ'a, et-Tedellî fî't-tesellî, Netâicu'l-müzâkere, Nüzhetu'l-elbâb ve 'umdetu'l-kitâb, Milḥu'l-berâ'a'.²¹⁰

Bunun dışında hakikatte onun olmayan hata, vehm veya zan yoluyla Şe'âlibî'ye nispet edilen kitaplar vardır ki, bunları da şöyle sıralayabiliriz:

el-Envâru'l-behiyye, Tuhfetu'z-zurafâ'ü ve fâkihetu'l-ḥulefâ', et-Tehânî ve't-te'âzî, el-Ḥamdü ve'z-zemm, el-Munteḥab fî meḥâsini eş'âril 'Arab, el-Cevâhiru'l-ḥisân fî tefsiri'l-Kur'ân, el-Maḳşûr ve'l-memdûd, el-Keẓaf ve'l-beyân, Devru'l-hikem, el-Eşbâḥ ve'n-nezâ'ir, Ṭarâifu't-ṭaraf, eş-Şekvâ ve'l-'itâb, Mu'nisu'l-vaḥîd, Mekârimu'l-aḥlâḳ, Terâcimu's-Şu'arâ'.²¹¹

²¹⁰ Câdir, eş-Se'âlibî nâkıden ve edîben, 58-122.

²¹¹ Şe'âlibî, Zâdu seferi'l-mulûk, 8-11; Câdir, eş-Se'âlibî nâkıden ve edîben, 122-130.

1.3.3. Eserlerinde Kullandığı Metot

Şe‘âlibî, kitaplarını çeşitli konularda ve farklı dallarda telif etmesine rağmen neredeyse eserlerinin tamamı seçkin bir karakter taşımakla belirgin hale gelmiştir. Şe‘âlibî, her kitabında, o kitapla ilgili yöntemini eserin mukaddimesinde açıklamaya özen göstermiş, eserin telifi esnasında mümkün olduğunca ilgili yöntemin dışına çıkmamıştır.

Şe‘âlibî’nin kitaplarında yer alan bazı bölümleri oluşturmada o dönemdeki bazı âlim arkadaşlarından yardım alması, kitaplarının kıymetini azaltmaz. İlmî bir yöntem olarak Şe‘âlibî’nin buna işaret etmesi, her hak sahibine hakkını tevdi ettiğini ve zikrettiği isimlere yazdıkları eserlerde güvendiğini ortaya koymaktadır.²¹²

Yine bir başka husus, Şe‘âlibî’nin kitaplarında kullandığı tekrar yöntemidir ki bu, bunaltıcı bir tekrar değil, kişinin metinden farklı biçimlerde faydalanmasını mümkün kılan bir husustur. Bir metni bir kitapta belâgata yönelik bir amaç için getirirken, başka bir kitabında edebî bir amaç doğrultusunda getirmiştir.²¹³

Şe‘âlibî’nin eserlerinde öne çıkan bir başka metot ise, onun bazı konuları methetmesi ve zemmetmesidir. Yukarıda temas ettiğimiz *el-Leṭâ’if ve’z-zarâ’if*, *el-Yevâkîṭ fî ba’zi’l-mevâkîṭ* ve *Tahsînu’l-ḳabîḥ ve takbîḥu’l-ḥasen* adlı eserleri bu kabilden eserleridir.²¹⁴

Şe‘âlibî, kitaplarının içeriğini belirlemede, yöntemlerini düzenlemede ve başlıklarını seçmede titiz davranmıştır. Özellikle başlıkların seçiminde kullandığı *الْمَدْحُ، الدَّمُ الدُّرُّ، الْغُرُّ، الطَّرْفُ، الْمَلْحُ، اللَّطْفُ* vb. kelimelerin yalın halde olmaları hassas bir tercih yaptığını ortaya koymaktadır.²¹⁵ *Medḥu’s-ṣey’* ve *zemmih, Milḥu’n-nevâdir*,

²¹² Câdir, *eş-Şe‘âlibî nâkıden ve edîben*, 130.

²¹³ Câdir, *eş-Şe‘âlibî nâkıden ve edîben*, 131.

²¹⁴ Şe‘âlibî, *eş-Zarâ’if ve’l-leṭâ’if*, 49, 50.

²¹⁵ Câdir, *eş-Şe‘âlibî nâkıden ve edîben*, 132.

Ğureru'l-mađâhiķ gibi eserlerinin başlıkları bu kullanım şekline örnek olarak verilebilir.

Çalışmamızın bu bölümünde, birçok alanda yetkin bir otorite olan Şe'âlibî'nin hayatına, eserlerine, ilişkiler ağına, ilmî ve edebî yönüne dair değerlendirmelerde bulunuldu. Çalışmamızın üçüncü bölümünde, Şe'âlibî'nin temas edeceğimiz ve özellikleri hakkında bilgi vereceğimiz *el-İķtibâs mine'l-Ķur'âni'l-Kerîm* adlı eserine geçmeden evvel ikinci bölümde, iķtibas sanatının kavramsal çerçevesine, tarihi gelişimine ve kaynaklarına yoğunlaşmamız yerinde ve isabetli olacaktır.

İKİNCİ BÖLÜM

ARAP BELÂGATINDA İKTİBÂS SANATI

2.1. İKTİBÂSIN ANLAMI

Etimolojik anlamda kelimenin kökü olan الْقَبَسُ “ateşten bir köz, küçük kor parçası, şûle, od pâresi” anlamlarına gelmektedir. İktibâs قَبَسٌ-يَقْبَسُ fiilinin, ifti‘âl bâbındaki masdarı olup lügavi olarak “ateş yakmak üzere bir yerden köz almak, alıntı yapmak, ilim öğrenmek” demektir.²¹⁶ Bu manada Tâhâ suresinin onuncu âyet-i kerîmesinde إِنِّي أَنَسْتُ نَارًا لَّعَلِّي آتِيكُم مِّنْهَا بِقَبَسٍ “Belki ondan size bir kor parçası getiririm.” şeklinde yer almaktadır.

Belâgat âlimlerine göre iktibâs, bedi‘ sanatlarından biri olup bu ıstılâhı ilk kez bağımsız bir terim olarak değerlendiren Faḥreddin er-Râzî (öl. 606/1210) olmuştur. Onun yaptığı tanım aynı zamanda iktibâsın kaynağını ve amacını ortaya koymasından da değer kazanmaktadır. Râzî’nin yaptığı tarif şöyledir:

وَهُوَ أَنْ تُدْرَجَ كَلِمَةٌ مِنَ الْقُرْآنِ أَوْ آيَةٌ فِي الْكَلَامِ، تَرْيِينًا لِنِظَامِهِ وَتَفْخِيمًا لِّشَأْنِهِ.

“Sözün durumunu yüceltmek ve dizimini süslemek maksadıyla, sözün içine, Kur’ân-ı Kerîm’den bir âyet-i kerîmenin ya da âyet-i kerîmeden bir kelimenin konulmasıdır.”²¹⁷

Bu tanımdan da anlaşılacağı üzere Râzî, iktibâs sanatını elde edilen kaynak ve kullanılan materyal açısından Kur’ân âyetleriyle sınırlı tutmaktadır. Aynı zamanda

²¹⁶ İsmâil b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sıḥâḥ*, thk. Muhammed Muhammed Tâmir (Kahire: Dâru’l-Hadîs, 1430/2009), 911.

²¹⁷ Faḥruddîn Muhammed b. Ömer er-Râzî, *Nihâyetu’l-i‘câz fî dirâyeti’l-i‘câz*, nşr. Naşrullah Hacimüftüoğlu (Beyrut: Dâr’u Sâdır, 1424/2004), 173.

âyet-i kerîmenin külliyyen yani tamamının ya da cüziyyen bir kısmının alınabileceği noktasında bir sınır belirlemiştir.

Terimsel anlamıyla iktibâs, şâir veya nâsirin, şiir veya nesrine ifadeyi süsleyip manayı kuvvetlendirmek amacıyla, bir âyet-i kerîme veya hadîs-i şerîfin tamamını ya da bir kısmını alıntılarla dâhil etmesidir. Bu durumda iktibâs sahibi, yaptığı iktibâsın âyet ve hadîs olduğunu belirtmeden, bunları referans göstermeden doğrudan sözünün arasına yerleştirmektedir. Bu nedenle “Yüce Allah şöyle buyurdu”, “Peygamber Efendimiz (s.a.v.) şöyle buyurmuştur”, “Kur’ân-ı Kerîm’de şöyle geçmektedir” şeklinde kullanılan ibarelerle yapılan alıntılar iktibâs sayılmaz.²¹⁸

Şâirin şu mısralarında geçtiği gibi: (el-Vâfir)

أُنَلْنِي بِأَلَدِي	اسْتَقْرَضْتُ	خَطَا	وَأَشْهَدُ	مَعْشَرًا	قَدْ	شَاهَدُوهُ
فَإِنَّ	اللَّهَ	خَلَقَ	الْبَرَايَا	عَنْتَ	لِجَلَالِ	هَيْبَتِهِ
يَقُولُ:	إِذَا	تَدَايَنْتُمْ	بِدَيْنِ	إِلَى	أَجَلِ	مُسَمًّى
						فَاكْتُبُوهُ

Bir kimseden borç (ödünç) talep ettiğinde bunu kaydetmek onu bana kanıtlar mı? Ona şahit olan bir grubu tanık göster.

Zira Allah kâinatın yaratıcısıdır, yüzler (insanlar) heybetinin celaline dayanamaz.

*Allah (c.c.) şöyle buyurur: “Ey iman edenler! Belirlenmiş bir mühlete kadar birbirinize borçlandığınız zaman onu kaydedin”.*²¹⁹

²¹⁸ Mustafa Aydın, *Arap Dili Belagatında Bedi’ İlmi Ve Sanatları* (İstanbul: İşaret Yayınları, 2018), 247; Ali Bulut, “Abdulhamîd el-Kâtib’in Risâlelerinde İktibas Sanatı “Taât Risâlesi” Örneği”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma dergisi* 7/1 (Şubat 2007), 255; Abdulmuhsin b. Abdulazîz el-‘Asker, *el-İktibâsu envâ’uhu ve aḥkâmuhu* (Riyad: Mektebetu Dâri’l-Minhâc, 1425/2004), 13; Celâlüddîn el-Ḥaṭîb Muḥammed b. Abdurrahmân el-Kazvînî, *et-Telḥîş fî ulûmi’l-belâga*, şrh. Abdurrahman el-Berkûki (Mısır, y.y. 1351/1932), 422; Mustafa Emîn Ali el-Cârim, *el-Belâgatu’l-vâzîha*. (Karaçi-Pakistan: Mektebetu’l-Büşra, 1431/2010), 250; Muḥammed b. Abdurrahmân el-Kazvînî, *Telḥîşu’l-miftâh* (Karaçi-Pakistan: Mektebetu’l-Büşra, 1431/2010), 145 .

²¹⁹ es-Seyyid Ali Şadrüddîn b. Ma’sûm el-Medenî, *Envâru’r-rebî’ fî envâ’i’l-bedî’*, thk. Şakir Hâdi Şükr (Kerbela-Irak: Mektebetu’l-‘Irfan, 1378/1969), 297.

Burada, şâir, şiirinin üçüncü beytinde, Bakara suresinin iki yüz seksen ikinci âyetinden yaptığı alıntıyı âşikâr etmiş, doğrudan ve bariz bir biçimde Kur'ân-ı Kerîm'den gerçekleştirdiği alıntıyı ortaya koymuştur. Bu alıntı açık olduğu için teknik anlamıyla iktibâs değerinde görülemez. Zira iktibâs sanatı, alıntı yapılan kaynağın belirgin bir şekilde âşikâr edilmesini, kimliğini göz önüne getirecek ya da okuyucunun hissetmesini sağlayacak biçimde ortaya çıkarılmasını kendi öz tanımına ve ruhuna aykırı görmektedir. Kaldı ki böyle bir ızhar ya da vurgu, sözü söyleyenin bu sanat dalıyla alakalı kullanım iddiasını baştan çürütecektir.

Kısaca, şâir veya nâsir, yaptığı alıntının kaynağına - âyet ve hadîse- doğrudan ya da imâlî bir şekilde temas ederse, bu iktibâs olarak değer kazanmaz.

2.2. İKTİBÂSIN AMACI

İfadeye canlılık katması, sözü pekiştirip kuvvetlendirmesi, belâgat tekniği açısından lafız ve mananın seviyesini yükseltmesi nedeniyle, Kur'ân-ı Kerîm ve hadîs-i şerîflerden yapılan alıntılar iktibâs adıyla bir söz sanatı olarak kabul edilmiştir.²²⁰ Bu söz sanatının zarafetini ve güzelliğini belirleyen nirengi noktası, şâir ve nâsirin alıntısını, kaynak belirtmeksizin ve okura hissettirmeden sözünün arasına ustalıkla yerleştirmesidir.

İktibâsın yapıldığı Kur'ân-ı Kerîm, sözlerin en faziletlisi, öğütlerin en güzeli, dinleyenleri kendine davet eden, gönülleri cezbeden, muhatap kitlesini kendisinin bir benzerini getirmekten aciz, nâkıs ve akîm bırakan, âlemlerin Rabbi'nden (c.c.) indirilmiş bir kitaptır.

Hadîs-i şerîfler ise Peygamber Efendimiz'in (s.a.v.) kıymetli sözleridir ki o Peygamber, insanların en güzel konuşanı, en yüce gönüllüsü, en hikmetli olanıdır. İslâmî ilimlerin temel dayanaklarını teşkil eden hem Kur'ân-ı Kerîm hem de hadîs-i şerîfler, tatlı ve lezzetli birer su kaynakları olup hislerimizi inceltmekte, Allah'tan (c.c.) gelen ilham rüzgârını gönüllerimizde yeşertmektedir.

²²⁰ Ali Bulut, "Abdulhamîd el-Kâtib'in Risâlelerinde İktibas Sanatı "Taât Risâlesi" Örneği," 255.

Kur'ân ve sünnete odaklanan bu söz sanatı, belâgat ilminin önemli konularından ve bedi' türünün alt disiplin dallarından biri haline gelmiştir. Kelime anlamından hareket edersek şâir veya nâsir, âyet-i kerîmelerden veya hadîs-i şerîflerden alıntı yapmakla adeta sözünü bunlar vesilesiyle aydınlatmaktadır. Belâgat ve fesâhat âlimleri, Kur'ân-ı Kerîm'in heybet ve celâli karşısında acizliklerini ortaya koymuşlar, onun hikmet ve parıltılı boyasıyla boyanmışlar, kulaklarda ve gönüllerde sözlerinin istenilen tesiri bırakması için kendi sözlerini, Kur'ân-ı Kerîm'le ziynetlendirmişlerdir. Kur'ân-ı Kerîm'in lafızlarındaki kuvvetli tesir, manalarındaki ulvî gaye, ilim ve marifet zenginliği, şâirlerin ve yazarların hayranlıklarını toplamış, metotlarının gelişip ilerlemesinde ve edebî dünyalarında ana dayanak olmuştur.²²¹

Muktebis yani alıntı yapan alıntısını çeşitli amaçları gözeterek medh, hiciv, gazel, mersiye ve ihvâniyyât gibi konular çerçevesinde gerçekleştirir.

Bir bedi' türü olan iktibâs, şâirlerin ifadeyi süslemek ve manayı güzelleştirmek için âyet-i kerîmelerden ve hadîs-i şeriflerden bir kısmını –âyet ve hadîs olduğuna açık bir işaret olmadan- aldıkları ve sıkça kullandıkları söz sanatıdır. Bu noktada önem arz eden bir başka husus, söz sahibinin kelâmının arasına âyet ve hadîslerden iktibâsta bulunması, her ne kadar bedi' sanatlarının değerini artırsa da buradaki maksat, sadece sözü güzelleştirmek ya da söze tatlılık veya zarafet katmak amacı olmamalıdır. Çünkü özellikle nesirde iktibasın amacı, salt lafızların güzelliği ve lezzeti değil, aynı zamanda övünme, kuvveti izhar etme, düşmanı korkutma, yardım talebi gibi konular da olabilir. Keza hitabet sanatının icrâsında, hikmetli sözlerle nasihat noktasında, âlemdeki sırları açıklamada, davet ve irşat vazifesinin temel dayanaklarını oluşturmada, mü'minlerin gönüllerini erdemli davranışlara yönlendirmek için Allah'ın (c.c.) kitabıyla ve Peygamber'in (s.a.v.) hadîsleriyle insanların düşüncelerini desteklemesi, olağan bir durum olarak değerlendirilmelidir. Allah'ın kelâmının ve Peygamber'in (s.a.v.) hadîslerinin sû-i edep ve gayri ahlâkî amaçlar için alıntılanması doğru olmayacaktır. Zira alıntı yapan, bu durumda batıl bir

²²¹ Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib el-Bâkılânî, *İ'câzü'l-Kur'ân*, thk. es-Seyyîd Ahmed Şâkr (Kahire: Dâru'l-Ma'ârif bi-Misra, 1954), 200.

işe girdiği gibi, kendisinden, yaptığı tasarruf kabul görmeyecek, alıntılama memnû‘ ve merdûd olarak kıymetsiz bir hal alacaktır. Hatta lafızlar açısından ciddi bir tahrif söz konusu olursa, bu durum alıntı yapanı, küfür noktasına taşıyabilecektir.²²²

Yapılan tanımlardan da anlaşılacağı üzere, alıntı yapılacak olan ibarenin ustalıklı, maharetli bir biçimde sözün arasına konulması gerekir. Alıntı yapılan ibare, sözün ya da beytin içerisine öyle bir şekilde dahil edilmeli ki alıntı yapanın, bu anlamdaki hüneri ortaya çıksın. Keza muhtebis, yaptığı iktibâsla, kendi ifadelerini daha tesirli hale getirmek ve alıntı yaptığı söz ile kendi sözleri arasında insicamı, tutarlılığı ve düzenli işleyişi sağlama ustalığını ortaya koyabilmelidir. Bu durum söz söyleyenin sözünü ifade etmedeki becerisini, fesâhat ve belâgat konusunda ehliyet ve liyâkatının ulaştığı seviyeyi işaret etmesi açısından bir değer taşıyacaktır.

İktibâs kavramı, âyet ve hadîslerin yalnızca sözlerini değil, anlamlarını da ihtiva edebilir. Keza naslardan alıntı yapılması iktibâs sanatını meydana getirdiği gibi, mana yönünden gerçekleştirilen alıntı da aynı sonucu doğurur. Bir başka ifade ile iktibâs, eğer âyet-i kerîmelerin ve hadîs-i şerîflerin lafızlarından aynıyla alınıp aktarılırsa buna lafzî iktibâs, mana yönüyle şiire veya nesre tahmil ediliyorsa buna da manevî iktibâs adı verilir.²²³ Kur’ân ve hadîs eksenli bir söz sanatı olan iktibâsta alıntıların sadece bir kelime ile yapılması bu sanatın varlığını ortaya koymayacağı gibi uzun alıntılar yapılması da ifadeyi güzelleştirmek yerine çirkinleştireceği için uygun görülmemiştir.²²⁴

2.3. İKTİBÂSIN TARİHSEL SÜRECİ

İktibasın tarihine, ilk ortaya çıkışına ve köklerine baktığımızda bu söz sanatını Peygamber’in (s.a.v.) dönemine kadar götürmemiz mümkündür. Rasûlüllah (s.a.v.) özellikle Cumâ günleri namaz sırasında verdiği hutbesinde mutlaka Allah’ın

²²² Necmuddîn İbnu’l-Esîr, *Cevheru’l-Kenz*, thk. Muhammed Zağlûl Sellâm (İskenderiye: Munşeatu’l-Ma‘ârif, ts.), 202.

²²³ Murat Ak, *Osmanlı’nın Son Döneminde Manzum Bir Nasihatnâme Maksûd-ı Nasihat* (Konya, Çizgi Kitabevi Yayınları, 2018), 57.

²²⁴ İsmail Durmuş, “İktibâs”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/52.

kelâmından âyet-i kerîmeleri zikreder, insanları açık delillerle uyarırdı. Allah Resûlünün hitabetlerinde, vaazlarında sözlerinin içerisine Kur'ân-ı Kerîm'den alıntılar koyması, sözlerini teyid edici veya takviye edici biçimde iktibâslara başvurması son derece doğal ve muhataplarının vahiyden faydalanması için son derece gereklidir. Hatta bazı ülke liderlerine çıkarmış olduğu İslâm'a davet mektuplarında bile âyet-i kerîmelerden iktibâslar gerçekleştirmiş, nebevî sözlerini ilâhî vahiyle süslemiştir. Bu anlamda ilk muhtebe, yani konuşma ve hitabetlerinde Kur'ân'dan alıntı yapan ilk kişi bizzat Peygamber Efendimiz'dir. Zira Peygamber (s.a.v.) Hayber günü şöyle buyurmuştur:²²⁵

اللَّهُ أَكْبَرُ! خَرِبَتْ حَيْبَرُ! إِنَّا إِذَا نَزَلْنَا بِسَاحَةِ قَوْمٍ فَسَاءَ صَبَاحُ الْمُنْذَرِينَ

“Allah en büyüktür! Hayber yıkılmıştır. Biz bir kavmin sahasına indik mi artık uyarılanların sabahı fena olur.”

Burada Rasûlullâh (s.a.v.) فَإِذَا نَزَلَ بِسَاحَتِهِمْ فَسَاءَ صَبَاحُ الْمُنْذَرِينَ “İstedikleri başlarına geldiğinde (önceden) uyarılmış olanların sabahı çok fena olacaktır.”²²⁶ âyetinden iktibâsta bulunmuştur. Yaptığı iktibâsla Allah'ın Elçisi, Hayber Kalesi'nin ve içindekilerin âkıbetlerinin parlak olmayacağını, İslâm'a karşı tavır alanların, düşmanca davrananların sonlarının da buna benzer bir netice olacağını inananlara bildirmektedir.

İnsanlar, ilerleyen dönemlerde Peygamber'i (s.a.v.) takip ettiler. Sahabenin ileri gelenleri, Hulefâ-i Râşidîn ve diğer insanların gerek sözlerinde, gerekse eserlerinde, diyalog ve yazışmalarında Allah'ın (c.c.) kelâmından ve hadîs-i şerîflerden iktibâsta bulunmaya devam etmişlerdir.

²²⁵ Ebu'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc Müslim, *Şahîhu Müslim*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Beyrut-Lübnan: Dâru İhyâ'î'l-Kutubi'l-'Arabiyye, 1412/1991), “Cihad ve Siyer”, 120 (No. 1365); el-Emîr 'Alâüddîn Ali b. Belbân el-Fârisî, *el-İhsan fî takrîbi Şahîhi İbn Hibbân*, thk. Şuayb El-Arnaûf (Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1412/1991), “Mu'cizat”, 14/452 (No. 6521).

²²⁶ es-Sâffât 37/177.

Ebû Leyla el-Enşarî²²⁷ (r.a.) şu haberi verdi: ²²⁸

Hiz. Osman'ı (r.a.) çevresi kuşatılmış halde gördüm. Küçük bir pencereden insanlara şöyle diyordu:

أَيُّهَا النَّاسُ ! لَا تَقْتُلُونِي وَاسْتَعْتِبُونِي ، فَإِنَّهُ لَئِنْ قَتَلْتُمُونِي لَا تُصَلُّونَ جَمِيعًا أَبَدًا ، وَلَا تُجَاهِدُونَ عَدُوًّا أَبَدًا ،

وَلَتَخْتَلِفَنَّ حَتَّى تَصِيرُوا هَكَذَا ، وَشَبَّكَ بَيْنَ أَصَابِعِهِ ثُمَّ قَالَ : يَا قَوْمَ لَا يَجْرِمَنَّكُمْ شِقَاقِي أَنْ يُصِيبَكُمْ مِثْلَ مَا

أَصَابَ قَوْمَ نُوحٍ أَوْ قَوْمَ هُودٍ أَوْ قَوْمَ صَالِحٍ وَمَا قَوْمَ لُوطٍ مِنْكُمْ بِبَعِيدٍ

“Ey insanlar! Beni öldürmeyiniz ve beni kınamayınız. Allah’a kasem ederim ki beni öldürürseniz bir daha birlikte namaz kılamazsınız ve asla bir düşmana karşı savaşamazsınız, böyle olana kadar ihtilaf ediniz (aranızda tartışınız), sonra parmaklarını birbirine kenetledi ve dedi ki: “*Ey kavmim! Sakın bana muhalefetiniz sizi Nuh (a.s.) kavminin veya Hud (a.s.) kavminin yahut Salih (a.s.) kavminin başlarına gelenlerin benzeri bir musibetin başınıza gelmesine sebep olacak günahlar işlemeye sevketmesin! Lût (a.s.) kavmi zaten sizden uzakta değildir.*”²²⁹ âyetinden iktibâsta bulunmuştur. Hiz. Osman, (r.a.) halifelik yaptığı dönemde İslâm Devleti’nin içinde bulunduğu fitne ve karışıklığın insanlara hayır getirmeyeceğini, salimen bir müzâkere, değerlendirme ve tartışma yapmadan fevrî hareket etmenin kimseye faydası olmayacağını, geçmiş milletlerin başına gelen musibet ve felaketlerin bir benzerini yaşamalarının kaçınılmaz olacağını âyet-i kerîme iktibâslarıyla vurgulamıştır.

²²⁷ Abdurrahman b. Ebî Leyla’nın babasıdır. İsmi konusunda ihtilaf edilmiştir. Yesâr b. Nümejr, Evs b. Havlî, Dâvud b. Bilal, Bilal b. Bülejl gibi isimler zikredilmektedir. Dâvud b. Bülejl ismi muteberdir. (Daha geniş bilgi için bk. Ebu’l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed el-Cezerî, *Usdu’l-gâbe fî ma’rifeti’s-şahâbe*, thk. Ali Muhammed Muavviz vd. (Beyrut-Lübnan, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1442/2003), 6/264.

²²⁸ Muhammed b. Sa’d b. Menî‘ ez-Zuhrî, *Kitâbu’t-Tabakâti’l-kebîr*, thk. Ali Muhammed Ömer (Kahire: Mektebetu’l-Hâncı, 1421/2001), 3/67 .

²²⁹ Hûd 11/ 89.

İbn Ebî Hâtim (öl. 327/938) Hz. Âişe'den (r. anha) rivayet ederek şunları aktardı: Babam iki satırlık bir vasiyette bulundu ve şöyle yazdı:²³⁰

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ ؛ هَذَا مَا أَوْصَى بِهِ أَبُو بَكْرٍ ابْنُ أَبِي قُحَافَةَ عِنْدَ خُرُوجِهِ مِنَ الدُّنْيَا، حِينَ يُؤْمِنُ
الْكَافِرُ وَيَنْتَهِي الْفَاجِرُ وَيَصْدُقُ الْكَاذِبُ، إِنِّي اسْتَخْلَفْتُ عَلَيْكُمْ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ، فَإِنْ يَعْدِلْ فَذَلِكَ ظَنِّي بِهِ
وَرَجَائِي فِيهِ، وَإِنْ يَجُرْ وَيَبْدُلْ فَلَا أَعْلَمُ الْغَيْبَ، (وَسَيَعْلَمُ الَّذِينَ ظَلَمُوا أَيَّ مُنْقَلَبٍ يَنْقَلِبُونَ)

“Bismillâhirrahmânirrahîm. Ebû Bekir İbn Ebî Quhâfe'nin bu dünyadan ayrılırken, kâfirin imana, günahkârın tövbeye geldiği, yalancının doğru söylediği dakikada vasiyeti şudur. Ömer b. el-Haţţâb'ı (r.a.) size benden sonra halef tayin ediyorum. Adaleti icra ederse, ondan umduğum ve beklediğim de budur, başka bir hareket tarzı benimser ve değişirse gaybı bilemem. “*Haksızlık edenler, neye nasıl dönüşeceklerini (başlarına nelerin geleceğini) yakında bilecekler.*”²³¹

Hz. Ebû Bekir (r.a.) vasiyetini sonlandırırken Şuarâ suresinin yukarıdaki ilgili âyetinden iktibâsta bulunarak sözlerini teyid ve takviye etmiştir. Sözlerinin içerisinde kendinden sonrası için bir halef tayin ederken bir noktada ona güvenmenin bir ölçüsü olan adalet vurgusunu arzetmiş, diğer taraftan da onunla ilgili beklentisi ve ümidi gerçekleşmezse, onun için uhrevî sorumluluğun ağırlığını belirtmiştir.

Yine Hz. Ali (r.a.) şöyle buyurmuştur:

مَنْ أَدْرَكَ ذَلِكَ الزَّمَانَ فَلَا يَطْعَنُ بِرُمْحٍ، وَلَا يَضْرِبُ بِسَيْفٍ، وَلَا يَرْمِي بِحَجَرٍ، وَاصْبِرُوا،
فَإِنَّ الْعَاقِبَةَ لِلْمُتَّقِينَ

²³⁰ Abdurrahmân b. el-Kemâl Celâlüddîn es-Süyûtî, *ed-Durru'l-mensûr fi't-tefsîri'l-me'sûr* (Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Fikr, 1432/2011), 339.

²³¹ eş-Şuarâ 26/227.

“Kim bu zamana erişirse, mızrak saplamasın, kılıçla vurmasın, taş atmasın. Sabredin! Çünkü iyi son, gûnahtan sakınanlarındır.”²³²

Burada Hz. Ali (r.a.) fitne, nifak, karışıklık ve fesat günlerinde bazen Müslümanların alması gerektiği tavır ve duruşla ilgili olarak yaptığı nasihatte şu âyetten iktibâsta bulunmuştur: *فَاصْبِرْ إِنَّ الْعَاقِبَةَ لِلْمُتَّقِينَ* “Sabret, çünkü iyi netice gûnahtan sakınanlarındır.”²³³

Yine tâbiünden bir grubun da fazilet konusunda sahabeyi takip ettiklerini, iktibâs sanatını sözlerinde kullandıklarını ifade edebiliriz.

Ömer b. Abdilazîz (r.aleyh) (öl. 101/720) bir eve girerken şöyle niyaz ederek seslenmiştir:

بِسْمِ اللَّهِ وَالْحَمْدُ لِلَّهِ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ، وَالسَّلَامُ عَلَى نَبِيِّ اللَّهِ، اَللَّهُمَّ افْتَحْ لِي أَبْوَابَ رَحْمَتِكَ،
وَأَدْخُلْنِي مُدْخَلَ صِدْقٍ وَأَخْرِجْنِي مَخْرَجَ صِدْقٍ، وَاجْعَلْ لِي مِنْ لَدُنْكَ سُلْطَانًا نَصِيرًا، وَهَبْ لِي
مِنْ لَدُنْكَ رَحْمَةً إِنَّكَ أَنْتَ الْوَهَّابُ، اَللَّهُمَّ أَحْفَظْنِي مِنْ فَوْقِي أَنْ أُخْتَطِفَ، وَمِنْ تَحْتِ رِجْلِي أَنْ
يُخْسِفَ بِي، وَعَنْ يَمِينِي وَعَنْ شِمَالِي مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ

“Allah’ın adıyla, övgü Allah’a özgüdür ve Allah’tan başka hiçbir güç yoktur ve selam Allah’ın peygamberinin üzerine olsun. Ey Allah’ım bana af ve mağfiret kapılarını aç. *Rabbim girilecek yere doğrulukla girmemi, çıkılacak yerden de doğrulukla çıkmamı sağla, bana tarafından yardımcı bir güç ver, bana katından bir rahmet ver ki Sen, çok bağışlayansın.* Allah’ım, beni üstümden kaçırılmaktan (aklımı kaçırmaktan), ayaklarımın altından tutulmaktan (ayağımın kaymasından), sağımı ve solumu kovulmuş şeytandan koru!”²³⁴

²³² Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe el-Kûfi el-‘Absî, *el-Muşannef fi’l-eḥâdîs ve’l-âsâr*, nşr. Kemâl Yûsuf el-Hût (Beyrut-Lübnan: Dâru’t-Tâc, 1409/1989), 7/463, (No. 37250).

²³³ Hûd 11/49.

²³⁴ ‘Absî, *el-Muşannef fi’l-eḥâdîs ve’l-âsâr*, 5/255, (No.25821).

Ömer b. Abdilazîz (r. aleyh), sözlerinin arasına İsrâ suresinin sekseninci âyet-i kerîmesini iktibâs etmek suretiyle Müslümanlara güzel bir dua ve yakarış örneği sunmuştur.

Bir başka husus âlimlerin eserlerinin mukaddimelerine ve hitaplarına Allah'ın (c.c.) kelâmıyla başlamalarıdır.

İbn Teymiyye (r. aleyh) (öl. 728/1328) meşhur kitabı *el-‘Aķîdetü’l-vasıtiyye adlı* eserine *اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِيْ اَرْسَلَ رَسُوْلَهُ بِالْهُدٰى وَدِيْنِ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهُ عَلٰى الدِّيْنِ كُلِّهِ وَكَفٰى بِاللّٰهِ شٰهِيْدًا* duasıyla başlamıştır.²³⁵ Böylece İbn Teymiyye kitabının başında getirmiş olduğu mukaddime bölümünde zikretmiş olduğu dua ile “*bütün dinlerin üzerinde yerini alsın diye Resûlünü doğru yol rehberi ve hak din ile gönderen O’dur. Buna tanık olarak da Allah kâfidir*”²³⁶ âyetinden iktibâsta bulunmuştur. Bu iktibâsla Müslüman müelliflerin özellikle eser telifatı noktasında, usul ve yöntem tercihlerinde, bir tarz edinmelerini sağlama amacı belirtilmektedir.

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi belâgat âlimlerine göre iktibâs, bedi‘ sanatlarının muhassinât-ı lafziyye konularından biri olup bu mefhumu ilk kullanan Fahreddin er-Râzî olmuştur. Râzî’den önce bu sanat “Tazmîn” olarak şöhret bulmuştur.²³⁷

Edebiyatçılar, hitabet ehli, şâir ve yazarlar, Kur’ân-ı Kerîm ve hadîs-i şerîflerden iktibâsta bulunmayı büyük bir şeref olarak görürken, edebî ve retorik eserlerde, tarih ve tabakât kitaplarında, şiir dîvânlarında bu bedi‘ türün izlerine rastlamak sanatsal anlamda değerli bir üslup, güzel bir yöntem olarak takdire şayan kabul edilmiştir. Hatta o kadar ki iktibâs sanatını müstakil bir başlık ve muhteviyatla mevzubahis edinen eşsiz eserler dahi telif edilmiştir. Bu türdeki eserlerden bazıları şunlardır:

²³⁵ Ahmed b. Abdilhalîm İbn Teymiyye, *el-Aķîdetü’l-vasıtiyye*, nşr. Muhammed b. Abdülazîz (Riyad: ed-Dureru’s-Seniyye, 1433/2012), 2.

²³⁶ el-Fetih 48/28.

²³⁷ Durmuş, “İktibâs”, 22/52.

- *el-İktibâs mine'l-Kur'ân-ı Kerîm* : Ebû Manşûr eş-Se'âlibî (öl. 429/1038)
- *İktibâsâtü'l-Kur'ân* : Ahmed b. Muhammed el-Hicâzî (öl. 875/1470)
- *Ehâsinu'l-İktiyâs fî Mehâsini'l-İktibâs* : Celâlüddîn es-Süyûtî (öl. 911/1505)
- *Ref'u'l-İltibâs 'an Munkiri'l-İktibâs* : Şemsuddîn Muhammed b. Ebi'l-Luţf (öl. 993/1585),
- *Rannetu'l-Mesânî fî Hukmi'l-İktibâsi'l-Kur'ânî*: Abdullah b. Ömer b. Muhammed ed-Dimeşķî (öl. 1140/1727)
- *Mu'cemu Âyâtî'l-İktibâs* : Hikmet Ferec el-Bedrî (öl. 1421/2000)

2.4. İKTİBÂS VE TAZMÎN

Belâgat âlimlerinin bir kısmı iktibâs sanatını tazmîn kapsamı içerisinde değerlendirmişlerdir.

Tazmîn (تَضْمِينٌ) kelimesi Arapçadaki “güvence vermek, garanti etmek, kefil olmak” anlamında ضَمِنَ fiilinden tef‘il bâbına sokularak türetilmiştir. Sözlükte “sığıştırmak, sokmak, içermek, bir nesneyi başka bir nesnenin içerisine dahil etmek, bir şeyin kapsamlı bir şekilde başka bir şeyin içine katılması, boynuna yükletmek” anlamlarına gelmektedir.²³⁸

Yine bedi‘ sanatlarından kabul edilen tazmîn de ilk dönemlerden itibaren çeşitli başlıklar altında belâgat kitaplarında yer almıştır. Terim olarak tazmîn, bir şâirin diğer şâirlerin şiirlerinden kendi manzumelerine, mısra ve beyit alıntılarla gerçekleştirildiği bir bedi‘ türüdür.²³⁹ Bu anlamda iktibâs türüyle birlikte değerlendirilmesi ya da birinin yerine diğerinin kullanılarak mana birlikteliğinin kurulması doğru olmaz. Zira tazmîn de şâir, aynı zamanda, kendine mal etmemek adına intihal ve tevârüd olmaksızın alıntılama yaptığı bölüme dikkat çeker.

²³⁸ İsmâil b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sıhâh*, 685; Mevlüt Sarı, *el-Mevârid* (İstanbul: Bahar Yayınları, 1984), 905; Mustafa Nihat Özön, *Osmanlıca-Türkçe Sözlük* (İstanbul: İnkılap ve Aka Yayınları, 1973), 715.

²³⁹ Kazvînî, *Telhîşu'l-miftâh*, 146.

Harîrî'nin (öl 516/1122) şu sözünde olduğu gibi: (el-Vâfir)

عَلَى أَنِّي سَأُنْشِدُ عِنْدَ بَيْعِي (أَضَاعُونِي وَأَيَّ فَنِّي أَضَاعُوا)

Bunun üzerine ben satıldığımda (gereği gibi önemsenmeyince) şu mısralar dökülecek dilimden:

*(Kıymetimi takdir etmeyip beni kaybettiler ve hem de öyle bir genci kaybettiler ki.)*²⁴⁰

İkinci beyit, 'Arcî'den (öl 120/738) alıntılanarak yazılmış olup şâir bu durumu işaret altına alarak göstermiştir. 'Arcî'nin divanında beytin tam ifade edilişi şu şekildedir: (el-Vâfir)

عَلَى أَنِّي سَأُنْشِدُ عِنْدَ بَيْعِي لِيَوْمٍ كَرِيهَةٍ وَ تَدَادِ تَغْرِ

Kıymetimi takdir etmeyip beni kaybettiler ve hem de öyle bir genci kaybettiler ki.

*Hoş olmayan bir gün (savaşın kızıştığı) ve de hudutlardaki gediklerin korunması için.*²⁴¹

Harîrî, inşa ettiği şiirde, kendi şiirinin ifade gücünü, güzelliğini, zarafetini, cezbedici vasfını arttırmak için ya da basit bir gayeye matuf olmak adına beyitlerinin kafiyeyle olan ahengini ve dizimini sağlamak için başka bir şâirden ya da müelliften alıntılama yoluna başvurmuştur.

İbnu'l-Esîr (öl 637/1239) ise söze tatlılık katmak amacıyla şiire veya nesre âyet-i kerîmelerin ve hadîs-i şerîflerin alınması olarak gördüğü tazmîni, küllî tazmîn ve cüzî tazmîn olmak üzere ikiye ayırmıştır:

²⁴⁰ 'Asker, *el-İktibâsu envâ'uhu ve ahkâmuhu*, 19.

²⁴¹ Abdullah b. Ömer el-'Arcî, *Dîvânu'l-'Arcî*, thk. Reşîd el-Abîdî-Hıdr et-Tâî (Bağdat: Şeriketu'l-İslâmiyye, 1375/1956), 34.

Küllî tazmîn, bir âyetin ya da bir hadîs-i şerîf'in tamamını sözün içine almak iken, cüzî tazmîn ise âyet veya hadîsin bir kısmını söze dahil etmektir.²⁴² İbnu'l-Esîr verdiği örneklerle âyet ve hadîslerden kelime ve terkip alıntılama ve iktibâsı, tazmîn olarak değerlendirmektedir.

Tazmîn terimi, şiirsel alıntılara has bir özellik ve söz sanatı iken iktibâs terimi ise, Kur'ân-ı Kerîm ve hadîs-i şerîf etkenli ve eksenli dinî metinlerden elde edilen alıntıları oluşturmaktadır.²⁴³

İktibas söz sahibinin, konuşmasının içerisine Allah'ın (c.c.) kitabından bir âyeti ya da âyetten bir kelimeyi koymasdır. Bunun iki çeşidi vardır; birincisinde iktibas sahibi ifadesiyle âyetin manasından dışarı çıkmaz.

Büyük dil âlimi ve meşhur el-Mağâmât adlı eserin sahibi Harîrî'nin sözünde olduğu gibi:

فَلَمْ يَكُنْ إِلَّا كَلَمْحِ الْبَصَرِ أَوْ هُوَ أَقْرَبُ حَتَّى أَنْشِدَ فَأَغْرَبَ

Bir göz kırpmış kadar” hatta daha az zamanda şiir yazarım ki hayretler içerisinde kalırsın.²⁴⁴

Bu ifade de Nahl suresindeki وَمَا أَمْرُ السَّاعَةِ إِلَّا كَلَمْحِ الْبَصَرِ أَوْ هُوَ أَقْرَبُ “Kıyametin meydana gelmesi, bir göz kırpması kadar yahut daha da kısa olacaktır”²⁴⁵ âyetinden iktibâs yapılmıştır.

Harîrî, bu ifadeyle şiir yazmaya çok yakın ve tez olmayı imâ etmiştir. Âyet-i kerîmede de durum bu mana üzerinedir. Dolayısıyla muktebis yani alıntı yapan, âyetteki manadan uzaklaşmamış, manaya sadık kalarak uygun davranmıştır.

²⁴² İbnu'l-Esîr, *el-Meşelu's- sâ'ir fî edebi'l-kâtib ve's-şâ'ir*, 1/341.

²⁴³ Ahmet Mañlûb, *Mu'cemu'l-muştalahâtu'l-belâğîyye ve teṭavvüruhâ* (Beyrut-Lübnan: Mektebetu Lübnan, 1429/2008), 159.

²⁴⁴ Abdulaziz 'Atîk, *İlmu'l-bedi'*, 39.

²⁴⁵ en-Nahl 16/77.

İkincisinde ise iktibâs sahibi (alıntı yapan) ifade ettiği ibareyle âyetin manasından uzaklaşır.

İbnu'r-Rûmî'nin (öl. 283/896) şu manidâr beyitleri, Kur'ân-ı Kerîm'den gerçekleşen iktibâsa örnek olarak sunulabilir: (el-Vâfir)

لَنْ أُخْطَأْتُ فِي مَدْحِي كَ مَا أُخْطَأْتُ فِي مَنْعِي
لَقَدْ أَنْزَلْتُ حَاجَاتِي بِوَادٍ غَيْرِ ذِي زَرْعٍ

Ben seni methetmekte hata etmiş olsam da sen, beni (iyilikten) men ve engellemede hataya düşmedin!

*Kuşkusuz ben indirdim ihtiyaçlarımı, **ekini olmayan çorak bir vadiye.***²⁴⁶

Şâir, وَادٍ غَيْرِ ذِي زَرْعٍ ifadesini asıl manasından çıkarıp, başka bir anlama tahvîl ederek, yararsız ve hayırsız bir kişiyi kastetmektedir. Zira bu terkip Kur'ân-ı Kerîm'de Mekke şehri kastedilerek anlam kazanmıştır. Böylece Muktebis kullandığı ibareyle aslî anlamdan uzaklaşıp, bambaşka bir mananın destekleyicisi ve ispatlayıcısı olmak istemiştir.

Bu beyitte İbrâhim Suresi'ndeki رَبَّنَا إِنِّي أَسْكَنْتُ مِنْ ذُرِّيَّتِي بِوَادٍ غَيْرِ ذِي زَرْعٍ عِنْدَ بَيْتِكَ ...الْمَحْرَمِ... "Rabbimiz! Ben zürriyetimden bir kısmını, senin kutsal evinin (Kâbe'nin) yanında ekin bitmez bir vadiye yerleştirdim."²⁴⁷ âyetinden alıntı vardır.

İbnu'r-Rûmî, bu beyitlerle hiç kimseye faydası olmayan bir kişiyi imâ etmiştir. Fakat âyette işaret edilen Mekke toprağıdır.²⁴⁸

Yine İbn Sem'un'un (öl 387/997) şu sözünde olduğu gibi:

²⁴⁶ Kazvînî, et-Telhîş fî ulûmi 'l-belâğa, 423.

²⁴⁷ İbrâhîm 14/37.

²⁴⁸ Abdulaziz 'Atîk, 'Ilmu 'l-bedi', 39.

يَا قَوْمِ اصْبِرُوا عَلَى الْمُحَرَّمَاتِ، وَصَابِرُوا عَلَى الْمُفْتَرَضَاتِ، وَرَاقِبُوا بِالْمَرَاتِبَاتِ،
وَاتَّقُوا اللَّهَ فِي الْخَلَوَاتِ، تُرْفَعْ لَكُمْ الدَّرَجَاتِ

“Ey kavmim! Haramlara sabredin, zorluklara katlanın, ihtiyaç sahiplerini gözetin! Tenhada (yalnız başına kalmışken) Allah’tan korkun, (bütün bunlara uyarsanız) **sizin dereceleriniz yükseltilir.**”²⁴⁹

İbn Sem‘ûn, nasihatını va‘z ederken ...يَرْفَعُ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَالَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ دَرَجَاتٍ...
“Allah içinizden (gerçekten) iman etmiş olanları ve ilim sahiplerini yüksek derecelere çıkarır.”²⁵⁰ âyetinin içerisinden bölüm bölüm alarak iktibâsta bulunmuş, âyetin ifade ettiği manadan uzaklaşılarak farklı bir dizinle yeniden anlam elde etmiştir. Yapılan alıntıda, âyet-i kerîmeden elde edilen söz olduğu gibi değil de sözün bir bölümünün takdim edilmesi bir bölümünün de tehir edilmesi şeklinde gelmiştir.

Hanefî, Mâlikî, Hanbelî ve Şafiî âlimlerin büyük bir kısmı özellikle nesir alanında şerî hikmetleri barındırması yönüyle, Kur’ân-ı Kerîm ve hadîs-i şerîflerden alıntıda bulunmaya cevaz vermişlerdir.²⁵¹ Keza şunu ifade etmekte yarar var ki, iktibâs sahibi, alıntı yaptığı kelime, terkip ve metinlerle naslara yönelik lafzan ve manen bir hasar, bir ifsâd düşüncesi taşımamalı, Allah sözünü meşru bir zemin üzerinde kendi sözlerine şahit kılmalıdır. Elbette insanlara öğüt, güzelliğe teşvik, tavsiye, nasihat, Allah’a yalvarma, yakarma, niyaz ve dua unsurlarının arasında iktibâs yapılması doğru ve isabetli bir teşvik aracının kullanıldığı sonucunu bizlere sunacaktır. Arap edebiyatının büyük şâir ve ediplerinden sayılan Şafiyüddin el-Hillî (öl 749/1348), iktibâs sanatının fikhî hükmünü, cevâz olup olmaması yönüyle üçe ayırmıştır.²⁵²

²⁴⁹ Ali b. Muhammed b. Ali El-Cürânî, *Ta’rîfât*, thk. İbrahim el-İbyârî (Dâru’r-Reyyân, 1982), 49-50.

²⁵⁰ el-Mücâdele 58/11.

²⁵¹ ‘Asker, *el-İktibâsu envâ’uhu ve ahkâmuhu*, 59.

²⁵² Medenî, *Envâru’r-rebî’*, 2/218.

Maḥmûd (Maḳbûl) İktibas: Hitabetlerde, dini öğüt ve vaazlarda, ahitlerde, Peygamber'in (s.a.v.) ve ailesinin övüldüğü na't ve benzerlerinde kullanılan iktibâstır.

Nasihat içeren aşağıdaki beyitler buna örnektir: (el-Ḥafîf)

لَا تَكُنْ ظَالِمًا وَلَا تَرْضَ بِالظَّلَمِ وَأَنْكِرْ بِكُلِّ مَا يُسْتَطَاعُ
يَوْمَ يَأْتِي الْحِسَابُ مَا لِظُلُومِ مَنْ حَمِيمٍ وَلَا شَفِيعٍ يُطَاعُ

Ne zulmeden ol, ne zulme razı ol, bütün gücünle zulme tavır koy.

*Zira hesap vakti geldiğinde zalimlerin ne candan bir arkadaşı ne de riâyet edeceği bir yardımcısı olacaktır.*²⁵³

Şâir, beyitlerinin ikincisinde “Zalimlerin ne bir *مَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ حَمِيمٍ وَلَا شَفِيعٍ يُطَاعُ*”²⁵⁴ âyetinden iktibâsta bulunarak şiirin anlamsal bütünlüğünü bozmayacak şekilde âyetteki manaya sadık davranmıştır. Yapılan alıntıyla verilen mesajın gücünün artırılması sağlanmış, vezin ve kafiye uyumuyla da güzel ve alımlı bir söyleyiş zarafeti gerçekleştirilmiştir.

Mubâḥ (Mebzûl) İktibas: Gazel, hikâye türü edebî eserler, yazışmalar ve risâlelere dahil edilen iktibâstır.

Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin (öl. 589/1193) vezirliğini yapan ve Arap edebiyatında inşâ sanatının önemli temsilcilerinden sayılan Kâdî el-Fâdîl, (öl 596/1200) savaş yanlısı haçlıları eleştirirken ifade ettiği şu sözü bu çeşit iktibâsa örnek olarak sunulabilir:

وَعَضِبُوا زَادَهُمُ اللَّهُ غَضَبًا وَأَوْقَدُوا نَارًا لِلْحَرْبِ جَعَلَهُمُ اللَّهُ لَهَا حَطَبًا

²⁵³ Ebu'l-Fazl Muhammed Halîl b. Ali b. Muhammed el-Murâdî, *Silku'd-durer fî a'yâni'l-karni's-sânî aşer* (Beyrut, y.y.,1989), 2/306.

²⁵⁴ el-Mü'min 40/18.

*Hiddetlendiler, Allah onların hiddetlerini artırsın. Harb için ateş yaktilar, (Savaş istiyorlar) Allah onları o savaşa odun kılsın.*²⁵⁵

Yukarıda ifadesi geçen *harp için ateş yaktilar* sözü كَلَّمَا أَوْقَدُوا نَارًا لِلْحَرْبِ أَطْفَأَهَا...²⁵⁶ âyet-i kerîmesinden alıntıdır. Kâdî el-Fâdîl, gerçekleştirdiği iktibâsla haçlıların savaş taraftarı olduklarını, yaktıkları ateşin içerisine bizzat kendilerinin yakıt olacaklarını ifade etmiştir.

Merdûd (Merzûl) İktibas: Bunun iki çeşidi vardır; birincisi Allah Teâlâ'nın zat ve sıfatlarına nisbet edilen bir şeyi kişinin kendi nefsi ve arzusu doğrultusunda insanlara uyarlayarak kullanması şeklinde olur.²⁵⁷

Örnek:

Mervanoğullarından biri çalışanlarından şikâyetle bulunurken إِنَّ إِلَيْنَا إِيَابَهُمْ ثُمَّ إِنَّ عَلَيْنَا حِسَابَهُمْ “Elbette onların dönüşü bizedir, onları hesaba çekmek te bize aittir.”²⁵⁸ âyetini okuyarak iktibâsta bulunmuştur.²⁵⁹

Bu noktada kişi, kendi hesabı ve menfaati için, Yüce Allah'ın kullarını hesaba çekme salâhiyetini adeta kendi inhisarına almışçasına çirkin bir iktibâsta bulunmuştur.

İkincisinde ise şakalaşmalarda, mugalata, soytarılık ya da ciddiyetten uzak ve müstehcen şiirlerin içerisinde yar alan iktibâs türüdür. Dînî değerlerin hafife alınması, aşağılanması, istihza, hakaret veya dalga geçmek şeklinde söylenen sözler

²⁵⁵ Muhyiddin Dib-Muhammed Ahmed Kasım, *Ulûmul-belâğa (Bedi',beyân ve meânî)* (Trablus-Lübnan: el-Muessesetu'l-Hadîse, 2003), 128.

²⁵⁶ el-Mâide 5/64.

²⁵⁷ Medenî, *Envâru'r-rebî'*, 2/201.

²⁵⁸ el-Gâşiye 88/ 25-26.

²⁵⁹ Ebu'l-Fađl Celâlüddîn Abdîrahmân b. Ebî Bekr el-Huđayrî es-Süyûtî, *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebu'l-Fađl İbrahim (Suûdi Arabistan: Vizâratu's-Şuûn ve'l-İslâmiyye ve'l-Evkâf, ts.) 1/315.

içerisinde ifadesi geçen alıntılama tür ve örneklerin bu söz sanatının kapsamında değerlendirilmesi asla düşünülemez.

Şu örnekte olduğu gibi: (el-Kâmil)

قَالَتْ وَقَدْ أَعْرَضْتُ عَنْ عَشْيَانِهَا يَا جَاهِلًا فِي حُمْقِهِ يَتَنَاهَى
إِنْ كَانَ لَا يُرْضِيكَ قُبْلِي قِبْلَةً لَا وَلَيْتَكَ قِبْلَةً تَرْضَاهَا

Dedi ki: Onunla münasebet kurmaktan yüz çevirdim, ey ahmaklığı son noktaya ulaşmış cahil!

Eğer benim ön tarafım kible olarak seni razı etmiyorsa, **senin yüzünü razı olacağın kibleye (yöne) döndürürüm.**²⁶⁰

Burada şâir, قَدْ نَرَى تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِي السَّمَاءِ فَلَنُوَلِّيَنَّكَ قِبْلَةً تَرْضَاهَا □ فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ Burada şâir, "Biz senin, yüzünü göğe doğru çevirdiğini muhakkak ki görüyoruz. İşte şimdi kesin olarak seni memnun olacağın kibleye çeviriyoruz. Artık yüzünü Mescid-i Harâm tarafına çevir."²⁶¹ âyetinden alıntı yapmakla, müstehcen ifadelerle dolu bir şiirle merdûd iktibâs türünün bir örneğini vermiştir. Zira kullandığı ifadeler istihcan kokan, şehveti andıran ibarelerden seçilmiş olup bu durum hem bu sanat dalı için hem de din ve ahlâk kuralları bakımından mahzurlu ve sakıncalıdır.

Yine kabul görmeyen iktibâsa bir başka örnek olarak İbn Hicce el-Hamevî'nin (öl. 837/1434) şu beyitleri verilebilir: (es-Seri')

أَوْحَى إِلَى عُشَّاقِهِ طَرْفُهُ هَيْهَاتَ هَيْهَاتَ لِمَا تُوعَدُونَ
وَرَدَّفَهُ يَنْطِقُ مِنْ خَلْفِهِ لِمِثْلِ ذَا فَلْيَعْمَلِ الْعَامِلُونَ

(Sevgilinin) Bakışları âşıklarına gösterdi ki, **size vadedilen şey ne kadar da ırâk**

²⁶⁰ Medenî, *Envâru'r-rebî'*, 2/218.

²⁶¹ el-Bakara 2/ 144.

(Boş yere ümide kapılmayın).

Arkasından kalçaları ise şunu der: **Çalışanlar bunun gibisi için gayret sarfetsinler.**²⁶²

Beyitlerde, sevgilinin fersiz bakışları âşıklarına hiç ümit vermez iken, fiziksel özellikleri ise sevenlerini ümitlendirmektedir. Şiirde ilk olarak هَيْهَاتَ هَيْهَاتَ لِمَا تُوعَدُونَ “Bu size söylenenler hakikat olmaktan çok çok uzak!”²⁶³ âyetinden sevgilinin bakışları betimlenirken, ikinci olarak ta لِمَثَلِ هَذَا فَلْيَعْمَلِ الْعَامِلُونَ “Amel sahipleri böylesi bir sonuç için çalışmalıdır.”²⁶⁴ âyetinden iktibâsla, sevgilinin fiziksel bir özelliği tasvir edilmiştir. Âyet-i celîlelerin böyle nefsânî hisler ve şehvet kokan tasvirler için kullanılması hoş görülmemiş, kınanmış ve reddedilmiştir.

İktibas sadece âyetlerde değil aynı zamanda hadîs-i şerîfleri de kapsar.

Ebû Ca‘fer el-Endelüsî (öl. 558/1163) dedi ki: (er-Remel)

لَا تُعَادِ النَّاسَ فِي أَوْطَانِهِمْ	قَلَّمَا يُرْعَى غَرِيبُ الْوَطَنِ
وَإِذَا مَا شِئْتَ عَيْشًا بَيْنَهُمْ	خَالِقِ النَّاسَ بِخُلُقِ حَسَنِ

İnsanlara vatanlarında düşmanlık etme, vatanından uzakta olan (yabancı) ne kadar da az gözetilir.

*Ve eğer onların arasında yaşamak istiyorsan, insanlara karşı güzel ahlâkın gereği gibi davran.*²⁶⁵

Bu örnekte olduğu gibi beytin son kısmında Peygamber’in (s.a.v.):

إِتَّقِ اللَّهَ حَيْثُمَا كُنْتَ، وَأَتَّبِعِ السَّيِّئَةَ الْحَسَنَةَ تَمَحُّهَا، وَخَالِقِ النَّاسَ بِخُلُقِ حَسَنِ

²⁶² İbn Hicce el-Hamevî, *Hizânetu'l-edeb ve gâyetu'l-ereb*, thk. ‘İsâm Şakyû (Beyrut-Lübnan: Mektebetu'l-Hilal, 1987), 2/455.

²⁶³ el-Mü'minûn 23/36.

²⁶⁴ es-Sâffât 37/61.

²⁶⁵ Cârîm, *el-Belâgatu'l-vâziha*, 249.

“Nerede olursanız olun Allah’a isyan etmekten sakının ve bir kötülüğün ardından onu ortadan kaldıracak bir iyilik yapın, insanlara karşı güzel ahlâkın gereği gibi davranın.”²⁶⁶ hadîs-i şerîfinden iktibâsta bulunulmuştur. Gerçekleştirilen alıntıyla insanlara öğütte bulunulmuş, sözün tesir ve gücü kuvvetlendirilmeye çalışılmış, kafiye uyumu ve söyleyiş güzelliği yakalanmıştır.

2.5. İKTİBÂSIN BÖLÜMLERİ

Anlatıma güç kazandırmak, sözün etkisini lafız ve mana yönünden muhatabında daha da hissedilir bir düzeye çıkarmak amacıyla bir tasvir aracı olarak kullanılan iktibâs, âyet ve hadîslerden yararlanmayı esas aldığına göre bu söz sanatının hem şiir hem de nesirde çeşitleri bulunmalıdır. Bunları şu başlıklar halinde sıralayabiliriz.

- * Nesirde Kur’ân-ı Kerîm’den iktibâs
- * Şiirde Kur’ân-ı Kerîm’den iktibâs
- * Nesirde hadîs-i şerîften iktibâs
- * Şiirde hâdis-i şerîften iktibâs

2.5.1. Nesirde Kur’ân’dan İktibâs

Veciz hutbeleriyle ün salmış İbn Nübâte (öl. 374/984) hutbesinde şunları söyler:

فَإِذَا أَيْهَا الْعَفْلَةُ الْمُطْرِقُونَ، أَمَا أَنْتُمْ بِهَذَا الْحَدِيثِ مُصَدِّقُونَ، مَا لَكُمْ مِنْهُ لَا تُشْفِقُونَ، فَوَرَبِّ السَّمَاءِ
وَالْأَرْضِ إِنَّهُ لَحَقٌّ مِثْلَ مَا أَنَّكُمْ تَنْطِفُونَ

²⁶⁶ Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre et-Tirmizî, *Sünen-i Tirmizî Tercemesi*, çev. Osman Zeki Mollamehmetoğlu (Bayezid-İstanbul: Yunus Emre Yayınları), 3/397, “Birr ve Sıla”, 54 (No: 3053).

“Ey başları önlerine eğilmiş gafiller! Size gelince bu sözlere inanmıyorsunuz. Size ne oluyor da söylenenlere dikkat kesilip sakınmıyorsunuz. **Göğün ve yerin Rabbine yemin olsun ki bu vaat, tıpkı sizin sözleriniz kadar gerçektir.**”²⁶⁷

İbn Nübâte, hutbesinin bir bölümünde *فَوَرَبِّ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ إِنَّهُ لَحَقٌّ مِثْلَ مَا أَنَّكُمْ تَنْطُفُونَ* “Göğün ve yerin Rabbine andolsun ki bu, tıpkı sizin konuşmanız kadar gerçek.”²⁶⁸ âyetinden iktibâsta bulunmuştur. İbn Nübâte, yaptığı iktibâsta âyet-i kerimenin herhangi bir harfini ya da kelime sıralamasını değiştirmeden olduğu gibi almış, böylece sözlerini destekleyerek nasihatte bulunmuştur.

Yine bir hatibin şu sözleri de bir başka örnektir:

لَا تَعْرَتَكَ مِنَ الظَّالِمَةِ كَثْرَةُ الْجُيُوشِ وَالْأَنْصَارِ إِنَّمَا نُؤَخِّرُهُمْ لِيَوْمٍ تَشْخَصُ فِيهِ الْأَبْصَارُ

*Zalimlerin ordu ve yandaşlarının çokluğu seni aldatmasın. Onları sadece, gözlerin dehşetten fırlayacağı güne kadar ertelemekteyiz.*²⁶⁹

Burada *إِنَّمَا يُؤَخِّرُهُمْ لِيَوْمٍ تَشْخَصُ فِيهِ الْأَبْصَارُ* “Sakın, Allah’ı zalimlerin yaptıklarından habersiz sanma! O sadece, onların işini bir güne geciktiriyor ki, o gün gözler dehşetten dışarı fırlamıştır.”²⁷⁰ âyetinden iktibâs yapılmıştır. Burada da yapılan alıntı, düşmanın çokluğuna karşı cesurca davranmayı, zalimlerin âkıbetlerinin dehşet veren bir neticeyle son bulacağını ortaya koymaktadır.

2.5.2. Şiirde Kur’ân’dan İktibâs

Bir şâirin şu sözünde olduğu gibi: (es-Seri ‘)

²⁶⁷ Abdürrahîm b. Muhammed b. İsmâil b. Nübâte, *Dîvânü'l-huṭab*, şrh. Tâhir Efendî el-Cezâirî (Beyrut: Abdu'l-Bâsit el-Enesi, ts.), 334.

²⁶⁸ ez-Zâriyât 51/23.

²⁶⁹ Abdurrahman Hasan Hâbenneke el-Meydânî, *el-Belâğatu'l 'arabiyye ususuha ve 'ulûmuha ve funûnuha* (Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 1416/1996), 2/537.

²⁷⁰ İbrâhîm 14/42.

إِنْ كُنْتَ أَرْمَعْتَ عَلَى هَجْرِنَا مِنْ غَيْرِ مَا جُرِمَ فَصَبْرٌ جَمِيلٌ
وَإِنْ تَبَدَّلَتْ بِنَا غَيْرَنَا فَحَسْبُنَا اللَّهُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ

(Sevgilim!) -suçsuz halde- bizi terk etmeye karar verdiysen, (bize düşen) **güzelce**

sabretmektir.

Eğer bize başkalarını tercih edersen, **Allah bize kâfidir ve O ne güzel dosttur.**²⁷¹

Şâir, bu beyitlerde, فَصَبْرٌ جَمِيلٌ “Ya’kūb, “Hayır! Nefsiniz sizi fena bir iş yapmaya sürüklemiş; artık (bana düşen) hakkıyla sabretmektir.”²⁷² ve الَّذِينَ قَالَ لَهُمُ النَّاسُ إِنَّ النَّاسَ قَدْ جَمَعُوا لَكُمْ فَاخْشَوْهُمْ فَزَادَهُمْ إِيمَانًا وَقَالُوا حَسْبُنَا اللَّهُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ “Birtakım insanlar onlara, “İnsanlar size karşı asker toplamışlar, onlardan korkun” dediler de bu, onların inançlarını artırdı ve “Allah bize yeter, O ne güzel vekildir!” diye cevap verdiler.”²⁷³ âyetlerinden iktibâs yapılmış, asıl anlamından dışarı çıkılmamış, âyetteki mana korunmuştur. Şâir, iki farklı âyetten iktibâs yapmış, hatta bu âyetlerin farklı bölümlerini kullanmak suretiyle de bir birleştirme yoluna gitmiştir. Sevgilinin terketmesi karşısındaki kendi tutumunu, kardeşlerinin Yûsuf’u (a. s.) kuyuya attıktan sonra babası Ya’kup’un (a. s.) takındığı sabırlı tavrına ve Allah Teâlâ’ya olan muazzam güvenine benzetmektedir.

Yine Ebû Temmâm’ın (öl. 231/846) şu şiiri bir başka örnektir: (el-Kâmil)

فَاضَ اللَّئَامُ وَغَاضَتِ الْأَحْسَابُ وَاجْتُنَّتِ الْعَلْيَاءُ وَالْآدَابُ
فَكَانَ يَوْمَ الْبُعْثِ فَاجَاهُمْ فَلَا أَنْسَابَ بَيْنَهُمْ وَلَا أَسْنَابُ

²⁷¹ Kâzvinî, *Telhîşu’l-miftâh*, 146.

²⁷² Yûsuf 12/18.

²⁷³ Âli İmrân 3/173.

Rezillerin sayısı arttı, asil insanlar azaldı, haysiyet ve güzel ahlâk ise yerinden söküldü.

Sanki diriliş günü “*Ne aralarında hısım akraba yakınlığı kalacak*” ne de *başka bir bağ* sözü onları şaşırtacaktır.²⁷⁴

Ebû Temmâm, inşa ettiği bu beyitlerde, *فَادَا نُفِخَ فِي الصُّورِ فَلَا أَنْسَابَ بَيْنَهُمْ يَوْمَئِذٍ وَلَا يَتَسَاءَلُونَ* “Sûra üflendiği zaman artık ne aralarında hısımlık bağları kalacak ne de birbirlerine hallerini sorabilecekler!”²⁷⁵ âyetinden iktibâs yaparak bir alıntı gerçekleştirmiştir. Böylece o, rezillerin artıp asil insanların sayısının azalmasını, kıyamet günü insanlar arasında kan ve sıhriyet bağları ve diğer tüm akrabalık bağlarıyla birlikte şefkat ve sevgi hislerinin tamamen sona ereceği ve kimsenin birbirine yarar sağlayamayacağı günün durumuna özdeş kılmaktadır.

İbn Senâülmülk’ün (öl. 608/1212) şu beyti de Kur’ân-ı Kerîm’den yapılan alıntıya örnektir: (el-Kâmil)

رَحَلُوا فَلَسْتُ مُسَائِلًا عَنْ دَارِهِمْ أَنَا بَاخِعٌ نَفْسِي عَلَى آثَارِهِمْ

Göç ettiler. Gittikleri diyarı soracak değilim, arkalarından *üzülmekle neredeyse kendimi tüketeyeğim*.²⁷⁶

Şâir, beytin ikinci mısrasında *فَلَعَلَّكَ بَاخِعٌ نَفْسَكَ عَلَى آثَارِهِمْ إِنْ لَمْ يُؤْمِنُوا بِهِذَا الْحَدِيثِ أَسَفًا* “Durum böyleyken bu son kitaba iman etmezlerse arkalarından hüznlenerek neredeyse kendini tüketeceksin!”²⁷⁷ âyetinden iktibâsta bulunmuştur. Şâir, şiirinde sevdiklerinin göç etmesinin ardından elinden bir şey gelmemesi karşısında duyduğu üzüntüsünü kırmak için kendini teskin etmek ve rahatlamak adına âyetten alıntı yapmıştır.

²⁷⁴ el-Hatîp et-Tebrîzî, *Dîvânü Ebî Temmâm*, thk. Muhammed Abduh Azzâm (Kâhire, Dâru’l-Ma‘ârif, 2009), 4/311.

²⁷⁵ el-Mu‘minûn 23/101.

²⁷⁶ Hamevî, *Hizânetu’l-edeb*, 2/457.

²⁷⁷ el-Kehf 18/6.

Bir cimrinin hicvedilmesi örneğinde:(el-Vâfir)

رَأَى ضَيْفُكَ فِي الدَّارِ وَكَرَبُ الْمَوْتِ يَعْشَاهُ
عَلَى خُبْرِكَ مَكْنُوبًا سَيَكْفِيكَهُمُ اللَّهُ

Misafirin evde (ekmek) gördü, ölümün ızdırabı ona tesir etmişken

*Ekmeğin üzerinde şöyle yazılıydı, onlara karşı Allah sana yeter.*²⁷⁸

Burada, "Eğer فَإِنْ أَمْنُوا بِمِثْلِ مَا أَمَنْتُمْ بِهِ فَقَدْ اهْتَدَوْا وَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّمَا هُمْ فِي شِقَاقٍ فَسَيَكْفِيكَهُمُ اللَّهُ... Burada, onlar sizin inandığınız gibi iman ederlerse şüphesiz doğru yolu bulmuş olurlar; yok eğer yüz çevirirlerse bilesin ki bir çıkmazın içindedirler. Onlara karşı Allah sana kâfidir."²⁷⁹ âyetinden iktibâs yapılmıştır. Şâir, yazdığı beyitlerde insanın karşılaşmış olduğu felaketler ve acı olayların onu ümitsizliğe düşürmemesini, yaradanına güvenmesini ve O'ndan istemesini, Allah'ın her şeye kadir olduğunu vurgulamaktadır.

Yine şâirin gençliğin kıymetinin bilinmesi için yazdığı şu beyitlerde olduğu gibi:

إِغْتَنِمَ فَوْدَكَ الْفَاحِمَ قَبْلَ أَنْ يَبْيُضَّ
فَإِنَّمَا الدُّنْيَا جِدَارٌ يُرِيدُ أَنْ يَنْقُضَ

*Ağarmadan önce siyah saçının kıymetini bil, zira dünya yıkılmak üzere olan bir duvardır.*²⁸⁰

Burada şâir, فَإِنَّمَا الدُّنْيَا جِدَارٌ يُرِيدُ أَنْ يَنْقُضَ فَاقَامَهُ... "İkisi de yürüdü. Sonunda bir köy halkına varıp onlardan yiyecek istediler. Fakat köy halkı onları misafir etmeyi reddetti. Derken orada yıkılmak üzere olan bir duvar buldular..."²⁸¹ âyetinden iktibâs yaparak gençliğin ihtiyarlık gelmeden evvel değerinin bilinmesine dair düşüncesini desteklemiş, şiirdeki anlamı pekiştirmiştir.

²⁷⁸ Ebû Hilâl el-'Askerî, *Dîvânu'l-me'ânî*, nşr. Mahmûd eş-Şinkitî-Muhammed Abduh (Alemlu'l-Kutub, ts.), 1/203.

²⁷⁹ el-Bakara 2/137.

²⁸⁰ Hamevî, *Hizânetu'l-edeb*, 2/460.

²⁸¹ el-Kehf 18/77.

Şâirin insanların durumunu tenkit edip, Allah'ın (c.c.) yüceliğine vurgu yaptığı şu beyitler buna örnektir: (er-Remel)

أَيُّهَا	السَّائِلُ	قَوْمًا	مَا لَهُمْ فِي	الْخَيْرِ	مَذْهَبٌ
أَتْرُكُ	النَّاسَ	جَمِيعًا	وَالِي	رَبِّكَ	فَارْغَبْ

Ey hayırda gözü olmayan kavimden isteyen kişi.

*İnsanların tamamını bırak ta yalnızca Rabbine yönel.*²⁸²

Şâir, inşa ettiği beyitlerde *وَالِي رَبِّكَ فَارْغَبْ* “*Ve yalnız rabbine yönel*”²⁸³ âyetinden iktibâs yapmıştır. Yaptığı iktibâsla insanların bencil ve nankör hallerine temas ettikten sonra kulların yalnızca Rablerine teveccüh etmelerini, güvenmelerini istemiş, Allah’tan istemenin kullardan istemekten daha faziletli olduğu hakkındaki maksadını ve manayı uygun olan bir âyetle bu şekilde kuvvetlendirerek sözlerine açıklık getirmiştir.

2.5.3. Nesirde Hadîsten İktibâs

Harîrî’nin şu sözünde iktibâs vardır:

شَاهَتِ الْوُجُوهُ ، وَقَبَحَ الْلُكْعُ وَمَنْ يَرْجُوهُ

*Yüzler kızardı, alçaklar ve onu bekleyenler çirkinleşti.*²⁸⁴

Şâir, sözünde *شَاهَتِ الْوُجُوهُ* : وَقَالَ: شَاهَتِ حِينَ لَقِيَ الْكُفَّارَ يَوْمَ حُنَيْنٍ، وَأَخَذَ كَفًّا مِنْ تُرَابِ فَرَمَاهُ فِي وُجُوهِهِمْ، *“Peygamber (s.a.v.) ve İslâm ordusu, Huneyn günü kâfirlerle karşılaştıklarında Rasûlüllah (s.a.v.) bir avuç kum almış ve kâfirlerin yüzlerine fırlatmıştı. Ve şöyle*

²⁸² İbnu'l-‘Imâd, *Şezerâtü’z-zeheb fî aḥbâri men zeheb*, thk. Mahmûd el-Arnaût-Abdülkâdir el-Arnaût (Dimeşk-Beyrut: Dâru’bn-ü Kesîr, 1415/1994), 10/78.

²⁸³ el-İnşirâh 94/8.

²⁸⁴ Ebu’l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem ibn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab* (Beyrut: Dâr’u Sâdır, ts.), 508.

demmişti: Yüzleri kızarsın!”²⁸⁵ hadîs-i şerîfnden alıntı yapmıştır. Allah’ın Elçisinin savaş öncesi takındığı bu tavır, bir taraftan İslâm düşmanlarına gözdağı verirken, diğer taraftan Müslümanların şecaatini arttırmıştır. Şâir, alıntı yapmak suretiyle kendi sözlerinin tesir gücünü arttırmış, mananın etkili olmasına çalışmıştır.

Bir başka örnek olarak olarak İbnu’l-Kayyim’in (öl. 751/1350) hayırsever ve bol ihsanda bulunan insanlarla ilgili olarak, onların bazı küçük olumsuz davranışlarının affedilebileceğine dair şu sözleridir.²⁸⁶

İbnu’l-Kayyim (r. aleyh) şöyle dedi:

مِنْ قَوَاعِدِ الشَّرْعِ وَالْحِكْمَةِ أَنَّ مَنْ كَثُرَتْ حَسَنَاتِهِ وَعَظُمَتْ ، وَكَانَ لَهُ فِي الْإِسْلَامِ تَأْثِيرٌ ظَاهِرٌ ،
فَأَنَّهُ يُحْتَمَلُ لَهُ مَا لَا يُحْتَمَلُ لِغَيْرِهِ ، وَيُعْفَى عَنْهُ مَا لَا يُعْفَى عَنْ غَيْرِهِ ، فَإِنَّ الْمَعْصِيَةَ خَبَثٌ ،
وَالْمَاءُ إِذَا بَلَغَ قُلَّتَيْنِ لَمْ يَحْمِلِ الْخَبَثُ

“İyilikleri çoğaltmak ve büyütme şariat ve hikmetin kurallarından biridir ve İslâm’da o kişiye karşı bunun açık bir etkisi (olumlu bir tarafı) vardır. Bu da başkaları için mümkün olmayan şeylerin ona mümkün olması, başkaları için ma’zur görülemeyen şeylerin ona ma’zur görülmesidir. Zira Allah’a (c.c.) itaatsizlik kötü sonuç verir. **Su iki kulle**²⁸⁷ miktarına ulaşırsa pislik taşımaz.”²⁸⁸

²⁸⁵ Ebû Manşûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî, *Te’vilâtu ehli’s-sünne*, thk. Mecdî Basellûm (Beyrut-Lübnan: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1426/2005), 2/319.

²⁸⁶ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr İbn Kayyim el-Cevziyye, *Miftâhu dâri’s-sa’âde ve menşûru velâyeti ehli’l-’ilm ve’l-irâde*, thk. Ali b. Abdilhamîd el-Halebî (Suudi Arabistan: Dâru İbn Affân, 1416/1996), 1/ 529.

²⁸⁷ Bu hadîste iki kulle miktarına ulaşan suyun pislik tutmayacağı anlatılmaktadır. İmam Şafi’ye göre bu ölçü Hecer kulesi olup, o dönem Araplar tarafından kullanılan ve deriden yapılmış olan 2,5 kırıba eşitlenebileceği belirtilmiştir. Kulle tabiri özellikle fıkıh alanında yazılmış eserlerin özellikle taharet bablarında yaygın olarak kullanılmaktadır. (Daha geniş bilgi için bk. Cengiz Kallek, “Kulle”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/357.

²⁸⁸ ‘Asker, *el-İktibâsu envâ’uhu ve aḥkâmuhu*, 25.

İbnu'l Kâyyım, Peygamber'in (s.a.v.) إِذَا كَانَ بَلَغَ الْمَاءُ قُلَّتَيْنِ لَمْ يَحْمِلِ الْخَبَثُ "Eğer su iki kulle (büyük su tulumu) miktarında olursa pislik taşımaz"²⁸⁹ hadîsinden iktibâsta bulunmuştur. İbnu'l Kâyyım, hayırsever ve takvâ sahibi insanların günlük hayatın içerisinde göstermiş oldukları bazı küçük hataların affedilebileceğini, Rahmet-i Rahmân'ın af ve mağfiret dairesinin geniş olduğunu vurgulamaktadır.

2.5.4. Şiirde Hadîsten İktibâs

Mûte günü, Abdullah b. Ravâha'nın (r.a.) (öl. 8/629) okuduğu şiirde hadîsten iktibâs vardır: (er-Recez)

هَلْ أَنْتِ إِلَّا إصْبَعٌ دَمِيتِ	وَفِي سَبِيلِ اللَّهِ مَا لَقِيتِ
إِنْ تَسْلِمِي الْيَوْمَ فَلَنْ تَفُوتِي	هَذَا حِمَامٌ الْمَوْتِ قَدْ صَلَّيْتِ
وَمَا تَمَنَّيْتِ فَقَدْ أُعْطِيتِ	إِنْ تَفْعَلِي فَعَلَهُمَا هُدَيْتِ
وَإِنْ تَأَخَّرْتِ فَقَدْ	

Sen, yalnızca kanı akan bir parmaksın ve başına gelen şey Allah uğrunda meydana gelmiştir.

(Ey nefis!) Bugün teslim olursan kesinlikle kaybetmeyeceksin, bu ölüm değirmenidir, (bir gün) seni de alıp öğütecek.

Neyi arzu ettiysen sana verildi, onların (şehit olan Zeyd ibnu'l-Hârise ve Ca'fer ibnu Ebî Talip) yaptıklarını yaparsan doğru yolu bulursun.

Yapmazsan (Geç kalırsan) belanı bulursun.²⁹⁰

²⁸⁹ Tirmîzî, *Sünen-i Tirmîzî*, 1/67, "Tahâret", 50 (No. 67); Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî, *Sünen-i İbn Mâce*, şrh. Haydar Hatipoğlu (İstanbul: Kahraman Yayınları, 1982), 2/158, "Kitabu't-Tahâre ve Sünenihâ", 75 (No.517).

²⁹⁰ 'Abdullâh b. Revâha, *Dîvânu'l emîr eş-şâir 'Abdillâh b. Revâha(r.a.)*, thk. Muhammed Ali el-Kutup (Sayda-Beyrut: el-Mektebetu'l-'Asriyye, 1431/2010), 66.

Bu şiirde, Abdullah b. Ravâhâ (r.a.), Hz. Mıhammed'in (s.a.v.) şu hadîsinden iktibâsta bulunmuştur. Allah Resûlü'nün (s.a.v.) parmağı bir ağaç parçası yüzünden yaralandı ve kanadı. Bunun üzerine Allah Resûlü (s.a.v):

هَلْ أَنْتَ إِلَّا إصْبَعٌ دَمِيتَ وَفِي سَبِيلِ اللَّهِ مَا لَقِيتَ²⁹¹

“Sen, sadece kan akan bir parmaksın ve başına gelen şey ise Allah yolunda meydana gelmiştir.” dedi.²⁹² Peygamberimiz'in (s.a.v.) şâirlerinde olan Abdullah b. Ravâha, (r.a.) savaşın bir aşamasında komutan olarak görev aldığı Mûte günü, nefsiyle olan mücadelesini irad ettiği beyitlerine dökmüş, beyitlerini hadîsten gerçekleştirmiş olduğu iktibâsla güçlendirme yoluna gitmiştir.

Büveyhî devrinde siyâsî ve edebî şahsiyetiyle tanınan Sâhib b. Abbâd'ın (öl. 385/995) getirmiş olduğu şu beyitte hadîs-i şerîften yapılan iktibâsa örnektir: (Meczû'u'r-Remel)

قَالَ	لِي:	إِنَّ	رَقِيبِي	سَيِّئُ	الْخُلُقِ	فَدَارِهِ
قُلْتُ:	دَعْنِي	وَجْهَكَ	الْجَنَّةُ	حُقَّتْ	بِالْمَكَارِهِ	

Bana 'beni gözetleyen kişi ahlâksızdır. Ona güzel muamele et. ' dedi.

*Ben de 'beni kendi halime bırak, senin yüzün nefse hoş gelmeyen şeylerle kuşatılmış bir cennettir. ' dedim.*²⁹³

Şâir, şiirinde “Cennet, nefsin kerîh gördüğü şeylerle, cehennem ise nefsânî his ve isteklerle kuşatılmıştır”²⁹⁴ hadîs-i şerîfinden iktibâsta bulunmuştur. Şiirde gerçekleştirilen iktibâsla, bir yönüyle cennetin bu

²⁹¹ Fârisî, *el-İhsan fî takrîbi şahîli İbn Hıbbân*, 19/539, (No. 6577); Müslim, *Şahîhu Müslim*, “Cihad ve's- siyer”, 39 (No.1796).

²⁹² Ebu'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed eţ-Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, nşr. Hamdî Abdülmecîd es-Selefi (Kahire: Mektebetu İbn Teymiyye, 1404/1984), 2/175, (No:1719).

²⁹³ Bahâüddîn es-Sübkî, *Arûsu'l-efrâh fî şerhi telhîşi'l-miftâh*, thk. Abdülhamîd el-Hündâvî (Sayda-Beyrut: el-Mektebetu'l-'Asriyye, 1424/2003), 2/333.

²⁹⁴ Ebu's-Se'âdât el-Mübârek b. Muhammed b. İbnu'l-Esîr el-Cezerî, *Câmi'u'l-uşûl fi ehâdîsi'r-Resûl*, nşr. Abdülkâdir el-Arnaûf (Dimeşk: Mektebetu'l-Halvânî, 1392/1972), 10/521, (No.8069).

dünyada nefse hoş gelmeyen şeyleri yapmakla kazanılabileceği, cehennemin ise nefsin hoşuna giden kötü amellerin bir sonucu olduğu üzerinde durulurken, diğer yönüyle şair, beğendiği bir sevgiliyi, onun karakterini ve yüzünün güzelliğini cennete eşdeğer kılmakta, manayı ve etkisini nebevî bir haber ile güçlendirmektedir.

Alıntı yapılan lafızda küçük bir değişiklik yapılması, iktibâs olmadığı anlamına gelmez. Alıntı yapılan lafzın bir miktar ziyadeleştirilmesi ya da eksiltilmesi veya lafızlar arasında takdim ve tehir yapılması, gizli olanın açığa vurulması veya aksi, tebdil veya beyân amaçlı değişiklikler uygun ve yerinde görülmüştür. Bu, iktibâs sahibinin yaptığı latîf bir imâdır. Bu noktada muhtebis, Kur’ân-ı Kerîm âyetinin ya da hadîs-i şerîf lafzının aynıyla gelmesini arzu etmemiştir.

Ömer el-Ḥayyâm’ın (öl. 526/1132) şu sözü konu edinilen değişiklikler için güzel bir örnektir: (et-Ṭavîl)

سَبَقْتُ الْعَالَمِينَ إِلَى الْمَعَالِي	بِصَائِبِ فِكْرَةٍ وَعُلُوِّ هَمِّ
وَلَا حَ بِحِكْمَتِي نُورُ الْهَدَى فِي	لَيْالٍ لِلضَّلَالَةِ مُذْلَهَمَةٍ
يُرِيدُ الْجَاهِلُونَ لِيُطْفِئُوهُ	وَيَأْبَى اللَّهُ إِلَّا أَنْ يُنِمَّهُ

Doğru fikir ve ulvî bir niyetle âlemlerin ötesine geçtim.

Karanlık ve dalâlet gecelerinde hidâyet nuru benim hikmetimle parladı.

Câhilller onu söndürmek ister de fakat Allah onu tamamlayarak isteklerini geri çevirir.²⁹⁵

Burada, alıntı *يُرِيدُونَ أَنْ يُطْفِئُوا نُورَ اللَّهِ بِأَفْوَاهِهِمْ وَيَأْبَى اللَّهُ إِلَّا أَنْ يُنِيمَ نُورَهُ وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ* “Allah’ın nûrunu ağızlarıyla söndürüvermek isterler; ama kâfirler beğenmeseler de Allah nûrunu muhakkak tamamlamayı istiyor.”²⁹⁶ âyetinden iktibâs yapılmıştır. Ömer el-Ḥayyâm şiirinde, âyette geçen *الْكَافِرُونَ* lafzını *الْجَاهِلُونَ* lafzıyla değiştirerek

²⁹⁵ Kazvînî, et-Telhîş fî ulûmi ‘l-belâğa, 424.

²⁹⁶ et-Tevbe 9/32.

alıntı tercihi yapmıştır. Böyle bir değişiklik sanatsal ve şerî yönden bir sakınca doğurmadığı gibi yazar veya şâir, nesirde bağların kurulabilmesi ya da şiirde veznin ikame edilmesi açısından bu duruma sığınabilir. Şâir, edebiyattaki konumunu ızhar etmek, ilimde ulaşmış olduğu yüksek seviyeyi anlatmak ve methetmek için kısmî âyet iktibâsı yoluna gitmiştir.

Ebû Temmâm bir kasidesinin matla' beytinde şöyle ifade eder: (el-Basît)

قَدْ كَانَ مَاخِفْتُ أَنْ يَكُونَا إِنَّا إِلَى اللَّهِ رَاجِعُونَ

*Olmasından korktuğum şey oldu, kuşkusuz Allah'a döneceğiz.*²⁹⁷

Ebû Temmâm, ikinci mısradaki geçen رَاجِعُونَ lafzına, birinci mısradaki geçen يَكُونَا lafzıyla kafiye ve vezin benzeştirme zaruretiyle dolayı bir elif ziyadesinde bulunmak suretiyle değişiklikte bulunmuştur.

Ebu'l-Feth el-Bustî'nin şu sözünde olduğu gibi: (el-Mutekârib)

خُذِ الْعَفْوَ وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ كَمَا أَمَرْتُ وَأَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ
وَ لِنْ فِي الْكَلَامِ لِكُلِّ الْأَنَامِ فَمُسْتَحْسَنٌ مِنْ ذَوِي الْجَاهِ لَيْن!

Kolaylığı seç, emrolunduğun gibi iyi olanı emret ve cahillere aldırma!

*Bütün mahlukata karşı sözünde yumuşak ol ki, yumuşak huylu şöhet sahipleri tarafından sevilesin.*²⁹⁸

Şâir, beyitlerinde “Xüdu'el-efvü ve'ümrü bil-urfü ve'acerişu en-nejâhîlî” *“Kolaylığı seç, güzel olanı emret ve cahillerden yüz çevir”* âyetinden²⁹⁹ iktibâs yapmıştır. Bustî, burada âyette olmayan كما أمرت lafzını birinci beytin arasına alarak ziyadeleştirme yapmış, beytin şekilsel ve anlamsal bütünlüğünü pekiştirmiştir.

²⁹⁷ Kâzvinî, *Telhîşu'l-miftâh*, 146.

²⁹⁸ Ebu'l-Feth el-Bustî, *Dîvânu Ebi'l-Feth el-Bustî*, thk. Lutfî es-Sakkâl-Durriyye el-Hatîb (Dimeşk: Matbû'âtu Mecme'ı'l-Luğati'l-'Arabiyye, 1409/1989), 307.

²⁹⁹ el-A'râf 7/199.

Ancak yapılan değişiklik, Kur’ân-ı Kerîm ve hadîs-i şerîfe benzemeyecek şekilde cümlede kapsamlı bir halde yer alıyorsa, bu durum iktibâs olarak adlandırılmaz.

Örneğin Peygamber’in (s.a.v.) yukarıda geçen hadîs-i şerîfinde شَاهَتِ الْوُجُوهُ ifadesinin قَبَحَتِ الْوُجُوهُ veya تَغَيَّرَتِ الْوُجُوهُ olarak değiştirilmesi durumunda iktibâs gerçekleşmez.³⁰⁰ Bu durum iktibâsın teknik tanımına, özüne ve ruhuna aykırılık teşkil eder.

Yine bu duruma örnek olarak muhaddis ve fakîh el-Kâdî Mansûr el-Herevî el-Ezdî’nin (öl. 410/1020) şu mısraları örnek verilebilir: (eṭ-Ṭavil)¹

فَلَوْ كَانَتْ الْأَخْلَاقُ تُحَوَّى وَرَائَهُ	وَلَوْ كَانَتْ الْأَرْاءُ لَا تَتَشَعَّبُ
لِأَصْبَحَ كُلُّ النَّاسِ قَدْ ضَمَّهُمْ هَوَى	كَمَا أَنَّ كُلَّ النَّاسِ قَدْ ضَمَّهُمْ أَبُ
وَلَكِنَّهَا الْأَقْدَارُ كُلُّ مَيْسَرٍ	لِمَا هُوَ مَخْلُوقٌ لَهُ وَ مُقَرَّبُ

Eğer ahlâk miras yoluyla geçseydi, ya da fikirler farklı olmasaydı.

Herkesin babası bir olacağı gibi fikirleri de aynı olurdu.

Fakat kaderler kendisi için yaratılan ve kendisine yakın olana gider.³⁰¹

Şâir, “إِعْمَلُوا، فَكُلُّ مَيْسَرٍ لِمَا خُلِقَ لَهُ” “Siz görevinizi yapmaya bakın. (Emrolunduğunuz gibi amel etmeye devam edin) Herkes niçin yaratıldı ise (hayır ve şer olarak) onu kolayca elde eder.”³⁰² hadîsinden yoğun bir değişikliğe giderek iktibâsta bulunmuştur. Her ne kadar böyle bir gayrete girilmiş ise de bu değişiklik çarpıtma gibi algılanacağından iktibâs olarak değer kazanmaz. Kâdî Mansûr el-Herevî, ortaya koymuş olduğu şiirle, insan istidatının birbirinden çeşitli olduğunu, böyle olmasaydı insan ve toplum hayatının değişime ve ilerlemeye kapalı hale geleceğini belirtmektedir. Bu durum hem hayırda hem de şerde bir yarış, dolayısıyla

³⁰⁰ ‘Asker, *el-İktibâsu envâ’uhu ve aḥkâmuhu*, 30.

³⁰¹ Kâzvinî, *et-Telhîş fî ulûmi’l-belâğa*, 424.

³⁰² Müslim, *Saḥîhu Müslim*, “Kader”, 1 (No: 2647).

da Hak ile batılın yeryüzünde mücadelesini, ceza ve mükâfatın da uhrevî hayatta lüzumunu hâkim kıldı. Aynı zamanda mîzaçları, karakterleri ve huyları birbirine yakın olan ruhlar dünyada iş birliği yapar, birbirine kenetlenir, ahirette de birbirlerine yakın ve komşu olurlar.

2.6. İKTİBAS VE İSTİŞHÂD

İstişhâd sözcüğü, شَهِدَ-يَشْهَدُ fiilinin, istif‘âl bâbındaki masdarı olup, bu kök sözlükte “şehadet etmek, görmek, şahit getirmek, tanıklık yapmak, şahit olmak, meclise gelmek, yemin etmek, tayin etmek, kesin haber vermek” gibi anlamlara gelmektedir. Kelimenin el-istişhâd (الِإِسْتِشْهَادُ) masdarına gelince “şahit tutmak, şahit getirmek, bir kimseden tanık olmasını istemek, şahitlik hususunda birinin yardımını istemek, kahramanca ölüm, şehitlik” anlamlarına gelir.³⁰³

İstilahî anlamda ise Arapçada bir kelimenin veya cümlenin lafız, mana ve kullanım sıhhatini, bir kaidenin doğruluğunu ispat için bir âyetle ya da sahih senetle rivayet edilen naklî bir delille örnek getirmektir.³⁰⁴ Bu doğrultuda getirilen örneğe “Şâhid-Şevâhid” denir.³⁰⁵

İktibas ve istişhâd kavramlarının birbirine yakın anlamlar içermesi, bazen bu iki mefhumun birbirinin yerine kullanılması gibi bir hataya düşülmesine neden olmaktadır. İktibas ve istişhâd arasındaki en büyük fark, istişhâd yapılan metinde “Yüce Allah şöyle buyurdu”, “Hz. Muhammed (s.a.v.) şöyle buyurmuştur”, “Kur’ân-ı Kerîm’de şöyle geçmektedir” gibi ibarelerin bulunmasıdır.³⁰⁶ “Allah’ın buyurduğu gibi”, “Allah’ın şu kelâmında olduğu gibi” ifadelerin olması da yeter bir durumdur.

³⁰³ İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, thk. Haşim Muhammed eş-Şâzelî vd. (Kahire: Dâru’l-Ma‘ârif), 4/2348-2350; Mecdüddîn Muhammed b. Ya’kûp el-Fîrûzabâdî, *el-Ğâmûsu’l-muĥîṭ*, thk. Enes Muhammed es-Sâmî-Zekeriyya Câbir Ahmed (Kahire, Dâru’l-Hadîs, 1429/2008), 896; Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük* (İstanbul, Bahar Yayınları, 1994), 560; Serdar Mutçalı, *el-Mu‘cemu’l-‘Arabî el-hadîs Arapça-Türkçe Sözlük* (İstanbul: Dağarcık Yayınları, 2012), 500.

³⁰⁴ Saîd el-Afgânî, *Fî Uşûli’n-naĥv* (Beyrut: el-Mektebu’l-İslâmî, 1407/1987), 6.

³⁰⁵ İsmail Durmuş, “İstişhâd”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/397-398.

³⁰⁶ Asker, *el-İktibâsu envâ’uhu ve aĥkâmuhu*, 31.

Şayet şiir veya nesirde, şâir veya nâsir tarafından yapılan alıntının âyet-i kerîme ya da hadîs-i şerîf olduğu konusunda doğrudan veya dolaylı yoldan bir işaret varsa, böyle bir alıntının belâgat tekniği ve disiplini açısından ıktibâs sayılması mümkün değildir. Bu ancak nazm yönünden akd, nesir yönünden ise istişhâd veya istidlâl olarak değer kazanmaktadır.³⁰⁷

Bütün bunlardan sonra istişhâd ile ıktibâs kavramlarının benzeştiği yönlerle birlikte, farklılaştıkları yönleri şöyle ifade edebiliriz. Benzeştikleri nokta ikisinin de kaynak olarak âyet ve hadîsleri alıntılama, farklılaştıkları nokta ise istişhâd tekniğinde alıntının kaynağı olan âyet ve hadîsin açık ya da imâlî bir şekilde belirtilmesi söz konusu iken, ıktibâsta ise alıntılama yapılan kaynaklar, adresi verilmeden sözün arasına ustalıkla yerleştirilmesi temel esas olarak görülmektedir.

Bu şekilde yapılan ıktibâsa en güzel örneği, Peygamber'in (s.a.v.) şu hadîs-i şerîflerinde bulabiliriz.

إِذَا خَطَبَ إِلَيْكُمْ مَنْ تَرْضَوْنَ دِينَهُ وَخُلُقَهُ فَرَّوْجُوهُ، إِلَّا تَفْعَلُوا تَكُنْ فِتْنَةً فِي الْأَرْضِ وَفَسَادٌ عَرِضٌ

“Dininden ve ahlâkından hoşlandığınız biri evlenmek için (kızınıza talip olmak için) size müracaat ederse onu evlendirin. Aksi takdirde yeryüzünde büyük bir fitne ve karışıklık olur.”³⁰⁸

Bu hadîste وَالَّذِينَ كَفَرُوا بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ إِلَّا تَفْعَلُوا تَكُنْ فِتْنَةً فِي الْأَرْضِ وَفَسَادٌ كَبِيرٌ “İnkâr edenler de birbirinin dostları ve yardımcılarıdır. İlişkilerinizi böyle kurmazsanız yeryüzünde bir fitne ve büyük bir ifsad olur.”³⁰⁹ âyetinden ıktibâs vardır.

³⁰⁷ Mes‘ûd b. Ömer Sa‘duddîn et-Teftâzânî, *Şurûhu’t-telhîş*, şrh. Bahâuddîn es-Sübki-İbn Ya‘kûb el-Mağribî (Beyrut-Lübnan: Dâru’l-Hâdî, 1413/1992), 521.

³⁰⁸ Tirmizî, *Sünen-i Tirmizî Tercemesi*, 2/260, “Nikâh”, 3 (No: 1090).

³⁰⁹ el-Enfâl 8/73.

Burada, Allah'ın Resûlü (s.a.v.) âyetinde yer alan كَبِيرُ lafzının yerine عَرِيضُ lafzını getirmiştir. Bu, iktibâs yapılan âyet ya da hadîsteki söz diziminin başka bir kelime ile değiştirilebileceğine örnektir. Aynı zamanda Allah'ın Elçisi, aile düzeninin sağlam temellerle inşa edilmesinde, sağlıklı bir toplumun kurulup yüceltilmesinde evlilik müessesesinin ne kadar mühim bir kurum olduğunu Müslümanlara hatırlatmaktadır. Evliliğin teşvik edilmesinin, bu konuda kolaylaştırıcı bir tavrın model alınmasının ve ölçüt olarak hangi kıstasların belirlenmesi noktasında yol haritasını bizlere arzetmektedir. Aksi durumda İslâm toplumunun büyük bir ahlâkî çöküntüyle, çözülmeyle ve bozulmayla karşılaşabileceğini, çirkinliğin ve fuhşiyâtın toplumu sarabileceğini ifade etmektedir.

Bu bölümde, şâir ve ediplerin yazınsal ürünlerinde sıkça başvurduğu fesâhat ve belâgatın özünü ve edebî estetiğin kaynağını oluşturan Kur'ân ve hadîslerden alıntılama tekniği olarak tanımlanan iktibâs sanatı işlenmiş, özellikle dinî değerlerin mevzû-bahis edildiği metinlerde oldukça zengin bir muhtevanın olduğu tespit edilmiştir. Bedi' sanatının muhassinât-ı lafzıyye unsurları arasında sayılan bu disiplin Şe'âlibî'nin de eserlerinde sıkça yer verdiği hususlardandır. Müellif hatta bu konuda *el-İktibâs mine'l-Kur'âni'l-Kerîm* adlı müstakil bir eser dahi kaleme almıştır. Çalışmamızın üçüncü bölümünde işte bu eserle ilgili içerik, yöntem ve üslup bilgisi üzerinde değerlendirmeler yapılacaktır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

EL-İKTİBÂS MİNE'L-ĞUR'ÂNİ'L-KERÎM

3.1. ESERİN GENEL ÖZELLİKLERİ

Metodolojik anlamda üzerinde araştırma ve inceleme gayreti içinde bulunduğumuz bu eser, iki cüz ve fasıllar halinde yirmi beş bâbdan müteşekkildir. Hicrî 1412, Milâdî 1992 yılında Bağdat'ta basılmıştır. Eserin birinci cüzünü İbtisâm Merhûn es-Saffâr, ikinci cüzünü İbtisâm es-Saffâr'la birlikte Mücâhid Mustafa Behçet tahkik etmiştir. Eserin birinci cüzü on bâbdan, ikinci cüzü on beş bâbdan müteşekkildir.

Eserin telif tarihine gelince, bunu Şe'âlibî'nin diğer eserlerinde geçen bazı emareler vasıtasıyla yaklaşık olarak belirlememiz mümkün olabilir. Yaptığımız değerlendirmeler sonucu, Gazneliler Devleti'nin hükümdarı Sultan Mahmûd, devletin başına hicrî 389/999 yılında geçmiştir. Kardeşi Naşr da onun döneminde ordunun başında yerini almıştır. Buradan hareketle Şe'âlibî'nin eserini Naşr'a hediye ettiği düşünülürse *el-İktibâs mine'l-Ğur'ânî'l-Kerîm* adlı kitabını 389/999 yılından sonra yazdığı düşünülmelidir. Bir diğer husus Ebu'l-Muzaffer Naşr b. Naşruddîn'in Nîşâbûr'daki emirliğinin 389-396/999-1006 yıllarını içine almasıdır ki bu da kitabın 396/1006 yılından önce kaleme alındığını göstermektedir.³¹⁰

Eser bâb ve bâbların içerisinde yer alan fasıllara ayrılarak yazılmıştır. Eser toplamda yirmi beş bâb ve her bâpta farklı sayılarda olmak üzere konulara göre tanzim edilmiş fasıllar halinde teşekkül etmiştir.

Bu durumu tablo halinde şu şekilde gösterebiliriz:

BÂPLAR	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25
FASILLAR	16	12	6	20	11	11	2	20	13	8	6	2	7	4	3	2	2	45	4	14	5	2	14	4	3

³¹⁰ Câdir, *es-Şe'âlibî nâkıden ve edîben*, 66.

Bu bâbların kısaca konu başlıkları şu şekilde verilebilir:

Birinci Bâb: Allah’a (c.c.) hamd ve övgüyü içermekte olup, Allah Teâlâ’nın faziletini, nimetlerini, rahmetinin genişliğini, sıfat ve fiillerini, isimlerinin kutsiyetini ele almaktadır. On altı fasıldan oluşmaktadır.

İkinci Bâb: Peygamber’in (s.a.v.) eşsiz özellikleri, bütün yaratılmışlara olan üstünlüğü ve fazileti, Kur’ân-ı Kerîm’den iktibâs edilen âyet-i kerîmelerle birlikte verilmiştir. On iki fasıldan oluşmaktadır.

Üçüncü Bâb: Peygamber’in (s.a.v.) temiz nesli ve şeceresi ile ilgili olup altı fasıldır.

Dördüncü Bâb: Sahabelerin faziletleri hakkında olup, birbirleri hakkında olan sözlerini ve haberlerini içermektedir. Yirmi fasıldan oluşmaktadır.

Beşinci Bâb: Peygamberler ve Kur’ân-ı Kerîm’de haber verilen diğer salih şahıslarla ilgili olup, bunların örnek alınması gereken kıssalarından ve durumlarından iktibâslar ihtiva etmektedir. On bir fasıldan oluşmaktadır.

Altıncı Bâb: İlim ve ulemânın fazileti hakkında olup, âlimlerin yapmış oldukları güzel çıkarımlar ve delil getirdikleri latîfelerden meydana gelmektedir. Bu bölüm on bir fasıldan oluşmaktadır.

Yedinci Bâb: Edep, akıl, hikmet ve güzel öğüt konularını ihtiva ederken bu bölüm de iki fasıldır.

Sekizinci Bâb: Güzel huylar ve asil davranışlar hakkında düzenlenmiştir. Bu bâb yirmi fasıldan oluşmaktadır.

Dokuzuncu Bâb: Çirkin davranışlar, kusurlar, cehalet gibi insanların eksiklikleri üzerine kurgulanmıştır. On üç fasıldır.

Onuncu Bâb: Zıtlıkların çeşitleri ve naslarda geçen sayılar üzerine düzenlenmiş olup sekiz fasıldır.

On Birinci Bâb: Kadınlar, çocuklar ve kardeşlerle ilgili olup, altı fasıldır.

On İkinci Bâb: Yiyecek ve içecekler hakkında olup, iki fasıldır.

On Üçüncü Bâb: Beyân ve hitabet ilminin, fesâhat ve belâgat disiplininin meyveleriyle ilgilidir. Yedi fasıldır.

On Dördüncü Bâb: Muhatabını susturucu cevaplar hakkındadır. Dört fasıldır.

On Beşinci Bâb: Çok nadir duyulan latîfeler ve nüktelerle ilgili olup, üç fasıldır.

On Altıncı Bâb: Mekrûh (hoş görülmeyen) iktibâslarla ilgilidir. İki fasıldır.

On Yedinci Bâb: Rüya ve rüyaların garip halleri, ifade sanatı ve güzellikleri ile ilgilidir. İki fasıldır.

On Sekizinci Bâb: Hat, yazı ve hesap ilmiyle ilgili olup aynı zamanda fetih kitaplarını, sultanların mektuplaşmalarında yer alan yazışmalardan seçmeleri içermektedir. En kapsamlı bâb olup kırk beş fasıldır.

On Dokuzuncu Bâb: Darb-ı meseller ve bunun gibi sözler, ayrıca bunların günlük hayatta kullanılmasına dikkat çekme, bunları örneklendirmeye alakalı olup, dört fasıldır.

Yirminci Bâb: Şiirler ve şâirler ve şâirlerin Kur'ân lafız ve manalarından yaptığı iktibâsları içerir. On dört fasıldır.

Yirmi Birinci Bâb: Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan teşbîh, kinâye, istiâre, tecnîs, tıbâk ve diğer sanatlarla ilgili âyet iktibâslarından oluşmuştur. Beş fasıldır.

Yirmi İkinci Bâb: Kur'ân-ı Kerîm tilavetinin zarif noktaları ve güzellikleri hakkındadır. İki fasıldır.

Yirmi Üçüncü Bâb: Edebî sanatları sıralamadaki tertîbin güzelliği hakkında olup, on dört fasıldır.

Yirmi Dördüncü Bâb: Duanın fazileti ve kabul/icabet edilecek dualar hakkındadır. Dört fasıldır.

Yirmi Beşinci Bâb: Hastalıklara okuma ve hastalıklardan manevî korunma yolları hakkındadır. Üç fasıldır.

Bâbların sıralamasından da anlaşılacağı üzere, Şe‘âlibî, ele aldığı konuları Peygamber Efendimizden ibtidâ etmek suretiyle başlatmış ardından sahabe, peygamberler, ulemâ gibi zevâtın ve çeşitli konuların ışığında iktibâs sanatını, geniş bir şekilde nakiller, kıssalar, darb-ı meseller, misaller ve haberler yoluyla okuyucuya sunmuştur.

Takdim kısmında, Şe‘âlibî’nin doğumu, vefatı, lakabı hakkında kısa bir bilgilendirme, sonrasında onun melik ve emirlerle siyâsî ilişkileri, ilmî ve edebî çevreyle kurmuş olduğu sıkı bağlarla ilgili hususlar yer almaktadır.

Şe‘âlibî, kitabını Sultan Mahmûd b. Sebüktekin’in kardeşi Gazneli Emîr Naşr b. Nâşiriddîn için telif etmiştir. Şe‘âlibî, *Gureru’s-siyer* ve *el-Muteşâbih* adlı kitaplarını da kuvvetli dostluk bağları olan bu zata hediye etmişti. Şe‘âlibî, kitaplarını hediye ettiği kişileri daha önce de ifade ettiğimiz gibi edebiyata ve şiire ilgi duyan siyâsî kişiliklerden seçmiştir.³¹¹

Şe‘âlibî, ele aldığımız *el-İktibâs mine’l-Kur’âni’l-Kerîm* adlı bu kitabını *Yetîmetu’d-dehr* adlı eserinin üçüncü bâbında Ebû İshâk eş-Şâbî’den (öl. 384/994) ve onun güzel sözlerinden bahsederken zikretmiştir.³¹²

Aynı şekilde yine *en-Nihâye fî’l-kinâye* adlı kitabının *el-Kinâye ‘ani’l-ğulâm* faslında *el-İktibâs mine’l-Kur’âni’l-Kerîm* kitabına dikkat çekmiştir.³¹³

³¹¹ Şe‘âlibî, *el-İktibâs*, 1/9.

³¹² Bk. Şe‘âlibî, *Yetîmetu’d-dehr*, 2/288.

³¹³ Bk. Şe‘âlibî, *en-Nihâye*, 64.

3.2. KİTABIN METODU

Şe‘âlibî, kitabın mukaddimesinde, Kur’ân-ı Kerîm’de ıktibâsla ilgili nasları araştırmadaki ısrarını, kendisinin yazmaya başlamadan önceki kuvvetli isteğini ve bu konuya olan gözlemci bakışını ortaya koymaktadır. Eserin mukaddimesinden sonra kitabında yer alan bâbları, okurun öğrenmesini kolaylaştırmak adına, mûciz bir üslupla zikretmekte, konu başlıklarını seçkin bir tarzla sunmaktadır.

İktibas kitabının incelenmesi, bize iki önemli olgunun varlığını açıkça göstermektedir. Bunlardan birincisi, Şe‘âlibî’nin, kitabın bütün bölüm ve fasıllarında bağlı kaldığı metot, diğeri de gerek şiir gerek nesir anlamında edebî metinlerin seçiminde uyguladığı titizliktir. Zira Şe‘âlibî, önemli bir edip, şâir, münekkid ve şiirsel metinleri seçmede yüksek zevk sahibi, ufku geniş bir müelliftir.

Şâirler ve edebiyatçılar, âyet-i kerîmelerden yaptıkları ıktibaslarla sözlerini güçlendirmişlerdir. Bilinmelidir ki, ilim ehli ıktibâs sanatıyla sözlerine güzellik, parlaklık, tatlılık ve zarafet katmakta, böylece sözlerinin yücelik ve itibarını arttırmaktadır.

Şe‘âlibî, Kur’ân-Kerîm’den yapılan ıktibâsların Arap edebiyatında genel bir olgu olduğunu görmüştür. Rasûlüllah (s.a.v.) Arapların en fasih konuşanı, en güzel sözlüsüdür. Konuşmalarında ve birçok hitabında Kur’ân’-ı Kerîm’den alıntılar yapmıştır. Sahabeler ve arkadan gelen tâbiîn nesli de bunu devam ettirmiştir.³¹⁴

Şe‘âlibî, Peygamber’den (s.a.v.) ve sahabelerinden gelen etkileyici sözleri aktarmakla yetinmemiştir. O, aynı zamanda Hz. Peygamber (s.a.v.) yaşadığı asırdan başlayarak döneminin şâirlerine kadar bazı şiirsel ve edebî metinleri, bâblara ve fasıllara taksim ederek bize ulaştırmıştır. Bunu yaparken kitabını, şahsiyetleri ve asırları takip ederek değil, konulara göre tasnif ve tanzim ederek oluşturmuştur. Bu yüzden her konuya, ilk olarak bir başlık belirleyip bâblandırırken, ikinci olarak

³¹⁴ Mustafa Sâdık er-Râfiî, *İ‘câzü’l-Kur’ân ve’l-belâğatu’n-nebeviyye* (Beyrut: el-Mektebetu’l-‘Asriyye, 1424/2003), 28.

altına, konunun kapsam ve bağlamı dahilinde olacak fasıllar getirmiştir. Her bölümde, belirli bir fikirden bahsederken, içerisinde yer alan her fasılı da kendine has ama bu fikirle örtüşecek ayrı bir başlıkla adlandırılmıştır.

Bunu şu şekilde örneklendirebiliriz:

Şe‘âlibî, Ebû İshak eş-Şâbî’den gelen bir mektuba ulaşır ve bu mektuba zihninde birtakım manalar yükler. Bu mektup üzerinden oluşturduğu problemleri de on sekizinci bâbda birden çok fasıl üzerinden değerlendirir.³¹⁵

Bu bâb hat, kitap, hesap ve sözleşmelerle ilgili olup, Ebû İshak es-Şâbî, Ebu’l Feth İbnu’l-‘Amîd (öl. 366/976) ve Ebû İshak el-İskâfî’nin (öl. 357/967) yazışmalarıyla örneklendirilmiş kırk beş fasıldan müteşekkildir. Bu fasıllardan *biri* *إِخْتِيَارُ الْعَمَالِ وَتَوْصِيَةُ كُلِّ مِنْهُمْ مَا يَقْتَضِيهِ عَمَلُهُ* yani “ *Yöneticilerle işçilerin birlikte güçlendirilmesi*” adını taşır.³¹⁶

Bu bölümde Şe‘âlibî, Ebû İshak es-Şâbî’nin Faḥrüddevle lakaplı Ebu’l-Ḥasen Ali b. Rukniddevle’ye (öl. 387/997) yazdığı ve Allah’a (c.c.) itaat etmeyi içeren bir ahitnamesinden bir paragraf almaktadır.

Bu doğrultuda yine aynı mektubun içeriğinden seçmiş olduğu başka bir başlıkla bir fasıl daha açmıştır. Bu fasla da *إِخْتِيَارُ الْعَمَالِ وَتَوْصِيَةُ كُلِّ مِنْهُمْ مَا يَقْتَضِيهِ عَمَلُهُ* “*İşçilerin seçilmesi ve her birine işlerinin gerekleriyle ilgili tavsiye verilmesi*” adını vermiştir.³¹⁷ Sonrasında yine başka bir fasla *تَعْيِيرُ الْمَوَازِينِ وَالْمَكَايِيلِ وَالْمَنْعُ مِنَ التَّطْفِيفِ* “*Tartı ve ölçülerin denetimi (ayarlanması) ve cimrilikten men*” adını vermiştir. Bu fasılda, Ebû İshak es-Şâbî’nin ahitnamesinden getirmiş olduğu tek bir metin bulunmaktadır.³¹⁸

³¹⁵ Şe‘âlibî, *el-İktibâs*, 2/79.

³¹⁶ Şe‘âlibî, *el-İktibâs*, 2/94.

³¹⁷ Şe‘âlibî, *el-İktibâs*, 2/95.

³¹⁸ Şe‘âlibî, *el-İktibâs*, 2/97.

Bütün bu taksimat, Şe‘âlibî’nin kavramlara göre nasları seçmedeki metodunun ne kadar bilinçli olduğunu ve yazmış olduğu büyük bâb başlıklarını çeşitlendirmedeki ustalığını açıkça ortaya koymaktadır.

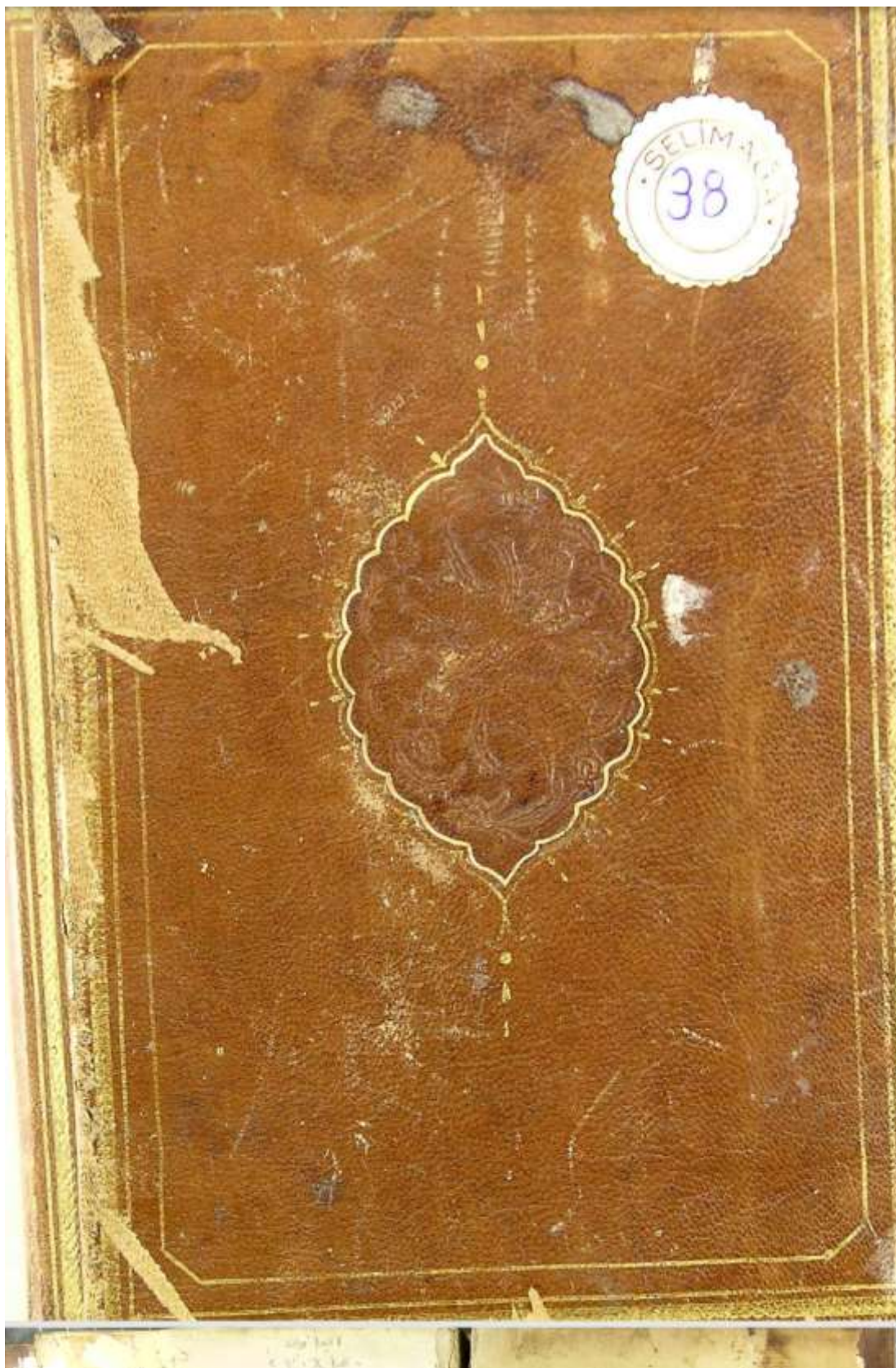
3.3. ESERİN YAZMA NÜSHALARI

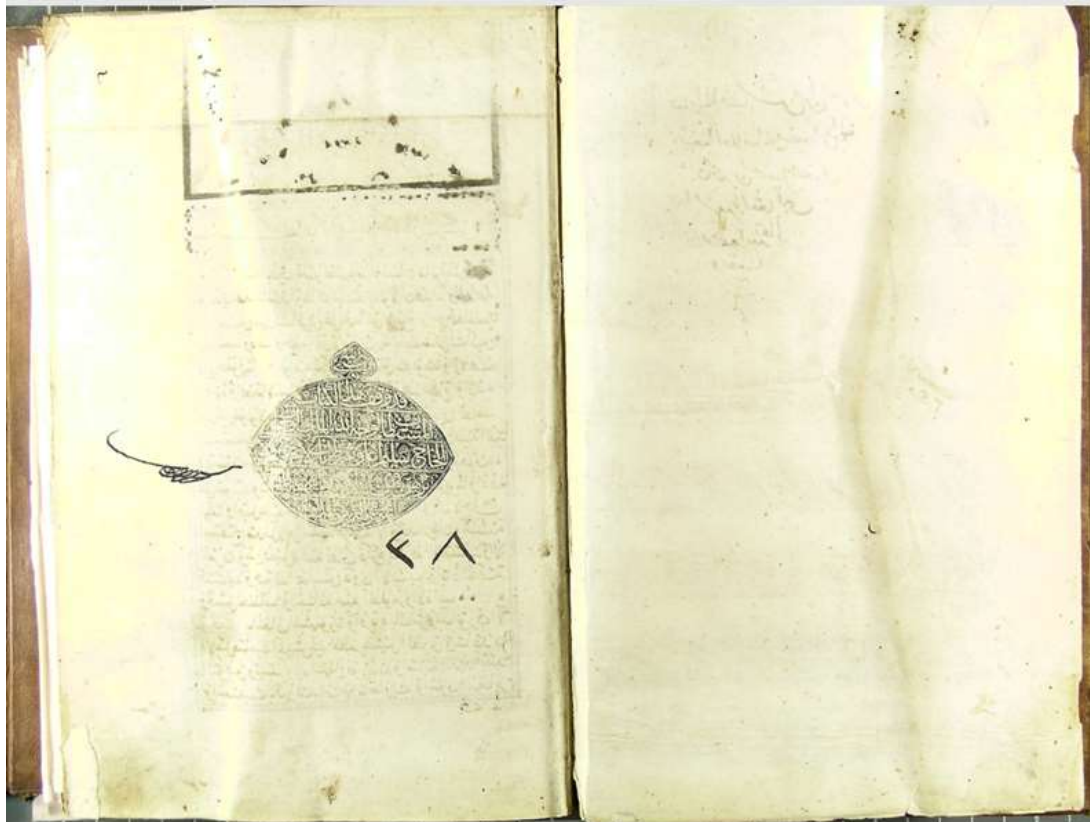
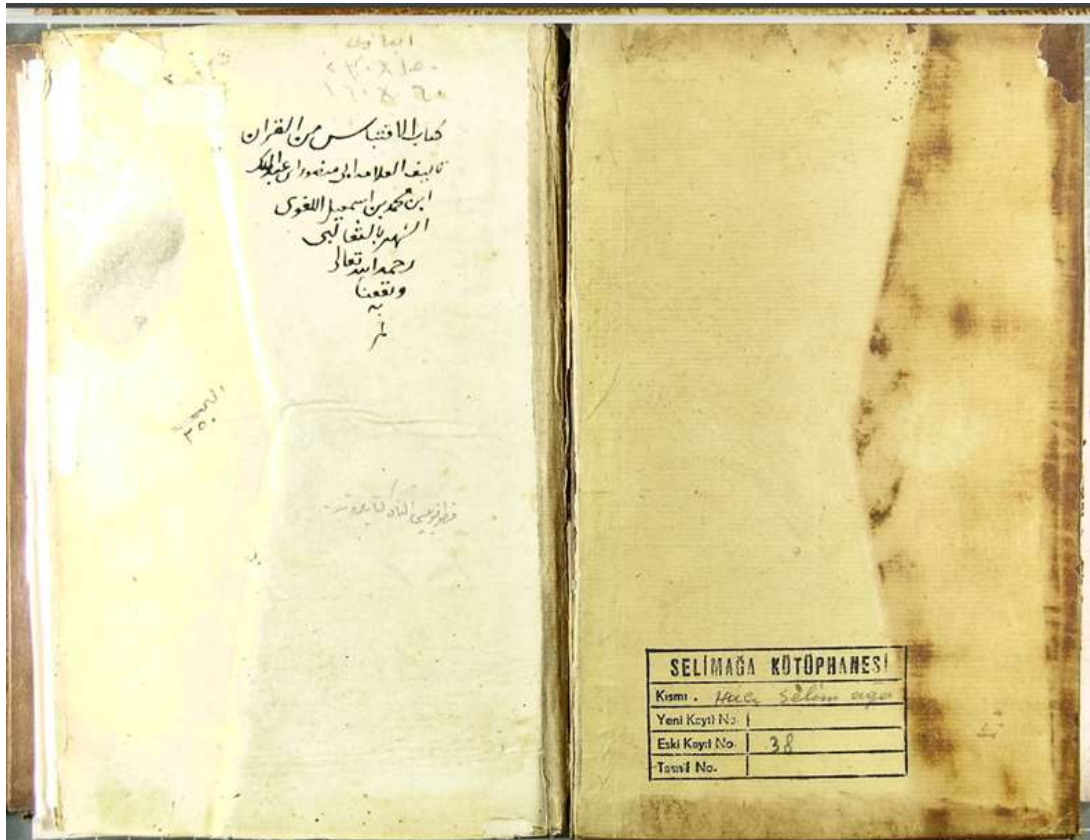
3.3.1. İstanbul-Hacı Selim Ağa Yazma Eserler Kütüphanesi Nüshası

Eserin el yazması bir nüshası *Kitabu’l-ıktibâs mine’l-Kur’ân* adıyla İstanbul’un Üsküdar semtinde yer alan Hacı Selim Ağa Yazma Eserler Kütüphanesi koleksiyonunda 38 demirbaş numarasıyla bulunmaktadır. 183 varak şeklinde olup, bâb ve fasıllar kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Bu nüsha eserin aslını oluşturmaktadır. Bu nüshada bâb başlıkları, gerek Kur’ân-ı Kerîm’den gerekse Peygamber’den (s.a.v.) ıktibâslar da bulunulduğunda ve diğer sahabî, tâbiîn ve ulemânın rivayetlerine atıflar gerçekleştirildiğinde قَالَ- قِيلَ gibi kelimeler kırmızı mürekkeple yazılmıştır.³¹⁹

Aşağıda Hacı Selim Ağa Yazma Eserler Kütüphanesi Nüshası’ndan pdf resim örnekleri yer almaktadır:

³¹⁹ Şe‘âlibî, *Kitabu’l-ıktibâs mine’l-Kur’ân* (İstanbul: Selim Ağa Kütüphanesi, 38), 15.

3.3.2. Kahire-Arapça El Yazmaları Enstitüsü Nüshası

Eserin el-Ma‘hedu’l-Maḥṭûṭâti’l- ‘Arabiyye nüshası 119 varak olup, *Kitabu’l-iḳtibâs mine’l-Ḳur’ân* adıyla ve 26 demirbaş numarasıyla kayıtlıdır. Bu nüsha on birinci yüzyıl hattıyla yazılmıştır. Nüsha, içerisinde birçok tahrif ve metinlerin bozulmasına neden olan imlâ hataları olmasına rağmen okunur durumdadır.³²⁰

Eserin el yazması nüshasında karşılaştığımız tahrif ve bozulma ya imla hatalarından ya da i‘rab hatalarından oluşmaktadır. Kütüphane ile kurmuş olduğum iletişim neticesinde aşağıdaki resim örnekleri tarafıma gönderilmiştir.

³²⁰ Şe‘âlibî, *Kitabu’l-iḳtibâs mine’l-Ḳur’ân* (Kahire: el-Ma‘hedu’l-Maḥṭûṭâti’l- ‘Arabiyye, 26), 15.

ت ٨٢٦ عم ٨٧٥

المكتبة رقم ٢٨ (١)

رقم التصوير

علم الخطوط

اسم الكتاب

تفسير القرآن الكريم

اسم المؤلف

ابن كثير رحمه الله

تاريخ النسخ

الدار والمستشرق محمد

عدد الأوراق

١١٩

الملاحظات

مشتق من نسخة ابن كثير رحمه الله

سنة ١٢٨٥ هـ

أقيم

بمصر

في ١٠/١٠/١٣٠٠

بمصر

في ١٠/١٠/١٣٠٠

بمصر

في ١٠/١٠/١٣٠٠

بمصر

في ١٠/١٠/١٣٠٠

بمصر

في ١٠/١٠/١٣٠٠

بمصر

في ١٠/١٠/١٣٠٠

بمصر

في ١٠/١٠/١٣٠٠

بمصر

في ١٠/١٠/١٣٠٠

بمصر

في ١٠/١٠/١٣٠٠

بمصر

في ١٠/١٠/١٣٠٠

بمصر

في ١٠/١٠/١٣٠٠

بمصر

في ١٠/١٠/١٣٠٠

بمصر

في ١٠/١٠/١٣٠٠

بمصر

في ١٠/١٠/١٣٠٠

بمصر

في ١٠/١٠/١٣٠٠

بمصر

في ١٠/١٠/١٣٠٠

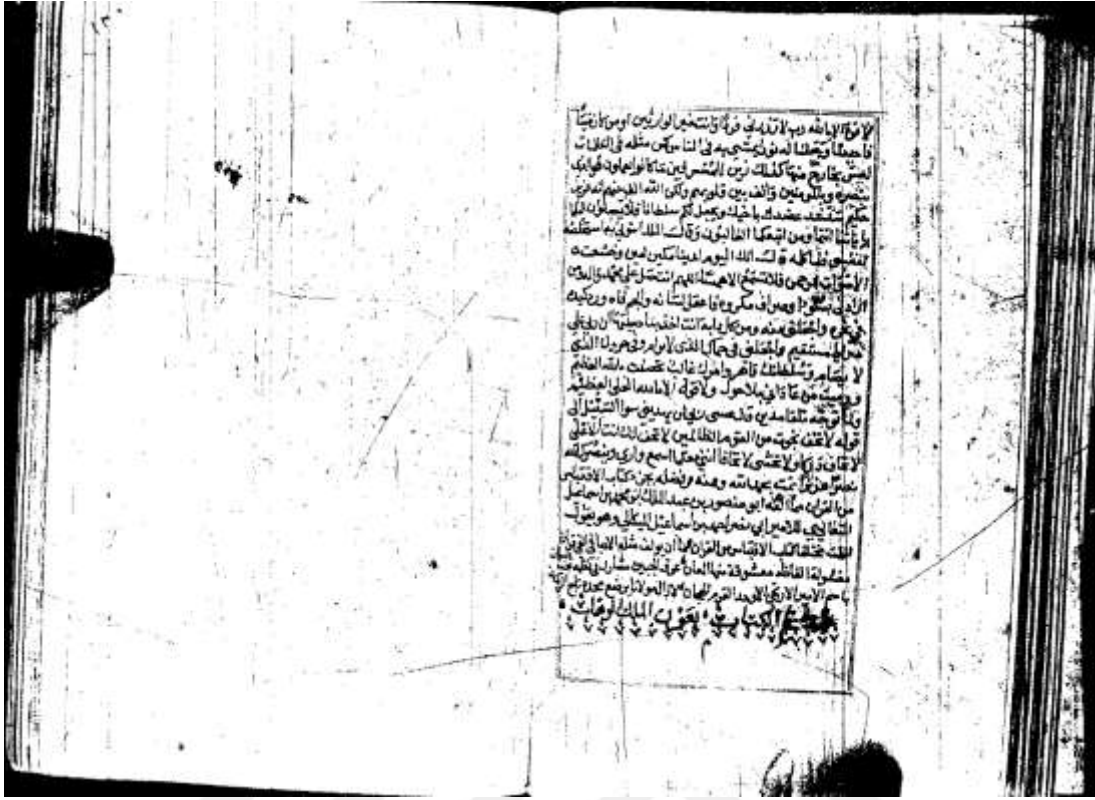
بمصر

في ١٠/١٠/١٣٠٠

بمصر

في ١٠/١٠/١٣٠٠

بمصر

3.4. ESERİN BÖLÜMLERİ

3.4.1. Allah Teâlâ'ya Övgüler

Birinci bâb, Allah'a (c.c.) hamd ve övgüyü içermekte olup Allah Teâlâ'nın faziletini, kullara verdiği nimetlerini, üstün kudretini, sıfat ve fiillerini, isimlerinin kutsiyetini ele almaktadır. Bu bâb on altı fasıldan meydana gelmiştir.³²¹

Bu fasıllar şu şekildedir:

1. Allah'a (c.c.) hamdetmeyi içeren nükteler.³²²
2. Yazılan eserlerde görülen tahmîd (Allah'a hamdetme) emareleri hakkında görülenler.³²³

³²¹ Şe'âlibî, *el-İktibâs*, 1/28.

³²² Şe'âlibî, *el-İktibâs*, 1/47-51.

³²³ Şe'âlibî, *el-İktibâs*, 1/51, 52.

3. Yaratılışın güzellikleri ve tuhaflıkları.³²⁴
4. Allah'ın (c.c.) sıfatlarına işaret etmek ve bunları öne çıkarmak hakkında.³²⁵
5. Allah'ın (c.c.) rahmeti ve mağfiretinin genişliği.³²⁶
6. Allah'ın (c.c.) nimetlerini zikretme ve hatırlama.³²⁷
7. Allah'ın (c.c.) yüceliğini zikretme.³²⁸
8. Allah'ın (c.c.) takdiri ve hükmünü anma.³²⁹
9. Hastalıklara şifa ve şifanın Allah (c.c.) katından gelmesi.³³⁰
10. Allah'ın (c.c.) azabının ve rahmetinin (va'd ve sözünün) birbirine yakın olması ya da arka arkaya kullanılması.³³¹
11. Allah'ın (c.c.) cömertliği, zenginliği, kudreti ve diğer sıfatlarını zikretmek suretiyle, kulların bunlar karşısındaki acziyetini ve fakirliğini ortaya koymak.³³²
12. İnsanların derecelerle birbirlerine olan üstünlüğü ve bu konuda birbirleriyle yardımlaşmaları.³³³
13. Allah'ın (c.c.) hikmetinin bir yönünü zikretme.³³⁴
14. Yüce Allah'ın (c.c.) boyasını zikretme.³³⁵
15. Kur'ân-ı Kerîm'den ıktibâs edilmiş bölümler.³³⁶
16. Bu konularla ilgili başka içerikler hakkında.³³⁷

³²⁴ Şe'âlibî, *el-İktibâs*, 1/53-57.

³²⁵ Şe'âlibî, *el-İktibâs*, 1/57, 58.

³²⁶ Şe'âlibî, *el-İktibâs*, 1/59, 60.

³²⁷ Şe'âlibî, *el-İktibâs*, 1/61.

³²⁸ Şe'âlibî, *el-İktibâs*, 1/62.

³²⁹ Şe'âlibî, *el-İktibâs*, 1/62.

³³⁰ Şe'âlibî, *el-İktibâs*, 1/63.

³³¹ Şe'âlibî, *el-İktibâs*, 1/64.

³³² Şe'âlibî, *el-İktibâs*, 1/65.

³³³ Şe'âlibî, *el-İktibâs*, 1/66.

³³⁴ Şe'âlibî, *el-İktibâs*, 1/67.

³³⁵ Şe'âlibî, *el-İktibâs*, 1/68.

³³⁶ Şe'âlibî, *el-İktibâs*, 1/68.

³³⁷ Şe'âlibî, *el-İktibâs*, 1/69.

Allah'ın (c.c.) takdiri ve hükmünün anılması üzerine şu örnek verilebilir.³³⁸

لَمَّا تُوفِّيَ عَبْدُ الْمَلِكِ بْنُ عُمَرَ بْنُ عُمَرَ بْنِ عَبْدِ الْعَزِيزِ قَالَ عُمَرُ : الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي جَعَلَ
الْمَوْتَ وَاجِبًا عَلَى خَلْقِهِ ثُمَّ سَوَّى فِيهِ بَيْنَهُمْ فَقَالَ تَعَالَى: كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ

Emevi halifesi 'Abdûlmelik b. Mervân (685/705) vefat ettiğinde Ömer b. Abdûlazîz (r.aleyh) dedi ki: Ölümü yarattıklarının üzerine vacip kılan, sonra da insanları birbirlerine eşit kılan Allah'a (c.c.) hamdolsun. Sonra “*Her nefis ölümü tadacaktır.*”³³⁹ âyetini okudu.

Bu noktada Ömer b. Abdûlazîz (r.aleyh), meydana gelen bir olay üzerine Allah'ın (c.c.) takdiri ve hükmünü içeren bir âyeti, sözünün içerisine alıntılıyarak iktibâsta bulunmuştur. Şe‘âlibî eserinin bir kısmında yukarıdaki örnekte olduğu gibi alıntı yapılan kaynağa işaret etmekle, belki sehven belki de naklen iktibas sanatının disiplin ve manasına aykırılık teşkil edecek şekilde hata etmiştir. Zira alıntı yaparken “Kâle Teâlâ” ifadesini kullanması bu kabilden bir örneğe işaret eder.

Yine garip karşılanılabilecek bir olayla ilgili olarak şu olay anlatılır.³⁴⁰

وَحَكَى أَحْمَدُ بْنُ مَهْرَانَ عَنْ سَعِيدِ بْنِ حَمِيدٍ قَالَ : وَلَدْتُ بَغْلَةً فِي أَيَّامِ الْمُعْتَمَدِ ، وَكُنْتُ عَلَى
دِيْوَانِ الرِّسَائِلِ إِذْ ذَاكَ ، فَأَمَرْتُ أَنْ تُنْشَى كِتَابًا فِي ذَلِكَ ، فَلَمْ أَدْرِ كَيْفَ أَكْتُبُ ، وَكَيْفَ أَفْتَتِحُ ،
فَعَلَّبْتَنِي عَيْنَايَ ، فَاتَّانِي آتٍ فِي مَنْامِي وَ قَالَ لِي : أَكْتُبُ : الْحَمْدُ لِلَّهِ (الَّذِي يُقَرُّ فِي الْأَرْحَامِ مَا
يَسَاءُ بِقُدْرَتِهِ) وَيُصَوِّرُ فِيهَا مَا يُرِيدُ بِحُكْمَتِهِ³⁴¹

Ahmed b. Mehrân'ın (öl. 286/899) Saîd b. Hamîd'den (öl. 250/864) anlattığına göre o dedi ki: Mu'temid'in (870-892) halife olduğu günlerde bir katır doğurdu. (Zira katır doğurmaz) Ben o zaman yazışmalar divanıdaydım. Bana bu

³³⁸ Şe‘âlibî, *el-İktibâs*, 1/49.

³³⁹ Âli İmrân 3/185.

³⁴⁰ Şe‘âlibî, *el-İktibâs*, 1/51.

³⁴¹ Şe‘âlibî, *el-İktibâs*, 1/51.

konuda bir yazı inşa etmem emredildi. Fakat ben nasıl yazacağımı ve nasıl başlayacağımı bilemedim. Nihayetinde böyle düşünürken gözlerim bana galip geldi ve uyuyakaldım. Biri geldi ve bana dedi ki: Yaz! Allah’a hamdolsun (Kudretiyle dilediğini rahimlerde belirli bir vakte kadar bekletene) ve dilediğini hikmetiyle orda şekillendiren yüce Yaradana.

Bu hikâyede, *وَنُفِّرُ فِي الْأَرْحَامِ مَا نَشَاءُ إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى* “Biz dilediğimizin rahimlerde belirli bir süreye kadar kalmasını sağlarız.”³⁴² âyetiyle Allah’ın (c.c.) hikmeti, yaratılışın güzelliği, tuhaflığı ve işleyişine dair bir iktibâsta bulunulmuştur. Böyle bir alıntı ile âyetin de ortaya koyduğu üzere canlıların yaratılış safhalarına ve normal olarak bilinen şeylerin dışında mucizevî diyebileceğimiz bazı olağanüstü durumlarla karşılanabileceğine işaret edilmiştir.

Bazı şâirler dedi ki:

صَلَّى الْإِلَٰهَ عَلَىٰ ابْنِ أَمْنَةٍ الَّتِي	جَاءَتْ بِهٖ سِبْطَ الْبَنَانِ كَرِيمًا
قُلْ لِلَّذِينَ رَجَوْا شَفَاعَةَ أَحْمَدَ	صَلُّوا عَلَيْهِ وَسَلِّمُوا تَسْلِيمًا

Allah (c.c.) Benân Oğullarına cömertçe getirilen Âmine’nin oğluna hayırlar versin,

Ahmed’in şefaatin bekleyenlere de ki: **Siz de O’na salâvât getirin (iltifat edin) ve tam bir şekilde teslim olun.**³⁴³

Bu şiirde, *إِنَّ اللَّهَ وَمَلَائِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا صَلُّوا عَلَيْهِ وَسَلِّمُوا تَسْلِيمًا* “Şüphesiz Allah ve melekleri peygambere salât ediyorlar; ey iman edenler! Siz de ona salât ve selâm okuyun”³⁴⁴ âyetinden iktibâsta bulunulmuştur. Burada, Peygamber Efendimiz’in şefaatin ümit etmekle O’na salâvât getirmek ve tam bir

³⁴² el-Hac 22/5.

³⁴³ Şe‘âlibî, *el-İktibâs*, 1/75.

³⁴⁴ el-Ahzâb 33/56.

şekilde bağlılık göstermek arasındaki bağı ve orantının ne kadar önemli olduğu vurgulanmaktadır.

Bazı âlimler şöyle dedi:³⁴⁵

إِذَا أَرَدْتَ أَنْ تَتَعَلَّمَ نِعْمَةَ اللَّهِ عَلَيْكَ ، فَغَمِّضْ عَيْنَيْكَ ، ثُمَّ افْتَحْهُمَا لِتَتَبَيَّنَ لَكَ مِصْدَاقُ قَوْلِهِ
تَعَالَى : وَإِنْ تَعُدُّوا نِعْمَةَ اللَّهِ لَا تُحْصُوهَا

Allah'ın (c.c.) sana olan nimetlerini öğrenmek istediğinde gözlerini kapat ve bir müddet sonra aç. Muhakkak ki, O'nun şu sözlerinin doğruluğunu göreceksin. “Allah'ın nimetini saymaya kalksanız başa çıkamazsınız. “³⁴⁶ Yapılan iktibâsla, Allah Teâlâ'nın insanlara verdiği nimetlerin bolluğundan, servetinin zenginliğinden bahsedilmekte, sadece insanın gözlerini bir an kapatması ve sonrasında açmasıyla birlikte gördüklerinin bile sayamayacak kadar çok olduğu vurgulanmaktadır.

Beyitlerini, hikmetli sözler ve öğütlerle ustaca bezeyen meşhur şâir Ebu Firâs el-Ĥamdânî (öl. 357/968) bir gazelinde hem lafız hem mana olarak Fâtır suresinin birinci âyetinden iktibâsta bulunmuştur: (el-Basîf)

كَانَ قَضِيًّا لَهُ انْتِئَاءٌ	وَكَانَ بَدْرًا لَهُ ضِيَاءٌ
فَرَادَهُ رَبُّهُ عِذَارًا	تَمَّ بِهِ الْحُسْنُ وَالْبَهَاءُ
لَا تَعْجَبُوا رَبُّنَا قَدِيرٌ	يَزِيدُ فِي الْخَلْقِ مَا يَشَاءُ

O, (Allah'ın Resûlü) demirdi lakin kimsesizler karşısında eğilir bükülürdü ve O ışığını aydan alırdı.

Rabbi onun hayâsını artırdı, güzellik ve ihtişamı kemale erdi

³⁴⁵ Şeâlibî, *el-İktibâs*, 1/ 61.

³⁴⁶ en-Nahl 16/18.

*Taacçüp etmeyin! Rabbimiz sonsuz kudret sahibidir, yarattıklarında dilediği artırmayı yapar.*³⁴⁷

Yukarıdaki şiirde Peygamber Efendimiz'in küffara, İslâm düşmanlarına, İslâm aleyhine yapılan faaliyetlere karşı ne kadar çetin biri olduğu bildirilirken, aynı peygamberin kimsesizler, ihtiyaç sahipleri ve yoksullar söz konusu olduğunda hoşgörölü ve âlicenap bir tavır sergilediği ifade edilmektedir.

Yine bir başka hikâyede şöyle anlatılır:³⁴⁸

Hasta olduğunu arzeden Süfyân b. Uyeyne (öl. 198/814)'ye denildi ki:

-Senin için bir doktor çağırmayalım mı?

Süfyân şu âyetle cevap vererek iktibâsta bulundu:

“Eğer وَإِنْ يَمْسَسْكَ اللَّهُ بَضْرًا فَلَا كَاشِفَ لَهُ إِلَّا هُوَ وَإِنْ يَمْسَسْكَ بِخَيْرٍ فَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ” Allah seni bir zarara uğrattırsa onu kendisinden başka ortadan kaldıracak yoktur ve eğer sana bir hayır verirse bilesin ki O her şeye kâdirdir.”³⁴⁹ Süfyân, yaptığı âyet iktibâsıyla soruya uygun bir cevap vermiştir. Bu konuda Kur'an'ı en faziletli bir kaynak olarak değerlendirmiştir. Hem musibetin gelmesinde, hem de musibetin def edilmesinde Allah Teâlânın mutlak kudretine ve iradesine temas etmiştir.

Muâviye (r.a.) (öl. 60/680) bir defasında Saîd b. el-Âs'a (öl. 59/679) (r.a.) dedi ki:³⁵⁰

-Kaç çocuğun var?

Saîd:

-On, ekserisi erkek.

Bunun üzerine Muâviye (r.a.), Kur'an-ı Kerîm'den şu âyeti okudu:

*“O dilediğine kız çocukları bahşeder, dilediğine de erkek çocukları bahşeder”*³⁵¹

³⁴⁷ Şe'âlibî, *el-İktibâs*, 1/56.

³⁴⁸ Şe'âlibî, *el-İktibâs*, 1/63.

³⁴⁹ el-En'am 6/17.

³⁵⁰ Şe'âlibî, *el-İktibâs*, 1/65.

³⁵¹ eş-Şûrâ 42/49.

Saîd de (r.a.) şu âyeti okudu:

تُؤْتِي الْمُلْكَ مَنْ تَشَاءُ وَتَنْزِعُ الْمُلْكَ مِمَّنْ تَشَاءُ “Mülkü dilediğine verirsin, dilediğinden çekip alırsın.”³⁵²

Bu hikâyede de âyet iktibâsları, Allah’ın mutlak kudreti ve iradesi bağlamında verilmiştir. İktibâslar, hikâyenin anlamsal bütünlüğüne uygun, yerli yerinde ve isabetlidir.

3.4.2. Peygamber’in (s.a.v.) Ahlâkı

İkinci bâbda, müellif Peygamber’in (s.a.v.) eşsiz özellikleri, bütün yaratılmışlara olan üstünlüğü ve faziletleri ile ilgili hususiyetleri, Kur’ân-ı Kerîm’den iktibâs edilerek alınan âyet-i kerîmelerle birlikte vermiştir. Bu bâb on iki fasıldan oluşmaktadır.³⁵³

Birinci fasıl, Peygamber’in (s.a.v.) Allah (c.c.) nezdinde kerameti, ulvî derecesi, yüksek konumu ve ona özgü özelliklerle birlikte verilirken;³⁵⁴ ikinci fasıl, O’na salât ve selamı içermekte;³⁵⁵ üçüncü fasıl, Peygamber’in (s.a.v.) ahlâkını ihtiva etmekte;³⁵⁶ dördüncü fasıl, Peygamber’in (s.a.v.) güzel huyları ve hususiyetleriyle ilgili iken;³⁵⁷ beşinci ve altıncı fasıllar, düşmanlarının Peygamber’in (s.a.v.) faziletleri karşısında içinde bulundukları çaresizlikten;³⁵⁸ yedinci fasıl bazı nükteli hallerden; sekizinci fasıl Peygamber’in (s.a.v.) bir beşer olarak hikmetlerinden bahsetmektedir.³⁵⁹ Dokuzuncu fasıl, Peygamber’in (s.a.v.) yazı yazması, hesap etmesi ve şiir söylemesi gibi halleri olmadığı halde güzel sözleri söylemesinin

³⁵² Âl-i İmrân 3/26.

³⁵³ Şe‘âlibî, *el-İktibâs*, 1/40.

³⁵⁴ Şe‘âlibî, *el-İktibâs*, 1/73, 74.

³⁵⁵ Şe‘âlibî, *el-İktibâs*, 1/75, 76.

³⁵⁶ Şe‘âlibî, *el-İktibâs*, 1/76-78.

³⁵⁷ Şe‘âlibî, *el-İktibâs*, 1/78, 79.

³⁵⁸ Şe‘âlibî, *el-İktibâs*, 1/81.

³⁵⁹ Şe‘âlibî, *el-İktibâs*, 1/82.

hikmetlerini ele almaktadır.³⁶⁰ Onuncu fasıl, Kur’ân-ı Kerîm’den mana olarak iktibâs edilenleri;³⁶¹ on birinci ve on ikinci fasıllar ise lafız olarak alıntı yapılan halleri içermektedir.³⁶²

Peygamber’in (s.a.v.) aşağıdaki hadîs-i şerîfi dinin emirleri noktasında uyulması gereken konuları âyet iktibâsı ile birlikte bizlere açıklamaktadır.³⁶³

قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: بَعَثَنِي اللَّهُ إِلَى النَّاسِ كَافَّةً بِإِقَامِ الصَّلَاةِ لَوَقْتِهَا وَإِيتَاءِ الزَّكَاةِ بِحَقِّهَا، وَصَوْمِ رَمَضَانَ وَحَجِّ الْبَيْتِ مَنْ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا. مَنْ عَمِلَ صَالِحًا فَلِنَفْسِهِ، وَمَنْ أَسَاءَ فَعَلَيْهَا وَمَا رَبُّكَ بِظَلَّامٍ لِلْعَبِيدِ

Allah’ın Resûlü (s.a.v.) şöyle buyurdu: “Allah Teâlâ beni insanlara tam olarak namazı vaktinde kılmam, zekâtı hakkıyla vermem, orucu tutmam ve yoluna güç yetirecek şekilde Beytüllâh’ı hacetmem için gönderdi. “Kim dine ve dünyaya yararlı bir iş yaparsa kendi iyiliği için yapmış olur; kim de kötülük işlerse kendi aleyhine işlemiş olur. Senin Rabbin kullarına asla haksızlık etmez. “³⁶⁴

Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurdu:

قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: آيَةُ الْمُنَافِقِ ثَلَاثٌ، إِذَا حَدَّثَ كَذَبَ وَإِذَا وَعَدَ أَخْلَفَ وَإِذَا أُتْمِنَ خَانَ

“Münâfiğin alâmeti üçtür: Kendisine bir şey emanet edildiğinde emanete ihanet eder, söz verdiğinde tutmaz, konuştuğu zaman yalan söyler.”³⁶⁵

³⁶⁰ Şe‘âlibî, *el-İktibâs*, 1/82-84.

³⁶¹ Şe‘âlibî, *el-İktibâs*, 1/84, 85.

³⁶² Şe‘âlibî, *el-İktibâs*, 1/85-87.

³⁶³ Şe‘âlibî, *el-İktibâs*, 1/86.

³⁶⁴ Fussilet 41/46.

³⁶⁵ Şe‘âlibî, *el-İktibâs*, 1/84.

Rasûlullah (s.a.v.) yukarıdaki hadîsi mana yönünden “*Allah onlara lütûf ve kereminden ihsan edince hemen cimrilik gösterdiler ve yüz çevirdiler, zaten yan çizip duruyorlardı. Bunun üzerine Allah da kendisine verdikleri sözden caydıkları ve hep yalan söyledikleri için, kendi huzuruna çıkacakları güne kadar yüreklerine münafıklığı yerleştirdi.*”³⁶⁶ âyetlerinden ıktibâs ederek söylemiştir.

Verilen örneklerden de görüleceği üzere, Peygamber Efendimiz gerek söz arasında, gerekse verdiği hutbelerde, vaazlarda âyet ıktibâslarından yararlanmışır. Bu son derece tabi bir durumdur. Zira O, Allah’ın elçisidir. O’nun sözleri Kur’an’dan olup hem dilinin hem kalbinin merkezidir. Burada da nifak özelliği taşıyan insanlardan bahsederken hem lafzî anlamda hem de manevî anlamda ıktibâs örneği sunmuştur.

3.4.3. Peygamber’in (s.a.v.) Temiz Soyu (Şeceresi)

Müellif, üçüncü bâbı Peygamber’in (s.a.v.) temiz zürriyetine, nebevî şecereye ve onların faziletlerine tahsis etmiş, altı fasıl halinde derlemiştir.³⁶⁷ Bu fasıllardan ilki, peygamber neslinden gelen insanların ilgi çekici hikâyelerine, şeref ve ihtişamlarına;³⁶⁸ ikinci fasılda ise onlardan gelen haberlere;³⁶⁹ üçüncüsünde çeşitli şiirlerden onlarla ilgili bölümlere Kur’ân-ı Kerîm’den ıktibâs edilerek alınan âyetler çerçevesinde yer vermiştir.³⁷⁰ Dördüncü fasıl, Hz. Hasan (r.a.) ve evladının sözlerine;³⁷¹ beşinci fasıl, Hz. Hüseyin (r.a.) ve evladının sözlerine;³⁷² altıncı fasıl Yüce Allah’ın ehl-i beyitten çirkin davranışları ve şenaeti giderdiğini, tertemiz bir nesli meydana getirdiğini bizlere tescil eder.³⁷³

³⁶⁶ et-Tevbe 9/76, 77.

³⁶⁷ Şe‘âlibî, *el-İktibâs*, 1/40.

³⁶⁸ Şe‘âlibî, *el-İktibâs*, 1/91-93.

³⁶⁹ Şe‘âlibî, *el-İktibâs*, 1/93-96.

³⁷⁰ Şe‘âlibî, *el-İktibâs*, 1/96-98.

³⁷¹ Şe‘âlibî, *el-İktibâs*, 1/98, 99.

³⁷² Şe‘âlibî, *el-İktibâs*, 1/99-102.

³⁷³ Şe‘âlibî, *el-İktibâs*, 1/102, 103.

H. Hüseyin'in kızı Sükeyne (r. anhüma) (öl. 117/735), kocası Muş'ab b. Zübeyr'in (öl. 72/691) Kûfe'de yaralanmasından bir müddet sonra vefat edeceğinde, ailesinin ağlama seslerini duyunca şöyle dedi:

-Hilâfet size iyilik getirmesin, bu beldenin halkı dedemi, babamı ve kocamı öldürdü. Beni küçüklüğümde yetim, gençliğimde dul bıraktılar. Sonra şu şiiri söyledi:

يَبْكُونَ مَنْ قَتَلَتْ سَيُوفُهُمْ ظَلَمًا بَكَا مُنْقَطِعَ الْقَلْبِ
كِبَاءِ إِخْوَةِ يُوسُفَ وَهُمْ حَسَدًا لَهُ الْقُوَّةُ فِي الْجُبِّ

Seni haksız yere kılıçlarıyla öldürenler kalbi parçalarcasına ağlıyorlar.

*Yûsuf'un (a.s.) onu kıskanıp ta kuyuya atan kardeşlerinin ağlaması gibi.*³⁷⁴

Şiirde, فَلَمَّا ذَهَبُوا بِهِ وَاجْمَعُوا أَنْ يَجْعَلُوهُ فِي غِيَابَتِ الْجُبِّ وَأَوْحَيْنَا إِلَيْهِ لَتُنَبِّئَنَّهُمْ بِأَمْرِهِمْ هَذَا وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ “Onu götürüp kuyunun dibine bırakmaya ittifakla karar verince bunu yaptılar. Onlar farkında değilken biz de Yûsuf’a vahyettik ki, “Onlara bu yapıp ettiklerini elbet bir gün anlatacağız.”³⁷⁵ âyetinden iktibâsta bulunulmuştur. Sükeyne kocasının ölümünde katillerin gösterdiği riyakâr tutum ile Yûsuf’un (a.s.) kıssasında kardeşlerin sahte gözyaşlarını güzel bir alıntı örneği ile zikretmiştir.

3.4.4. Sahabe

Dördüncü bâb, sahabenin fazileti, Allah Teâlâ’nın fazlından ve şerefinden onlara tahsis etmesi, ulvî dereceleri, birbirlerine olan ilgi çekici sözleri ve onlardan gelen haberlerden ibarettir. Bu bâbda yirmi fasıl yer almaktadır.³⁷⁶ Birinci fasılda, genel olarak sahabenin üstün özelliklerinden bahsedilmekte;³⁷⁷ daha sonraki

³⁷⁴ Şe‘âlibî, *el-İktibâs*, 1/95.

³⁷⁵ Yûsuf 12/15.

³⁷⁶ Şe‘âlibî, *el-İktibâs*, 1/40.

³⁷⁷ Şe‘âlibî, *el-İktibâs*, 1/107, 108.

fasıllarda ise özel olarak birtakım sahabilere ve üstün özelliklerine değinilmektedir.³⁷⁸

İkinci ve üçüncü fasıl, ilk halife Hz. Ebu Bekr es-Sıddık (r.a.) ve İslâm'a olan hizmetlerini ele almakta iken;³⁷⁹ dördüncü fasıl ridde (dinden dönme) olarak nitelendirilen günlerde gerçekleştirdikleri faaliyetlerden ve konuşmalardan ıktibâs sanatı doğrultusunda paylar çıkarmaktadır.³⁸⁰

Beşinci fasıl, sahabenin kendi aralarındaki yazışmalardan örnekleri içermekte iken;³⁸¹ altıncı ve yedinci fasıl Hz. Ömer'in (r.a.) davranışlarına, kahramanlıklarına ve temeyyüz ettiği hususiyetlerine;³⁸² sekizinci fasıl ise Hz. Ömer'in (r.a.) şehit edilmesi ve müslümanlara yönelik övgü dolu sözlerine tahsis edilmiştir.³⁸³

Dokuzuncu ve onuncu fasılda ise Hz. Osman'ın (r.a.) zarafeti, letâfeti ve salih amellerine, ayrıca hutbelerde ifade ettiği güzel sözlere temas edilmektedir.³⁸⁴

Onbirinci ve onikinci fasıl ise Hz. Ali'ye (r.a.) Hz. Osman (r.a.) ile ilgili söylenenler ve Hz. Osman'ın (r.a.) seferlerde gerçekleştirdiği muhasaralarda yaptığı hitaplarla ilgili bölümler içermektedir.³⁸⁵

Onüçüncü ve on dördüncü fasıl, Hz. Ali'den (r.a.) gelen haberler ve Hz. Ali'nin (r.a.) Kur'ân-ı Kerîm'den ıktibâs ederek yaptığı konuşmalar çerçevesinde oluşturulmuştur.³⁸⁶

³⁷⁸ Se'âlibî, *el-İktibâs*, 1/107-139.

³⁷⁹ Se'âlibî, *el-İktibâs*, 1/108-110.

³⁸⁰ Se'âlibî, *el-İktibâs*, 1/111-113.

³⁸¹ Se'âlibî, *el-İktibâs*, 1/113, 114.

³⁸² Se'âlibî, *el-İktibâs*, 1/115-119.

³⁸³ Se'âlibî, *el-İktibâs*, 1/119, 120.

³⁸⁴ Se'âlibî, *el-İktibâs*, 1/120-122.

³⁸⁵ Se'âlibî, *el-İktibâs*, 1/122-125.

³⁸⁶ Se'âlibî, *el-İktibâs*, 1/125-129.

On beşinci ve on altıncı fasıl, Sıffin günlerinde meydana gelen hikâyeler ve Hz. Ali'nin (r.a.) hâricîlerle ilgili haberlerinden meydana gelmektedir.³⁸⁷

On yedinci ve on sekizinci fasıl, Hz. Ali'nin (r.a.) şehadeti ve vasiyeti üzerine teşekkül ettirilmiş, on dokuz ve yirminci fasıl şâirlerin Hz. Ali'nin faziletleri üzerine söyledikleri şiirler ile devam etmiştir.³⁸⁸

Örnek olarak şu hadise sunulabilir:

لَمَّا خَطَبَ عُمَرُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ خُطْبَةَ الْإِسْتِسْقَاءِ لَمْ يَزِدْ بَعْدَ حَمْدِ اللَّهِ وَالتَّائِبِ عَلَيْهِ
وَالصَّلَاةِ عَلَى نَبِيِّهِ مُحَمَّدٍ صَلَوَاتُ اللَّهِ عَلَيْهِ وَسَلَامِهِ عَلَى الْإِسْتِغْفَارِ ، حَتَّى نَزَلَ عَنِ الْمِنْبَرِ فَقِيلَ
لَهُ فِي ذَلِكَ . فَقَالَ : أَمَّا سَمِعْتُمْ اللَّهَ يَقُولُ : اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ إِنَّهُ كَانَ غَفَّارًا . يُرْسِلُ السَّمَاءَ عَلَيْكُمْ
مِدْرَارًا

Hız. Ömer, (r.a.) yağmur duası için hutbe vermek istediğinde, Allah'a (c.c.) hamdettikten ve Peygamber'e (s.a.v.) salât ve selam getirdikten sonra istiğfarda bulunmuş hemen akabinde minberden inmiştir. Neden böyle yaptığı kendisine sorulunca şöyle demiştir: Rabbimizden işitmediniz mi? O, şöyle buyuruyor: “Rabbinizden affınızı isteyin; O, çok affedicidir. (Dileyin ki) üzerinize gökten bol bol yağmur ihsan etsin.”³⁸⁹

Bu hadisede Hız. Ömer (r.a.), فَقُلْتُ اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ إِنَّهُ كَانَ غَفَّارًا يُرْسِلُ السَّمَاءَ عَلَيْكُمْ مِدْرَارًا Bu hadisede Hız. Ömer (r.a.), “Nuh (a.s.): Dedim ki: “Rabbinizden bağışlanmanızı dileyin; O, çok bağışlayıcıdır. (Dileyin ki) üzerinize gökten bol bol yağmur indirsın.”³⁹⁰ âyetlerinden iktibâsta bulunmuştur. Hız. Ömer, (r.a.) böylece yağmurun yeryüzüne inişini, toprağı canlandırıp nebâtata hayat verişini, kulların bağışlanmak için Allah'a yalvarış ve yakarıştâ bulunmasıyla kendilerine af ve mağfiret kapılarının açılması bağlamında değerlendirmiş ve güzel bir iktibâs örneğı arz etmiştir.

³⁸⁷ Şe‘âlibî, el-İktibâs, 1/129-134.

³⁸⁸ Şe‘âlibî, el-İktibâs, 1/134-139.

³⁸⁹ Şe‘âlibî, el-İktibâs, 1/116.

³⁹⁰ Nûh 71/10, 11.

Şurası açıktır ki, Şe‘âlibî buraya kadar bahsettiği bâblarda yani ilk dört bâbda, farklı bir metotla, dinî açıdan önemine göre seçtiği konuları sırasıyla ele almıştır. Öncelikle Allah Teâlâ ve sıfatlarını konu edinmekle başlamış, Peygamber’in (s.a.v.) hususiyetlerini ve temiz zürriyyetini zikretmekle devam etmiş, en sonunda da sahabenin tarihi rolüne değinmiştir.

3.4.5. Peygamberlerden Örnekler

Beşinci bâb, Kur’ân’da adı geçen peygamberlerin (a. selam) haberleriyle ilgilidir.³⁹¹ İnsanlar kadîm dönemlerden itibaren düşünce tarihinin içerisinde peygamber kıssalarından kendi gayeleri için iktibâsta bulundular ve kendi durumları için delil getirdiler.

Birinci fasılda, Hz. Âdem (a.s.);³⁹² ikinci fasılda Hz. Nûh (a.s.);³⁹³ üçüncü fasılda İbrâhîm (a.s.);³⁹⁴ dördüncü fasılda Ya‘kûp (a.s.) ve Yûsuf (a.s.);³⁹⁵ beşinci fasılda Mûsâ (a.s.);³⁹⁶ altıncı ve yedinci fasılda Dâvud (a.s.) ve oğlu Süleymân (a.s.);³⁹⁷ sekizinci fasılda Yûnus (a.s.);³⁹⁸ dokuzuncu fasılda Îsâ (a.s.);³⁹⁹ dokuzuncu ve onuncu fasıllar ise Kur’ân-Kerîm’de isimleri geçen diğer peygamberlerin kıssalarından haberler içermektedir.⁴⁰⁰

Örnek olarak Ebu’l-Feth Ali b. Muhammed el-Bustî’nin şu beyti gibi: (el-Basît)

³⁹¹ Şe‘âlibî, *el-İktibâs*, 1/40.

³⁹² Şe‘âlibî, *el-İktibâs*, 1/143-148.

³⁹³ Şe‘âlibî, *el-İktibâs*, 1/148-152.

³⁹⁴ Şe‘âlibî, *el-İktibâs*, 1/152-158.

³⁹⁵ Şe‘âlibî, *el-İktibâs*, 1/158-167.

³⁹⁶ Şe‘âlibî, *el-İktibâs*, 1/167-173.

³⁹⁷ Şe‘âlibî, *el-İktibâs*, 1/173-176.

³⁹⁸ Şe‘âlibî, *el-İktibâs*, 1/176-177.

³⁹⁹ Şe‘âlibî, *el-İktibâs*, 1/177-180.

⁴⁰⁰ Şe‘âlibî, *el-İktibâs*, 1/170-172.

يَا أَكْثَرَ النَّاسِ إِحْسَانًا إِلَى النَّاسِ وَأَعْظَمَ النَّاسِ إِغْضَاءً عَنِ النَّاسِ
نَسِيتُ وَعَدَكَ وَالنَّسْيَانُ مُغْتَفَرٌ فَأُولُ نَاسٍ أَوَّلُ النَّاسِ

Ey insanlara çokça iyiliklerde bulunan ulu insan, ey insanlara yaptıklarına karşılık sabır gösteren büyük insan!

*Sana verdiğim sözü unuttum, unutmak affedilir, o halde affet beni! Çünkü ilk unutan kişi insanların ilkiydi.*⁴⁰¹

Bu beyitte şâir “Biz daha önce *وَلَقَدْ عَهِدْنَا إِلَى آدَمَ مِنْ قَبْلِ فَنَسِيَ وَلَمْ نَجِدْ لَهُ عَزْمًا* *Âdem’den söz almıştık, fakat o unuttu; biz onda sağlam bir azim görmedik.*”⁴⁰² âyetinden iktibâsta bulunmuştur. Şâir, mahcûbiyetinin ve affedilme beklentisinin bir ifadesi olarak kaleme aldığı şiirde, kıymetli bir kişiye vermiş olduğu sözün arkasından göstermiş olduğu unutkan tavrı bir âyet alıntısıyla âyeti lafzî değil de manevî iktibâs örneği ile güzel bir şekilde sunmuştur.

Yine bir başka örnek olarak şâirin şu sözü verilebilir:

إِنْ كُنْتُ نُوْحًا فَقَدْ لَاقَيْتُ كُفَّارًا فَلَا تَذَرُ مِنْهُمْ فِي الْأَرْضِ دَيَّارًا
فَإِنْ تَذَرَهُمْ يُضِلُّوا ثُمَّ لَا يَلْدُوا إِلَّا بِرَبِّكَ كَفَّارًا وَ فَجَّارًا

Nuh (a.s.) peygamber olsaydım ve kâfirlerle karşılaşıyaydım derdim ki duamda:

Yeryüzünde onlardan kimseyi sağ bırakma!

Zira onları bırakacak olursan kullarını saptırırlar ve sonra

*Rabbine yemin ederim ki günahkâr ve nankör nesiller yetiştirirler.*⁴⁰³

Burada şâir, ilk beyitte *وَقَالَ نُوحٌ رَبِّ لَا تَذَرْ عَلَى الْأَرْضِ مِنَ الْكَافِرِينَ دَيَّارًا* “Nûh “Rabbim” dedi, “Yeryüzünde inkârcılardan hiç kimseyi sağ bırakma!”⁴⁰⁴ âyetinden

⁴⁰¹ Şe‘âlibî, *el-İktibâs*, 1/144.

⁴⁰² Tâhâ 20/115.

⁴⁰³ Şe‘âlibî, *el-İktibâs*, 1/151.

⁴⁰⁴ Nûh 71/26.

iktibâsta bulunurken, ikinci beyitte ise إِنَّكَ إِنْ تَذَرُهُمْ يُضِلُّوا عِبَادَكَ وَلَا يَلِدُوا إِلَّا فَاجِرًا كَفَّارًا “Sen onları bırakırsan kullarını saptırırlar ve sadece günahkâr nankör nesiller yetiştirirler.”⁴⁰⁵ âyetinden iktibâs yapmıştır. Şâir, Kur’an-ı Kerîm’den birbirini takip eden iki âyeti iktibâs ederek şiirin konusuna uygun bir biçimde birleştirmiştir. Böylece hem lafzan bir güzellik ve letâfet katmış, hem de mana açısından dua makamında yazmış olduğu sözünü güçlendirmiştir.

Abbasi halifesi Hârûn Reşîd’in takdirlerini kazanan saray şâiri Abbas b. el-Ahnef (öl. 192/808) dedi ki:

وَقَدْ زَعَمْتُ جَمَلُ بَائِي أُرِيدُهَا عَلَى نَفْسِهَا تَبًّا لِدَلِكِ مِنْ فِعْلٍ
سَلُّوا عَنْ قَمِيصِي مِثْلَ شَاهِدِ يُوسُفَ فَإِنَّ قَمِيصِي لَمْ يَكُنْ قَدْ مِنْ قَبْلِ

Bir güzel onun kalbini cezbetmek istediğimi ileri sürdü, eğer böyle bir şey yaparsam helak oluyum.

*Yûsuf’un tanığı gibi bir kişiye gömleğimi sorun, şüphesiz gömleğim önden yırtılmış değildir.*⁴⁰⁶

Burada şâir, قَالَ هِيَ رَاوَدْتَنِي عَنْ نَفْسِي وَشَهِدَ شَاهِدٌ مِنْ أَهْلِهَا إِنْ كَانَ قَمِيصُهُ قَدْ مِنْ قَبْلِ فَصَدَقَتْ “Yûsuf, “Asıl kendisi benimle birlikte olmak istedi” dedi. Kadının akrabasından biri şöyle bilirkişilik yaptı: “Eğer (adamın) gömleği önden yırtılmışsa, kadın doğru söylemiştir; adam yalan söylüyordur. Eğer gömleği arkadan yırtılmışsa, kadın yalan söylemiştir; adam doğru söylemektedir.”⁴⁰⁷ âyetlerinden açık bir iktibâsta bulunmuştur. Bu beyitlerde iktibâs, bir iddiaya karşı savunma yapma, o iddiayı çürütme bağlamında ele alınmıştır. Kendisine yönelik bir bühthanın ardından şâir, Yûsuf (a.s.) kıssasında geçen bir olaya atıfta bulunarak bu iftirayı savmaya çalışmaktadır.

Hüseyin b. Ahmed (öl. 486/1093) bir şiirinde şöyle dedi:

⁴⁰⁵ Nûh 71/27.

⁴⁰⁶ Şe‘âlibî, *el-İktibâs*, 1/161.

⁴⁰⁷ Yûsuf 12/26, 27.

وَهُزِّي إِلَيْكِ النَّخْلَ يُسَاقِطُ الرُّطَبَ أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ قَالَ لِمَرْيَمَ
جَنَّتُهُ ، وَلَكِنْ كُلَّ شَيْءٍ لَهُ سَبَبٌ وَلَوْ شَاءَ أَنْ تَجْنِيَهُ مِنْ غَيْرِ هُزَّهَا

Görmedin mi? Allah(c.c.) Meryem'e dedi ki: (Şu) hurma ağacını kendine doğru salla ki olgun hurma dökülsün!

Şayet onu silkelemeden toplamasını isteseydi elbette toplardı fakat her şeyin bir sebebi vardır. ⁴⁰⁸

Burada şâir, kulların bir hedefe ulaşmak için ya da gayelerini gerçekleştirmek için sebeplerine sarılmalarını, gayret ve azimle birlikte isteklerinin olabileceğini vurgulamak adına “وَهُزِّي إِلَيْكِ النَّخْلَ يُسَاقِطُ عَلَيْكَ رُطْبًا جَنَّتًا” (Şu) hurma ağacını da kendine doğru salla ki, üzerine taze, olgun hurma dökülsün” ⁴⁰⁹ âyetinden iktibâs yapmıştır.

Bu örnekte görüldüğü gibi Şe‘âlibî, verilen şiirde قَالَ اللَّهُ lafızlarını zikretmek suretiyle alıntının kaynağına yönelik olarak bir ipucu veya bir gönderme de bulunmuştur. Bu şekilde yapılan alıntıların teknik olarak iktibâs sanatının tanımına uygun olmadığını daha önce ifade etmiştik. Fakat Şe‘âlibî eserinde az da olsa bunlara yer vererek kuralın dışına çıkmıştır.

3.4.6. İlim ve Ulemânın Fazileti

Altıncı bâb, ilmin ve ulemânın üstün yönleri üzerinedir. Âlimlerin hüküm koyma yöntemlerini ve çıkarım yapma konusundaki ayrıcalıkları, âyetlerden iktibâslarda bulunmak suretiyle ele alınmıştır. Ana bâbın konusuyla bağlantılı olan on fasıl yer almaktadır. ⁴¹⁰

Birinci ve ikinci fasılda ilmin ve ulemânın faziletleri, ilmin önemiyle ilgili hikâyeler ve pasajlar yer alırken; ⁴¹¹ üçüncü fasılda eğitim ve öğretim konusuna temas

⁴⁰⁸ Şe‘âlibî, *el-İktibâs*, 1/179.

⁴⁰⁹ Meryem 19/25.

⁴¹⁰ Şe‘âlibî, *el-İktibâs*, 1/40.

⁴¹¹ Şe‘âlibî, *el-İktibâs*, 1/185-187.

edilmektedir.⁴¹² Dördüncü fasıl ensâb ilminin⁴¹³ zemmedilmesini;⁴¹⁴ beşinci fasılda ise ilmin başka insanlardan gizlenmesinin nehyedilmesi konusunda iktibâslar bulunmaktadır.⁴¹⁵

Altıncı fasıl, fıkıh ilmi ve fakîhler konusuna;⁴¹⁶ yedinci fasıl kelâm ilmine ve kelimcılara ayrılmıştır.⁴¹⁷ Sekizinci ve dokuzuncu fasıllar âlimlerin hüküm koyma ve delillerden çıkarım yapma konusundaki hikâyeleri ele almaktadır.⁴¹⁸ Onuncu fasıl ise aklın faziletini değerlendirmektedir.⁴¹⁹

Şâirin dediği gibi: (eṭ-Ṭavîl)

تَمَامُ الْعَمَى طَوْلُ السُّكُوتِ وَ إِنَّمَا شِفَاءُ الْعَمَى يَوْمًا سَأَلْتُكَ مَنْ يَدْرِي

Tam körlük (cehalette karşı) sessizliğin uzun oluşudur.

*Körlüğün şifası (tedavisi) ise senin bir gün **bir bilene soru sormandır.***⁴²⁰

Burada şâir, “ وَمَا أَرْسَلْنَا قَبْلَكَ إِلَّا رِجَالًا نُوْحِي إِلَيْهِمْ فَاسْأَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ ” *Senden önce de ancak kendilerine vahyettiğimiz kimseleri peygamber olarak gönderdik; eğer bilmiyorsanız kitaplar hakkında bilgi sahibi olanlara sorun.*”⁴²¹ âyetinden iktibâsta bulunmuştur. Şâir, okuyucuya, cehaletin nedenlerinden birinin öğrenme isteği ile soru sormamak olduğunu, çözümünün ise bilginlere, ilim erbabına ve ehil kişilere soru sormaktan geçtiğini ortaya koyan bir örnek vermiştir.

⁴¹² Se‘âlibî, *el-İktibâs*, 1/187.

⁴¹³ Araplar kendilerine özgü ilimlerden olmak üzere Türkçede soy ağacı olarak tanımlayabileceğimiz ve Arapların kendilerine övünme imkânı veren ensâb ilmine büyük değer vermişlerdir. (Daha geniş bilgi için bk. Ahmet Önkâl, “Araplarda Ensâb İlmi ve İslâm Tarihi Açısından Önemi”, *NEÜİFD* 3 (1990), 117–132.

⁴¹⁴ Se‘âlibî, *el-İktibâs*, 1/187.

⁴¹⁵ Se‘âlibî, *el-İktibâs*, 1/189.

⁴¹⁶ Se‘âlibî, *el-İktibâs*, 1/190.

⁴¹⁷ Se‘âlibî, *el-İktibâs*, 1/191.

⁴¹⁸ Se‘âlibî, *el-İktibâs*, 1/192-195.

⁴¹⁹ Se‘âlibî, *el-İktibâs*, 1/196.

⁴²⁰ Se‘âlibî, *el-İktibâs*, 1/187.

⁴²¹ el-Enbiyâ 21/7.

قَالَ عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ : مَنْ كَانَ دَاءً قَدِيمًا ، فَلْيَسْتَوْهَبِ امْرَأَتَهُ دِرْهَمًا مِنْ مَهْرِهَا ، وَلْيَشْتَرِ بِهِ عَسَلًا ، وَلْيَشْرَبْهُ بِمَاءِ السَّمَاءِ ، لِيَكُونَ قَدْ اجْتَمَعَ لَهُ الْهَيَاءُ وَالْمَرِيءُ وَالشِّفَاءُ الْمُبَارَكُ .

Ali b. Ebî Talip (r.a.) dedi ki: Her kim eski bir hastalığa yakalanırsa, karısından, onun mehrinden kendisine bir dirhem bağışlamasını istesin. Böylece onunla biraz bal satın alsın, biraz da göğün suyundan (yağmurdan) içsin ki, âfiyet, şifa bulsun.⁴²²

“ وَأَتُوا النِّسَاءَ صَدُقَاتِهِنَّ نِحْلَةً فَإِنْ طِبْنَ لَكُمْ عَنْ شَيْءٍ مِنْهُ نَفْسًا فَكُلُوهُ هَنِيئًا مَرِيئًا ” Bu hikâyede *Kadınlara mehirlerini borcunuzu öder gibi verin. Eğer onun bir bölümünü size gönül razısıyla verirlerse onu da âfiyetle yiyin.*⁴²³ ve *“تَمَّ كُلِّي مِنْ كُلِّ التَّمَرَاتِ فَاسْلُكِي سُبُلَ رَبِّكَ ذُلًّا”* ve *“Gökten bereketli yağmurlar indirdik, onunla nice bahçeler ve hasat edilen tahıllar bitirdik.”*⁴²⁵ âyetlerinden iktibâs yapılmıştır. Burada üç ayetin de birleştirildiği mükemmel bir iktibâs örneği sunulmuştur. Hz. Ali, (r.a.) bir hastalığın tedavisi bağlamında vermiş olduğu bir reçetede öncelikle karısından kocasına mehrinden küçük bir bağış sunmasını zikrederken sonrasında da Allah’ın kullarına olan muazzam bağışlarını ifade etmiştir.

⁴²² Şe‘âlibî’, el-İktibâs, 1/192.

⁴²³ en-Nisâ 4/4.

⁴²⁴ en-Nahl 16/69.

⁴²⁵ Kâf 50/9.

3.4.7. Edep, Akıl ve Hikmet

Yedinci bâb, edep, akıl, hikmet ve güzel öğüt noktasında tanzim edilmiş olup iki fasıl halinde sunulmuştur.⁴²⁶ Birinci fasılda edep,⁴²⁷ ikinci fasılda ise hikmet ve güzel öğütler noktasında iktibas örnekleri⁴²⁸ bulunmaktadır.

Emevî döneminin önemli ilim adamlarından ve zühd konulu şiirlerin öncü isimlerinden kabul edilen Sâbık el-Berberî (öl. 132/750) bir şirinde dedi ki: (eṭ-Ṭavîl)

حَصَاؤُكَ يَوْمًا مَا زَرَعْتَ وَإِنَّمَا يُدَانُ الْقَتَى يَوْمًا بِمَا هُوَ كَانِ
فَعَاوُنٌ عَلَى الْخَيْرَاتِ تَطْفَرُ وَلَا تُكُنْ عَلَى الْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ مِمَّنْ يُعَاوُنُ

*Ne ekersen onu biçersin, genç bir gün yaptığı şeyin karşılığını alacak.
(hesabını verecek)*

Hayırlı işlere yardım elini uzatırsan sen kazanırsın, günah ve haksızlığa yardım edenlerden olma!⁴²⁹

Burada şâir, وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَى □ وَلَا تَعَاوَنُوا عَلَى الْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ □ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ “İyilik ve takvâ hususunda yardımlaşın, günah ve haksızlık yolunda yardımlaşmayın. Allah’tan korkun, çünkü Allah’ın azabı şiddetlidir.”⁴³⁰ âyetinden iktibâs yaparak güzel öğüt noktasında bir mesaj vermek istemiştir. Burada iktibâsın yapıldığı bölüm verilmek istenen mesajın özüne uygun olup kaçınılmaz olarak iyilik mükâfatı, günah ise cezayı beraberinde getirecektir. Altı çizili metin, şiirin bütünlüğü içinde hem lafzan hem manen ilmî ve edebî düzeyi gösteren bir uyumu sergilemektedir. Diğer taraftan beyitlerin sonundaki kafiye uyumu da önem arzeden başka bir husustur.

⁴²⁶ Şe‘âlibî, *el-İktibâs*, 1/199-205.

⁴²⁷ Şe‘âlibî, *el-İktibâs*, 1/199.

⁴²⁸ Şe‘âlibî, *el-İktibâs*, 1/200-205.

⁴²⁹ Şe‘âlibî, *el-İktibâs*, 1/203.

⁴³⁰ Mâide 5/2.

Yedinci bâb, Şe‘âlibî’ye daha sonra takip edeceği bâbları çeşitlendirmesinde bir anahtar fırsatı vermiştir. Zira bu bâptan sonra belirlediği konular, insanlararası ilişkileri sağlıklı bir şekilde tayin ve tespit eden güzel davranışlarla, bu ilişkilere hasar veren kötü hasletleri birlikte ele almakta, edebî ve ahlâkî bir yaklaşım sergilemektedir.

3.4.8. Güzel Hasletler ve Asil Davranışlar

Sekizinci bâb, güzel hasletler hakkında olup, yirmi fasıldır.⁴³¹ Birinci fasılda takva,⁴³² ikinci fasılda sabır,⁴³³ üçüncü fasılda şükür,⁴³⁴ dördüncü fasılda Yüce Allah’ın af ve mağfireti,⁴³⁵ beşinci ve altıncı fasılda sıla-i rahim,⁴³⁶ yedinci fasılda anne-babaya iyilik,⁴³⁷ sekizinci fasılda infak ve cömertlik,⁴³⁸ dokuzuncu fasılda iktisatlı davranmak,⁴³⁹ onuncu fasılda insanlara güzel sözler söylemek,⁴⁴⁰ on birinci fasılda kişilik sahibi olmak,⁴⁴¹ on ikinci fasılda sıcakkanlı olmak,⁴⁴² on üçüncü fasılda doğruluk ve doğru insanlarla birlikte olmak,⁴⁴³ on dördüncü fasılda hilm (yumuşak huyluluk),⁴⁴⁴ on beşinci fasılda itibar ve saygınlık,⁴⁴⁵ on altıncı ve on yedinci fasılda meşveret (istişâre),⁴⁴⁶ on sekizinci fasılda savaş ahlâkı,⁴⁴⁷ on

⁴³¹ Şe‘âlibî, *el-İktibâs*, 1/41.

⁴³² Şe‘âlibî, *el-İktibâs*, 1/209-211.

⁴³³ Şe‘âlibî, *el-İktibâs*, 1/211, 212.

⁴³⁴ Şe‘âlibî, *el-İktibâs*, 1/212-215.

⁴³⁵ Şe‘âlibî, *el-İktibâs*, 1/215-217.

⁴³⁶ Şe‘âlibî, *el-İktibâs*, 1/217-219.

⁴³⁷ Şe‘âlibî, *el-İktibâs*, 1/219.

⁴³⁸ Şe‘âlibî, *el-İktibâs*, 1/220-223.

⁴³⁹ Şe‘âlibî, *el-İktibâs*, 1/223, 224.

⁴⁴⁰ Şe‘âlibî, *el-İktibâs*, 1/224.

⁴⁴¹ Şe‘âlibî, *el-İktibâs*, 1/225.

⁴⁴² Şe‘âlibî, *el-İktibâs*, 1/226.

⁴⁴³ Şe‘âlibî, *el-İktibâs*, 1/226.

⁴⁴⁴ Şe‘âlibî, *el-İktibâs*, 1/227.

⁴⁴⁵ Şe‘âlibî, *el-İktibâs*, 1/227-229.

⁴⁴⁶ Şe‘âlibî, *el-İktibâs*, 1/230.

⁴⁴⁷ Şe‘âlibî, *el-İktibâs*, 1/231.

dokuzuncu fasılda basiret sahibi olmak⁴⁴⁸ ve yirminci fasılda diğer yüce ahlâkî değerler ve güzellikler⁴⁴⁹ konuları ihtiva etmektedir.⁴⁵⁰

Şâirin dediği gibi:

شَاوِرْ صَدِيقَكَ فِي الْخَفِيِّ الْمَشْكِلِ وَأَقْبِلْ نَصِيحَةَ مُشْفِقٍ مُتَّقِصِلٍ
فَاللَّهُ قَدْ أَوْصَى النَّبِيَّ مُحَمَّدًا فِي قَوْلِهِ شَاوِرْهُمْ وَتَوَكَّلْ

Arkadaşınla gizli bir sorun hakkında istişare et, müşfik ve iyiliksever kişinin nasihatini kabul et. (ona yönel)

Zira Allah (c.c.) Peygamberimiz Hz. Muhammed’e (s.a.v.) şöyle tavsiye etti: **Onlara danış ve Allah’a tevekkül et.**⁴⁵¹

Burada şâir, *فِيمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللَّهِ لَئِنْ لَمْ يَأْمُرْ بِهِمْ لَخُلَفَتْ لَهُمْ سُلُكُومٌ وَلَوْ كُنْتَ فَظًا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَانْفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَوَكِّلِينَ عَنْهُمْ* “Sen onlara *sırf Allah’ın lütfettiği merhamet sayesinde yumuşak davrandın. Eğer sert, katı kalpli olsaydın, hiç şüphesiz etrafından dağılır giderlerdi. Onları affet, onların affedilmesini dile, iş hakkında onlarla istişare et, karar verince de Allah’a güven, doğrusu Allah kendisine güvenenleri sever.*”⁴⁵² âyetinden iktibâsta bulunmuştur. Şâir, beyitlerini güzel öğüt vermek ve nasihat etmek bağlamında takdim etmiştir. Aslında bu durum bu söz sanatının belki de en yoğun olarak müzâkere edildiği kullanım amacını yansıtmaktadır. Bazen şâir, şiirine, kafiye yapısına ve cümlelerindeki anlam örgüsüne uygun olması için âyetin bir parçasını, bazen de tamamını monte eder.

⁴⁴⁸ Se‘âlibî, *el-İktibâs*, 1/233.

⁴⁴⁹ Se‘âlibî, *el-İktibâs*, 1/234.

⁴⁵⁰ Se‘âlibî, *el-İktibâs*, 1/233.

⁴⁵¹ Se‘âlibî, *el-İktibâs*, 1/230.

⁴⁵² Âl-i İmrân 3/159.

Yine iktisatlı olmakla infak etmek arasındaki ilişkinin tanımı, bir hikâyede şöyle anlatılır: ⁴⁵³

Emevî halifesi olan ‘Abdûlmelik b. Mervan (öl. 985/705) bir gün çevresinde oturan bir gruba dedi ki: İnsanların en şuurlu olanı kimdir? Orada bulunanlar şu beyiti söylediler: (eṭ-Ṭavîl)

فَانْفَقْ وَأَتْلَفْ إِنَّمَا الْمَالُ عَارَةٌ وَكُلُّهُ مَعَ الدَّهْرِ الَّذِي هُوَ آكِلُهُ

İnfak et! Harca! Zira mal bir emanettir, hepsi zamanla yenip tükenecektir.

Bu hikâyede, “وَالَّذِينَ إِذَا أَنْفَقُوا لَمْ يُسْرِفُوا وَلَمْ يَقْتُرُوا وَكَانَ بَيْنَ ذَلِكَ قَوَامًا” “Yine o iyi kullar, harcama yaptıkları zaman ne saçıp savururlar ne de cimrilik ederler; harcamaları bu ikisi arasında ölçülü bir dengeye göre olur.” ⁴⁵⁴ âyetinden iktibâs yapılmıştır. Hikâyede, malın Allah’ın kullarına olan bir lütfu, ihsanı, rızkı olduğu belirtilirken, mal sahibi olmanın infak etmeye engel olmaması, fakir ve yoksulların bu mal üzerinde hakları olduğunun unutulmaması gerektiği kısmî ayet iktibasıyla ortaya konulmuştur.

3.4.9. Kötü ve Çirkin Davranışlar

Dokuzuncu bâb, sekizinci bâbda ele alınan konuların karşıtlarını ele almakta olup, on üç fasıl halinde tanzim edilmiştir. Dokuzuncu bâpta, içerik itibariyle genellikle ahlâkın kötü yönlerinin, arzularını ilahlaştıran insanların, çirkinliklerin ve cehaletin zemmedildiğini görmekteyiz. ⁴⁵⁵

Birinci fasılda hevâ ve heveslerini, ihtiraslarını putlaştıran insanlar, ⁴⁵⁶ ikinci fasılda Allah’ın (c.c.) verdiği nimetlere karşı nankörlük eden insanlar, ⁴⁵⁷ üçüncü

⁴⁵³ Şe‘âlibî, *el-İktibâs*, 1/223.

⁴⁵⁴ el-Furkân 25/67.

⁴⁵⁵ Şe‘âlibî, *el-İktibâs*, 1/41.

⁴⁵⁶ Şe‘âlibî, *el-İktibâs*, 1/237.

⁴⁵⁷ Şe‘âlibî, *el-İktibâs*, 1/238.

fasılda cimrilik,⁴⁵⁸ dördüncü fasılda zulüm,⁴⁵⁹ beşinci fasılda yalan,⁴⁶⁰ altıncı fasılda haset,⁴⁶¹ yedinci fasılda ikiyüzlülük,⁴⁶² sekizinci fasılda kibir,⁴⁶³ dokuzuncu fasılda gıybet,⁴⁶⁴ onuncu fasılda zanda bulunma,⁴⁶⁵ on birinci fasılda cehalet,⁴⁶⁶ on ikinci fasılda zemmedilen başkaca haller⁴⁶⁷ ve on üçüncü fasılda Kurân'ı Kerîm'de zikredilen diğer fisk-ı fücûr hallerinden⁴⁶⁸ bahsedilmektedir.

Meşhur şâirlerden Mansûr el-Fakîh (öl. 306/919) dedi ki:

يَا	مُعْرِضًا	إِذَا	رَأَيْتُ	لَمَّا	رَأَيْتُ	ضَرِيرًا
كَمْ	قَدْ	رَأَيْتُ	بَصِيرًا	أَعْمَى	وَأَعْمَى	بَصِيرًا

Ey beni görünce benden yüz çeviren! Beni görünce görmezlikten gelen!

*Nice gören insanlar gördüm de kördü, sen de gördüğün halde körsün.*⁴⁶⁹

Burada şâir, أَفَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَتَكُونَ لَهُمْ قُلُوبٌ يَعْقِلُونَ بِهَا أَوْ آذَانٌ يَسْمَعُونَ بِهَا فَإِنَّهَا لَا تَعْمَى الْأَبْصَارُ وَلَكِنْ تَعْمَى الْقُلُوبُ الَّتِي فِي الصُّدُورِ “Yeryüzünde hiç dolaşmıyorlar mı ki ibret almış kalplere yahut işitmiş kulaklara sahip olsunlar! Şu bir gerçek ki gözler körleşmez, fakat göğüslerdeki kalpler körleşir.”⁴⁷⁰ âyetinden iktibâsta bulunmuştur. Mansûr el-Fakîh beyitlerinde gönül gözüyle bakmanın görmek ve anlamak olduğunu vurgularken âyetlerdeki lafızları birkaç küçük değişikliklerle şiirinin içerisine işlemiştir.

⁴⁵⁸ Şe‘âlibî, *el-İktibâs*, 1/239.

⁴⁵⁹ Şe‘âlibî, *el-İktibâs*, 1/240, 241.

⁴⁶⁰ Şe‘âlibî, *el-İktibâs*, 1/242.

⁴⁶¹ Şe‘âlibî, *el-İktibâs*, 1/243.

⁴⁶² Şe‘âlibî, *el-İktibâs*, 1/244.

⁴⁶³ Şe‘âlibî, *el-İktibâs*, 1/244.

⁴⁶⁴ Şe‘âlibî, *el-İktibâs*, 1/245.

⁴⁶⁵ Şe‘âlibî, *el-İktibâs*, 1/246.

⁴⁶⁶ Şe‘âlibî, *el-İktibâs*, 1/247-249.

⁴⁶⁷ Şe‘âlibî, *el-İktibâs*, 1/249.

⁴⁶⁸ Şe‘âlibî, *el-İktibâs*, 1/250.

⁴⁶⁹ Şe‘âlibî, *el-İktibâs*, 1/248.

⁴⁷⁰ el-Hac 22/46.

Kadı Ebû Bekir (öl. 403/1013) şöyle dedi:

وْظَالِمًا قُلْتُ لَهُ وَاعْظَا
الْظَّالِمُ مِمَّا يُنْكِرُ الْعَالَمُونَ
أَقْصِرْ عَنِ الظِّلْمِ وَأَمْسِكْ يَدَا
فَإِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الظَّالِمُونَ

Bir zalime nasihat ederek dedim ki: Zulüm bütün insanlar tarafından çirkin görülür.

*Zulmetmekten vazgeç ve elini tut, zira zulüm zalimleri selamete çıkarmaz.*⁴⁷¹

Burada şâir, “وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ افْتَرَى عَلَى اللَّهِ كَذِبًا أَوْ كَذَّبَ بِآيَاتِهِ إِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الظَّالِمُونَ...”⁴⁷² Burada şâir, *“Yalan sözlerle Allah’a iftira edenden veya O’nun âyetlerini yalan sayandan daha zalimi kimdir? Şüphe yok ki zalimler felah bulmazlar...”*⁴⁷² âyetinden iktibâsta bulunmuştur. Kadı Ebû Bekir, inşa ettiği şiirinde âyetin bir bölümünü iktibâs etmek suretiyle zulmün insanlığın başına ne denli büyük felaketler açtığını, zalimin asla kurtuluşa eremeyeceğini ortaya koymaktadır.

3.4.10. Zıtlıklar ve Sayılar

Onuncu bâb, karşıt anlamlı sözcükler ve Kur’ân’da geçen nicelik bildiren kavramlar üzerine olup sekiz fasıldır.⁴⁷³ Şe‘âlibî’nin, bu bâbta zıtlıkları ya da diğer ifadeyle dikotomileri kullanması, insanın bu tür durumlarla karşı karşıya kalması durumunda takınacağı tavra yönelik olarak iktibasların da yönlendirmesiyle, bir ipucu vermesi anlamında rehberlik etmektir.

Birinci fasılda zenginlik ve fakirlik,⁴⁷⁴ ikinci fasılda mal sahibi olmak ve kazanç elde etmek için gösterilen gayretin fazileti,⁴⁷⁵ üçüncü fasılda ticaret ve beceri isteyen ustalığa olan güven,⁴⁷⁶ dördüncü fasılda temkinli davranmak ve acele

⁴⁷¹ Şe‘âlibî, *el-İktibâs*, 1/241.

⁴⁷² el-En‘âm 6/21.

⁴⁷³ Şe‘âlibî, *el-İktibâs*, 1/41.

⁴⁷⁴ Şe‘âlibî, *el-İktibâs*, 1/253, 254.

⁴⁷⁵ Şe‘âlibî, *el-İktibâs*, 1/254-257.

⁴⁷⁶ Şe‘âlibî, *el-İktibâs*, 1/257, 258.

etmek,⁴⁷⁷ beşinci fasılda sevgi ve nefret,⁴⁷⁸ altıncı fasılda gençlik ve ihtiyarlık,⁴⁷⁹ yedinci fasılda azlık ve yokluk,⁴⁸⁰ sekizinci fasılda ise sayılar konu edinerek⁴⁸¹ tanzim edilmiştir.

Şâirin şu beyti gibi:

حَالَانِ لَا تَحْسُنُ الدُّنْيَا بِغَيْرِهِمَا	فِيهِ	الْجُودُ	وَالْوَلَدُ
زَيْنُ الْحَيَاةِ هُمَا لَوْ كَانَ غَيْرُهُمَا	كَانَ	الْكِتَابُ بِهِ فِي دِينِنَا يَرُدُّ	

Şu ikisi olmadan dünya güzelleşmez: Cömertlik ve evlat.

*Bunların dışında yaşamın süsü olsaydı dinimiz kitapta haber verirdi.*⁴⁸²

Burada şâir, أَمَالُ وَالْبَنُونَ زِينَةُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَالْبَاقِيَاتُ الصَّالِحَاتُ خَيْرٌ عِنْدَ رَبِّكَ ثَوَابًا وَخَيْرٌ أَمَلًا “Servet ve oğullar, dünya hayatının süsüdür; kalıcı olan iyi davranışlar ise Rabbinin nezdinde hem sevapça daha hayırlı hem de ümit bağlamaya daha lâyıktır.”⁴⁸³ âyetinden iktibâsta bulunmuştur. Yapılan iktibâs, âyetten küçük bölümler alınarak gerçekleşmiş olup, kısmî alıntılama örneği teşkil etmiştir. Şâir bu şekilde kullanmak suretiyle üslûbunu güzelleştirmiş, anlama da değer katmıştır.

Abbâsîler döneminde zühd konulu şiirleriyle meşhur olan şâir Mahmud el-Verrâk (öl. 240/855) dedi ki:

لَقَدْ خَمَّنَ اللَّهُ رِزْقَ الْعِبَادِ	وَأَيُّهُ	مِنْ	رِزْقِهِ
فَلَا يَشْعُرُ الْقَلْبُ خَوْفَ الْمَعَاشِ	فَيَنْتَهُمُ	اللَّهُ فِي	صِدْقِهِ

⁴⁷⁷ Se‘âlibî, *el-İktibâs*, 1/259.

⁴⁷⁸ Se‘âlibî, *el-İktibâs*, 1/259.

⁴⁷⁹ Se‘âlibî, *el-İktibâs*, 1/260.

⁴⁸⁰ Se‘âlibî, *el-İktibâs*, 1/261.

⁴⁸¹ Se‘âlibî, *el-İktibâs*, 1/262, 263.

⁴⁸² Se‘âlibî, *el-İktibâs*, 1/253, 254.

⁴⁸³ el-Kehf 18/46.

وَيَقْطَعُ رِزْقَكَ بَعْدَ الضَّمَانِ وَالْهَرُّ وَالْكَلْبُ فِي رِزْقِهِ

Şüphesiz Allah kulların rızkını takdir eder ve gizler.

Bu konuda Allah'a iltica eden kimse yüreğinde maişet korkusu hissetmez, onun doğruluğu hususunda da şüphesi olmaz.

*Yavru kedinin ve köpeğin rızkına kefil olduktan sonra senin rızkını da ayırır.*⁴⁸⁴

Şiirde, وَفِي السَّمَاءِ رِزْقُكُمْ وَمَا تُوعَدُونَ. فَوَرَبَّ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ إِنَّهُ لَحَقٌّ مِّثْلَ مَا أَنَّكُمْ تَنْطُقُونَ “Rızkınız ve size vaad edilenler göktedir. Göğün ve yerin rabbine andolsun ki bu, tıpkı sizin konuşmanız kadar gerçek!”⁴⁸⁵ âyetinden anlam itibariyle iktibâsta bulunulmuş, Yüce Allah’ın buyurduğu emirleriyle, rızık konusunda kullardan gayret göstermelerinin gereğine değinilmiştir. Bu şiirde, mana doğrultusunda bir iktibâs gerçekleştirilmiş olup, anlamın güçlendirilmesi esas alınmıştır.

Şâirin dediği gibi: (el-Mutekârib)

إِذَا الْأَرْضُ ضَاقَ بِهَا زَنْدُهَا فَفَسَحْتُهَا فِي فِرَاقِ الزَّوَادِ
إِذَا صَارِمٌ قَرَّ فِي غَمِّهِ حَوَى غَيْرُهُ الْفَضْلَ يَوْمَ الْجَلَادِ
وَلَوْ يَسْتَوِي بِالْقُعُودِ النَّهْوضَ لَمَا ذَكَرَ اللَّهُ فَضْلَ الْجِهَادِ

Yeryüzü dar geldiğinde (aşırı derecede zor duruma düştüğümde) bunu körükleyen ortamla arama mesafe koyarım

Kılıç kınında durduğu müddetçe dövüş gününde üstünlüğü başkası ele geçirir

*Oturmakla kıyam bir olsaydı Allah kesinlikle cihadın faziletinden bahsetmezdi.*⁴⁸⁶

Şâir “وَأَخْرُوعَ يَضْرِبُونَ فِي الْأَرْضِ يَبْتَغُونَ مِنْ فَضْلِ اللَّهِ وَأَخْرُوعَ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ” Bir kısmınız Allah’ın lutfundan rızık aramak üzere yeryüzünde yol tepecek, diğerleri de

⁴⁸⁴ Şe‘âlibî, *el-İktibâs*, 1/256.

⁴⁸⁵ ez-Zâriyât 51/22, 23.

⁴⁸⁶ Şe‘âlibî, *İktibâs*, 1/255.

*Allah yolunda çarpışacaktır.*⁴⁸⁷ âyetinden manevî iktibâsta bulunmuştur. Şâir, beyitlerinde oturanlarla, savaşımları; çalışanlarla, miskin davranıp tembellik gösterenleri birbirinden ayırmak için, eylemsel, fiilî ve pratik olanın, şifâhî, kavli ve teorik olana üstünlüğünü ve önemini ortaya koymaktadır.

Yukarıda geçen bütün bu bâblarda, bâblar arasında ve bâbların kendi içinde tanzim edilen fasıllar arasında güçlü ve tutarlı bir bağ gördük. Bundan sonra gelen bâblar, konuları itibariyle birbirinden ayrı özellikler taşımaktadır. Bu tabi bir durumdur. Zira bu ilk on bâb, konuları ve maddeleri itibariyle bağıntılı bir karaktere sahiptir. Örneğin Allah Teâlâ'nın zatı ve sıfatları konusu ile Peygamber'in (s.a.v.) sıfatlarının birbirini takip etmesi, ardından Peygamber'in (s.a.v.) temiz şeceresinin zikredilmesi, sonrasında sahabenin fazileti, akabinde diğer paygamberlerden örneklerin verilmesi gibi maddeler ardışık bir sıra ile gelmekle konular arasındaki bütünleşik bir dizimi göstermektedir.

3.4.11. Kadınlar, Çocuklar ve Kardeşler

On birinci bâb, çocuklar, kadınlar ve kardeşlerle ilgili olup altı fasıldır.⁴⁸⁸

Birinci fasılda, nikâh (evlenme) ve kadınlar konuları yer alırken;⁴⁸⁹ ikinci fasılda, kadınların tuzakları;⁴⁹⁰ üçüncü fasılda sadece Kur'ân-ı Kerîm lafızlarıyla konuşan kadının haberinden;⁴⁹¹ dördüncü fasılda kadın ve cariyelerin beklenmedik sözleri ve davranışları;⁴⁹² beşinci fasılda çocuklar;⁴⁹³ ve altıncı fasılda ise kardeşler hakkında sunulan hikâyeler ve şiirlerde ortaya konan iktibâslar yer almaktadır.⁴⁹⁴

⁴⁸⁷ el-Müzzemmil 73/20.

⁴⁸⁸ Şe'âlibî, *el-İktibâs*, 1/41.

⁴⁸⁹ Şe'âlibî, *el-İktibâs*, 2/5, 6.

⁴⁹⁰ Şe'âlibî, *el-İktibâs*, 2/7.

⁴⁹¹ Şe'âlibî, *el-İktibâs*, 2/7-9.

⁴⁹² Şe'âlibî, *el-İktibâs*, 2/9-12.

⁴⁹³ Şe'âlibî, *el-İktibâs*, 2/12, 13.

⁴⁹⁴ Şe'âlibî, *el-İktibâs*, 2/13, 14.

Yahya b. Ali el-Müneccim (öl. 215/830) bir hicvinde :

رُبَّ يَوْمٍ عَاشَرْتُهُ فَتَقَضَّى بَعْدَ حَمْدٍ عَنْ آخِرِ مَذْمُومٍ
يَا لِقَوْمٍ لِضِعْفِهِ وَلِكَيْدِهِ مِثْلَ كَيْدِ النِّسَاءِ مِنْهُ عَظِيمٍ

Nice günler onunla arkadaşlık ettim de nihayet (arkadaşlığımız) sona erince, bu kadar iyilikten sonra zemle karşılaştım.

*Kadınların tuzağı gibi bu toplumun tuzağı da kat kattır hatta kadınların tuzağından daha büyüktür.*⁴⁹⁵

Burada şâir, *“Aziz, Yûsuf’un gömleğinin arkadan yırtılmış olduğunu görünce şöyle dedi: “Anlaşıyor ki bu iş, siz kadınların bir hilesidir. Sizin çok tehlikelidir.”*⁴⁹⁶ âyetinden iktibâs yaparak insanların nankör durumlarına ve tuzaklarına dikkat çekmiştir.

3.4.12. Yiyecekler ve İçecekler

On ikinci bâb, yiyecek ve içeceklerle ilgilidir ve üç fasıldır.⁴⁹⁷

Birinci fasılda, Yüce Allah’ın kullarına bahşetmiş olduğu yiyecek ve içeceklerin faydalarından;⁴⁹⁸ ikinci fasılda suyun öneminden;⁴⁹⁹ üçüncü fasılda ise balın üstünlüğünden ve insanlara olan şifasından⁵⁰⁰ bahsedilmektedir.

Ebû Şurâ’a (öl. 250/864) incir hakkında şöyle dedi:

يَا تَيْنُ يَا سَيِّدُ الْفَوَاكِهِ يَا أَطِيبَ مَا يُجَنَّتَى مِنَ الشَّجَرِ

⁴⁹⁵ Şe‘âlibî, *el-İktibâs*, 2/7.

⁴⁹⁶ Yûsuf 12/28.

⁴⁹⁷ Şe‘âlibî, *el-İktibâs*, 1/41.

⁴⁹⁸ Şe‘âlibî, *el-İktibâs*, 2/12-18.

⁴⁹⁹ Şe‘âlibî, *el-İktibâs*, 2/18, 19.

⁵⁰⁰ Şe‘âlibî, *el-İktibâs*, 2/19.

قَدَّمَكَ اللَّهُ فِي الْكِتَابِ عَلَى الزَّيْتُونِ فِي آيَةٍ مِّنَ السُّورِ

Ey incir! Ey meyvelerin efendisi! Ey ağaçlardan toplanılan yemişlerin en güzeli!

*Allah (c.c.) seni Kur'an'da bir sûrenin bir âyetinde **zeytinden** önce takdim etti.*⁵⁰¹

Burada şâir, وَالزَّيْتُونُ “Yemin olsun incire ve zeytine”⁵⁰² âyetinden iktibâsta bulunarak incire, incirin faydalarına ve faziletine değinmiştir.

Yine bir rivayette şöyle geçer:⁵⁰³

Hiz. Âişe (r. anha) bir defasında üzüm yiyordu. Bu sırada bir dilenci gelerek ondan üzüm istedi. Hiz. Âişe (r. anha) üzümünden bir tane alarak ona verdi. Çevresinde bulunanlar buna güldüler. Hiz. Âişe (r. anha) dedi ki:

- O büyük bir zerredir (üzümdür). Zira Allah Teâla şöyle buyurmuştur:

“Kim zerre miktarı hayır işlemişse onu (karşılığını) görür.”⁵⁰⁴

Bu kıssada, Hiz. Âişe, (r.a.) bir âyetten manevî iktibâs yaparak küçük bir iyiliğin Allah Teâlâ nezdindeki büyüklüğünü ve kıymetini dile getirmiştir. Kul nezdinde basit gibi görünen bazı ihsan ve iyiliklerin, Allah Teâlâ indinde büyük değerlerin ve makamların habercisi olabileceği güzel bir lafzî iktibâs örneği ile sunulmuştur.

Yine başka bir hikâyede şöyle anlatılır:⁵⁰⁵

Rûm Melîki, Muâviye'ye bir testi gönderir ve der ki:

⁵⁰¹ Şe‘âlibî, *el-İktibâs*, 2/17.

⁵⁰² et-Tîn 95/1.

⁵⁰³ Şe‘âlibî, *el-İktibâs*, 2/18.

⁵⁰⁴ ez-Zilzâl 99/7.

⁵⁰⁵ Şe‘âlibî, *el-İktibâs*, 2/19.

- Testinin içine her canlıdan bir şey koyarak bana gönder!

Bunun üzerine Muâviye, testiye İbn Abbâs'a (r.a.) gönderir. İbn Abbâs (r.a.), testiye su doldurur ve şu âyet-i kerîmeyi okur: *أَوَلَمْ يَرِ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ كَانَتَا رَتْقًا فَفَتَقْنَاهُمَا وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ أَفَلَا يُؤْمِنُونَ* “*Kâfirler, gökler ve yer bitişik iken onları ayırdığımızı ve her canlıyı sudan yarattığımızı görmezler mi? Hâlâ inanmayacaklar mı?*”⁵⁰⁶

Testi, Rûm Melîkine gönderilince Melik:

-Bravo!! Ne kadar dâhice, der.

Hikâyede, tüm varlıkların özünü oluşturan bir öze, cevhere, kaynağa değinilmiş, verilen cevap adeta kâinatın özetini oluşturacak biçimde bütün bir âyetin iktibâs edilmesiyle manidâr bir durum arz etmiştir.

3.4.13. Beyân, Hitabet ve Belâgat

On üçüncü bâb beyan, hitabet ve fesâhat ilminin meyveleri ile ilgili olup yedi fasıldır.⁵⁰⁷

Birinci fasılda, beyân ve lisânın fazileti;⁵⁰⁸ ikinci fasılda ise hitabetin seçkin örneklerinden;⁵⁰⁹ üçüncü fasılda insanların birbirleriyle olan tartışmaları, çelişkileri, restleşmeleri, birbirlerine olan itirazları;⁵¹⁰ dördüncü fasılda toplumun önde gelen isimlerinin insanlara ders niteliğinde gerçekleştirdikleri konuşmaları;⁵¹¹ beşinci fasılda önemli kişilerin bulunduğu mekanlarda gerçekleşen karşılıklı diyalogları;⁵¹²

⁵⁰⁶ el-Enbiyâ 21/30.

⁵⁰⁷ Şe‘âlibî, *el-İktibâs*, 1/41.

⁵⁰⁸ Şe‘âlibî, *el-İktibâs*, 2/23-25.

⁵⁰⁹ Şe‘âlibî, *el-İktibâs*, 2/25-31.

⁵¹⁰ Şe‘âlibî, *el-İktibâs*, 2/31-33.

⁵¹¹ Şe‘âlibî, *el-İktibâs*, 2/33.

⁵¹² Şe‘âlibî, *el-İktibâs*, 2/33.

altıncı fasılda esirlerle olan kısa hikâyeler;⁵¹³ konu edinilmektedir. Yedinci fasılda ise namazda iken ihtiyacını söyleyen kimseden⁵¹⁴ haber verilmektedir.

Hz. Ali (r.a.) satranç oynayan bir topluluğa rastladı ve şöyle dedi:

وَيَحْكُمُ مَا هَذِهِ التَّمَاثِيلُ الَّتِي أَنْتُمْ لَهَا عَاكِفُونَ

-Yazıklar olsun sizlere! Şu kendilerine tapmakta olduğunuz putlar da ne oluyor?⁵¹⁵

Bu hikâyede, Hz. Ali (r.a.) “O, إِذْ قَالَ لِأَبِيهِ وَقَوْمِهِ مَا هَذِهِ التَّمَاثِيلُ الَّتِي أَنْتُمْ لَهَا عَاكِفُونَ” babasına ve kavmine, “Şu kendilerine tapmakta olduğunuz heykeller de ne oluyor?” diye sormuştu.”⁵¹⁶ âyetinden iktibâsta bulunmuştur. Hz. Ali, (r.a.) satranç taşlarını cahiliyye döneminin şirk unsurları olan putlara benzetmiş, kısmî âyet iktibâsıyla bize bir örnek takdim etmiştir.

Mansûr el-Fakîh, kuraklığın etkisini ciddi olarak hissettirip, durumun kötüleştiği bir yılda devlet adamlarının bulunduğu bir meclise girdi ve şu şiiri söyledi:

هَـا أَنَا كَالزَّرْعِ جَفَّ حَتَّى
لَيْسَ لَهُ فِي الزَّرْعِ ظِلٌّ
فَأَمَّنْ بِمَا شِئْتَ مِنْ نَوَالِي
إِنْ لَمْ يَكُنْ وَابِلٌ فَطَلٌّ

İşte ben kurumuş ekin gibiyim hatta ekinin boyu o kadar kısa ki gölgesi bile yok.

Nevalemden dilediğin kadar al, üzerine **incecik bir yağmur (çisinti)** yağmamış ta olsa.⁵¹⁷

⁵¹³ Şe‘âlibî, *el-İktibâs*, 2/34.

⁵¹⁴ Şe‘âlibî, *el-İktibâs*, 2/34.

⁵¹⁵ Şe‘âlibî, *el-İktibâs*, 2/33.

⁵¹⁶ el-Enbiyâ 21/52.

⁵¹⁷ Şe‘âlibî, *el-İktibâs*, 2/34.

Mansûr el-Fakîh, bu şiirinde, وَمَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ وَتَثْبِيتًا مِنْ أَنْفُسِهِمْ كَمَثَلِ جَنَّةٍ بِرَبْوَةٍ أَصَابَهَا وَابِلٌ فَآتَتْ أُكُلَهَا ضِعْفَيْنِ فَإِنْ لَمْ يُصِبْهَا وَابِلٌ فَطَلَّتْ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ “Mallarını Allah rızasını dileyerek ve gönüllerinden gelerek infak edenlerin misali ise tatlı bir yamaçta bulunan, üzerine bolca yağmur yağan, bu sebeple ürününü iki misli veren bir bahçedir; şayet sağanak yağmazsa incecik yağar. Allah yapıp ettiklerinizi görmektedir.”⁵¹⁸ âyetinden iktibâsta bulunmuştur. Mansûr el-Fakîh, kuraklığın verdiği zararı, insanların içinde bulundukları çaresizliği ve bu arada devlet adamlarının bu durum karşısındaki vurdumduymazlıklarını ve rahat tavırlarını, küçük bir iktibâs çeşidiyle latîf bir üslup ve eşsiz sözlerle bildirmiştir.

Hız. Aîşe, (r. anha) babası Hız. Ebû Bekir’in (r.a.) ölümünden hemen önce Hâtem et-Tâî (öl. M. 578) nin şu beytini ona okuyarak misal getirmiştir:

لَعْمُرُكَ مَا يُغْنِي الثَّرَاءَ عَنِ الْفَنَى إِذَا حَسَرَجْتَ يَوْمًا وَضَاقَ بِهَا الصَّدْرُ

Bir gün ölmek üzere olduğun ve göğsün ölümle daraldığı zaman ömrüne andolsun ki sahip olduğun servet sana gençliğinden hiçbir şeyi geri getirmeyecektir.

519

Hız. Ebû Bekir (r.a.) ona dedi ki: Kızım böyle deme! Şöyle de!

وَجَاءَتْ سَكْرَةُ الْمَوْتِ بِالْحَقِّ ذَلِكَ مَا كُنْتَ مِنْهُ تَحِيدُ

“Bu durumda iken ölüm sarhoşluğu kaçınılmaz bir gerçek olarak çöküverir. (Ona şöyle denir:) “İşte bu, senin kendisinden kaçıp durduğün şeydir!”⁵²⁰ âyetini delil getirmiştir. Hız. Ebû Bekir’in (r.a.) vermiş olduğu iktibâs örneğinde, insanın ömrü boyunca çok az hatırına ve gündemine getirdiği ölümün kaçınılmaz bir hakikat oluşu üzerinde durulmaktadır. Ölüm vakti, artık insanın önüne yapıp ettikleri tüm amellerin, tüm hatıraların taşındığı hesap vaktinin başladığı anın habercisidir.

⁵¹⁸ el-Bakara 2/265.

⁵¹⁹ Şe‘âlibî, el-İktibâs, 2/31.

⁵²⁰ Kâf 50/19.

Bir hikâyede şöyle anlatılır:⁵²¹

Ali el-Hâdî (öl. 254/868) evinde bize sabah namazı kıldırıyordu. Namaz sırasında okuduğu yerin arkasını getiremedi. Biz de o anda düzeltme yoluna gitmeyince, Hâdî, اَلَيْسَ مِنْكُمْ رَجُلٌ رَشِيدٌ “İçinizde akli başında bir adam yok mu?” dedi. Sonra biz kaldığı yeri hatırlattık.

Bu hikâyede Hâdî, وَجَاءَهُ قَوْمُهُ يُهْرَعُونَ إِلَيْهِ وَمِنْ قَبْلُ كَانُوا يَعْمَلُونَ السَّيِّئَاتِ قَالَ يَا قَوْمِ هَؤُلَاءِ بَنَاتِي هُنَّ أَطْهَرُ لَكُمْ فَاتَّقُوا اللَّهَ وَلَا تُخْزُونِ فِي ضَيْفِي اَلَيْسَ مِنْكُمْ رَجُلٌ رَشِيدٌ ona geldi. Daha önce de o çirkin işleri yapıyorlardı. Lût, “Ey kavmim! Şunlar kızlarım; sizin için en nezih olanı onlarla evlenmektir. Allah’tan korkun ve misafirlerimin önünde beni rezil etmeyin! İçinizde akli başında bir adam yok mu!” dedi.⁵²² âyetinden iktibâsta bulunmuştur. Hâdî, yaptığı iktibâsla, namazın içerisinde Kur’ân-ı Kerîm’den ayrılmayarak namazın sıhhatine ve hükmüne hâlel getirmediği gibi aynı zamanda arkasında saf tutanları latîf bir imâ ile uyarmıştır.

3.4.14. Muhatabını Susturan Cevaplar

On dördüncü bâb, muhatabını susturucu cevaplar hakkında olup dört fasıldır.⁵²³ Birinci ve ikinci fasılda sahabeler ve ilk dönem ulemâ arasında geçen diyaloglar,⁵²⁴ üçüncü fasılda Ebu’l-Aynâ’nın (öl. 283/896) hazır cevaplarına yer verilmişken;⁵²⁵ dördüncü fasılda kâtiplerin, edebiyatçıların ve nüktedân insanların muhataplarına verdikleri manidar cevaplar⁵²⁶ bulunmaktadır.

İbn Abbâs’a (r.a.) denildi ki:⁵²⁷

⁵²¹ Şe‘âlibî, *el-İktibâs*, 2/34.

⁵²² Hûd 11/78.

⁵²³ Şe‘âlibî, *el-İktibâs*, 1/41.

⁵²⁴ Şe‘âlibî, *el-İktibâs*, 2/37-45.

⁵²⁵ Şe‘âlibî, *el-İktibâs*, 2/45-47.

⁵²⁶ Şe‘âlibî, *el-İktibâs*, 2/47, 48.

⁵²⁷ Şe‘âlibî, *el-İktibâs*, 2/38.

-Muhtar b. Ubeydullah adında bir kişi kendisine vahiy geldiğini söylüyor, ne dersin?

İbn Abbâs (r.a.):

-Muhtar isabet etmiş, zira *وَإِنَّ الشَّيَاطِينَ لَيُوحُونَ إِلَىٰ أَوْلِيَائِهِمْ* “Gerçekten şeytanlar dostlarına telkinde bulunurlar.”

Bu hikâyede, İbn Abbâs (r.a.) *وَإِنَّ الشَّيَاطِينَ لَيُوحُونَ إِلَىٰ أَوْلِيَائِهِمْ لِيُجَادِلُوكُمْ وَإِنْ أَطَعْتُمُوهُمْ إِنَّكُمْ لَمُشْرِكُونَ* “Şüphesiz şeytanlar dostlarına, sizinle mücadele etmeleri için telkinde bulunurlar. Eğer onlara uyarsanız şüphesiz siz de Allah’a ortak koşmuş olursunuz.”⁵²⁸ âyetinden iktibâsta bulunarak peygamber olduğunu iddia eden kişiye bu şekilde göndermede bulunmuştur.

Dönemin en önemli muhaddislerinden olan Şa‘bî’ye bir şey hakkında soru soruldu. Şa‘bî (öl. 104/722) dedi ki:⁵²⁹

-Bilmiyorum.

Dediler ki:

-Bilmiyorum, demeye utanmıyor musun? Sen Irak’ın en büyük fakîhisin.

Şa‘bî dedi ki:

-O vakit melekler de *سُبْحَانَكَ لَا عِلْمَ لَنَا إِلَّا مَا عَلَّمْتَنَا* “Bize öğrettiğinden başka hiçbir ilmimiz yoktur.” demekle utanmamış mı oldular!

Burada, Şa‘bî, verdiği cevapla, “ *قَالُوا سُبْحَانَكَ لَا عِلْمَ لَنَا إِلَّا مَا عَلَّمْتَنَا إِنَّكَ أَنْتَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ* “Seni tenzih ederiz! Bize öğrettiğinden başka hiçbir bilgimiz yoktur. Her şeyi bilen ve her işi hikmetli olan şüphesiz sensin” cevabını verdiler.”⁵³⁰ âyetinden

⁵²⁸ el-En‘âm 6/121.

⁵²⁹ Şe‘âlibî, *el-İktibâs*, 2/39.

⁵³⁰ el-Bakara 2/32.

iktibâsta bulunmuştur. Şa'bî, gerçekleştirmiş olduğu iktibâsla Hz. Adem'e (a.s.) varlıkların isimlerinin öğretilmesiyle başlayan süreçte meleklerin Allah Teâlâ'ya vermiş olduğu cevaba isnatta bulunarak sözünü anlamlandırmıştır.

Ahmed b. Ebî Dâvud (öl. 240/854) Abbâsî halifesi el-Vâsik'ın (öl. 232/847) huzuruna girdi. O sırada el-Vâsik'ın yanında halifenin vezirliğini yapan Muhammed b. Abdilmelik (öl. 233/847) ve bir topluluk bulunmaktaydı. Bunlar Ahmed hakkında gıybet ediyorlar ve kusurlarını sayıyorlardı. el-Vâsik, onu görünce arkadaşlarına kaş göz işaretleriyle şöyle dedi:

مَلُوا قَرَاهُ وَهَرَّتْهُ كِلَابُهُمْ وَمَزَقُوهُ بِأَنْيَابِ وَأَضْرَاسِ

Bıktılar, onu köpeklerinin arasına koyup kurban ettiler.

*Köpekler dişleriyle, azı dişleriyle onu paramparça ettiler.*⁵³¹

Bunun üzerine Ahmed, Muhammed b. Abdilmelik'e kaş göz işareti yaparak “Onlardan her biri işlediği günahın sorumluluğunu yüklenecektir. İçlerinden günahın büyüğünü üstlenen için ise büyük bir azap vardır.” dedi.

Bu hadisede, yine إِنَّ الَّذِينَ جَاؤُوا بِالْإِفْكِ عُصْبَةٌ مِنْكُمْ لَا تَحْسَبُوهُ شَرًّا لَكُمْ بَلْ هُوَ خَيْرٌ لَكُمْ لِكُلِّ الْغُفْرَانِ “O iftirayı atanlar içinizden bir gruptur. Bunun sizin için kötü olduğunu sanmayın, aksine bu hakkınızda hayırlıdır. Onların her biri işlediği günahı yüklenecektir. İçlerinden günahın büyüğünü üstlenen için ise büyük bir azap vardır.”⁵³² âyetinden iktibâsta bulunulmuştur. Bu hadisede gıybetin bireylere ve topluma vereceği zarar, dünya ve ahiretteki karşılığı, kardeşliğe getirdiği hasar bir âyetin büyük bir kısmının iktibâs edilmesiyle okuyucuya sunulmuştur.

⁵³¹ Şe‘âlibî, *el-İktibâs*, 2/44 .

⁵³² Nûr 24/11.

3.4.15. Esprili Sözler ve Latîfeler

On beşinci bâb, çok az görülen latîfeler ve nükteli hallerle ilgili olup, üç fasıldır.⁵³³ Birinci fasılda kurrâ ve onlar gibi olanlarda nadir görülen nükteler;⁵³⁴ ikinci fasılda bedevî nükteleri,⁵³⁵ üçüncü fasılda ise delilerin akıllıca gösterdikleri hallerle ilgili nükteler⁵³⁶ işlenmiştir.

Behlûl Dâna (öl. 183/799), Cumâ günü camiden ayrılırken karşıdan gelen bir deliyi şu âyeti sayıklarken gördü.⁵³⁷

يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنِّي رَسُولُ اللَّهِ إِلَيْكُمْ جَمِيعًا

-Ey insanlar! Gerçekten ben, Allah'ın hepinize gönderdiği elçisiyim.

Behlûl, ona bir tokat attı.

Bunun üzerine deli şu âyeti okudu:

وَلَا تَعْجَلْ بِالْقُرْآنِ مِنْ قَبْلِ أَنْ يُقْضَىٰ إِلَيْكَ وَحْيُهُ

Sana vahyi tamamlanmadan Kur'ân'ı okumada aceleci davranma!

Bu nüktede, Kur'ân-ı Kerîm'den yapılan iki âyet iktibâsıyla örneklendirme yapılmıştır. Bu âyetlerden ilki;

قُلْ يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنِّي رَسُولُ اللَّهِ إِلَيْكُمْ جَمِيعًا الَّذِي لَهُ مُلْكُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ يُحْيِي وَيُمِيتُ □ فَأَمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ النَّبِيِّ الْأُمِّيِّ الَّذِي يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَكَلِمَاتِهِ وَاتَّبِعُوهُ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ

De ki: “Ey insanlar! Gerçekten ben göklerin ve yerin mülkü kendisine ait olan Allah'ın hepinize gönderdiği elçisiyim. O'ndan başka tanrı yoktur. O hayat

⁵³³ Şe‘âlibî, *el-İktibâs*, 1/42.

⁵³⁴ Şe‘âlibî, *el-İktibâs*, 2/51.

⁵³⁵ Şe‘âlibî, *el-İktibâs*, 2/52.

⁵³⁶ Şe‘âlibî, *el-İktibâs*, 2/53.

⁵³⁷ Şe‘âlibî, *el-İktibâs*, 2/52.

verir ve öldürür. Öyleyse Allah'a ve ümmî olan Resulüne -ki o Allah'a ve O'nun sözlerine inanır- iman edin ve ona ittiba edin ki doğru yolu bulasınız.”⁵³⁸

İkincisi ise;

فَتَعَالَى اللَّهُ الْمَلِكُ الْحَقُّ وَلَا تَعْجَلْ بِالْقُرْآنِ مِنْ قَبْلِ أَنْ يُقْضَى إِلَيْكَ وَحْيُهُ وَقُلْ رَبِّ زِدْنِي عِلْمًا

“Hakikat oluşunda şüphe bulunmayan, her şeye hükümler olan Allah yüceler yücesidir. Sana vahyi tamamlanmadan Kur’ân’ı okumada aceleci davranma ve “Rabbim! İlmimi arttır” de.”⁵³⁹ Bu hikâyede her iki tarafın da yapmış oldukları iktibâsın ne kadar dâhice olduğu, anlamı destekleyen cevaplarıyla sözlerini yerli yerinde kullandıkları açık bir şekilde ortadadır.

Bazı dîvân üyesi kişiler, bir mecliste kendi aralarında oturup konuşuyorlardı. Birden konuştuklarını dinleyen bir adama dikkat kesildiler. Onu tecessüsle (casuslukla) suçlayıp onun dövülmesini ve hapsedilmesini istediler. Hapis kâtibi onun için gerekçe olarak neler yazılmasını isteyince, onlar şöyle dediler:⁵⁴⁰

اسْتَرْقَ السَّمْعَ فَاتَّبَعَهُ شِهَابٌ مُبِينٌ

Burada, Burada, إِلَّا مَنْ اسْتَرْقَ السَّمْعَ فَاتَّبَعَهُ شِهَابٌ مُبِينٌ “Ancak kulak hırsızlığı yapmaya kalkışan olursa onu da parlak bir yıldız kovalar.”⁵⁴¹ âyetinden iktibâs yapılmıştır. Yapılan iktibâs, âyetin tümünün kullanılmasına yönelik olarak lafzî iktibâs türünün örneğini bizlere sunmaktadır.

3.4.16. Mekrûh İktibas: Çirkin Alıntı

Onaltıncı bâb, mekrûh (hoş görülmeyen) iktibâsla ilgili olup iki fasıldır.⁵⁴² Birinci fasıl, iktibâsın ölçüsünü kaçırmak, sınırları dışına çıkmak;⁵⁴³ ikinci fasıl,

⁵³⁸ el-A‘râf 7/158.

⁵³⁹ Tâhâ 120/114.

⁵⁴⁰ Şe‘âlibî, *el-İktibâs*, 2/51.

⁵⁴¹ el-Hicr 15/18.

⁵⁴² Şe‘âlibî, *el-İktibâs*, 1/42.

⁵⁴³ Şe‘âlibî, *el-İktibâs*, 2/57.

Yüce Allah'ın (c.c.) kendine has kıldığı sıfatları mahlûkata indirgeyerek kullanmak hususlarıyla⁵⁴⁴ ilgilidir.

Bu çeşit iktibâsta, şâir veya kâtip, bilinen iktibâs kurallarının dışına çıkmakla ölçüyü kaçıır ve sınırları aşar. Yaptığı alıntıyla iyi ve başarılı bir sonuç elde edeceğini düşünürken, durumu berbat hale getirerek kötüleştirir.

Ebû Temmâm'ın yaptığı gibi: (el-Ḥaffîf)

أَشْنَاتُ	وَأَهْلُنَا	جَمِيعًا	أَيُّهَا الْعَزِيزُ قَدْ مَسَّنَا الضُّرُّ
مُزْجَاةُ	بِضَاعَةٍ	وَلَدَيْنَا	وَلَنَا فِي الرِّجَالِ شَيْخٌ كَبِيرٌ
نُرَّهَاتُ	بِهَا	فَتَجَارَاتُنَا	قَلَّ طِلَابُهَا فَأَضَحَتْ خَسَارًا
أُمُوتُ	فَانْنَا	وَصَدَّقُ	فَاحْتَسِبْ أَجْرَنَا وَأَوْفِ لَنَا الْكَيْلَ

Ey Aziz! Ailemiz paramparça olmuşken, başımıza bir felaket geldi. (Bir darlık dokundu)

İnsanlarımız arasında (başımızda) hayli ihtiyar biri vardır, elimizde de kıymetsiz bir mal kalmıştır.

Bu malın taliplileri eksilince hüsrana uğrar olduk, işlerimiz kıymetsizleşti.

*Bizim talebimizi (mükâfâtımızı) hesaba al, bize ölçeği tastamam ve hemen ver, zira biz nerdeyse ölüleriz.*⁵⁴⁵

Burada şâir, فَلَمَّا دَخَلُوا عَلَيْهِ قَالُوا يَا أَيُّهَا الْعَزِيزُ مَسَّنَا وَأَهْلُنَا الضُّرُّ وَجِئْنَا بِبِضَاعَةٍ مُزْجِيَةٍ فَأَوْفِ لَنَا “Yûsuf’un huzuruna girdiklerinde dediler ki: “Ey Aziz! Bizi ve ailemizi kıtlık bastı ve biz, az bir bedel ile geldik. Yine de bize talebimizi karşılayacak kadar ölçekle ver; bize hayır da bulun. Şüphesiz Allah hayır yapanları mükâfatlandırır.”⁵⁴⁶ âyetinden iktibâsta bulunmuştur. İktibâs edilen âyetle şiirdeki

⁵⁴⁴ Şe‘âlibî, el-İktibâs, 2/58.

⁵⁴⁵ Şe‘âlibî, el-İktibâs, 2/57.

⁵⁴⁶ Yûsuf 12/88.

anlam açık bir biçimde örtüşmekte, beyitler birbirinin mütemmimi olacak şekilde sıralanmaktadır. İçinde bulundukları zor koşulların verdiği kahır ve çaresizlik hali veciz bir üslup, güçlü bir ifadeyle takdim edilmiştir.

Şâirin dediği gibi: ⁵⁴⁷

يَا قَضِيْبًا زَعَزَعَ الرِّيحُ لَهُ وَهْنًا فَحَرَّكَ
بِأَلَمٍ نَشْرَحَ نَدْعُو اللَّهَ كَيْ يَشْرَحَ صَدْرُكَ

Ey kasırgaların zayıf bıraktığı yiğit kişi! Artık harekete geç!

Gönlünü ferahlatmak için “Elem neşrah” ile Allah’a niyaz edelim.

Burada, ⁵⁴⁸ “Senin kalbini açıp genişletmedik mi?” ⁵⁴⁸ âyetinden iktibâsta bulunulmuştur. Şâir, iktibâs ettiği âyeti ümitsizlik halinin ardından ayağa kalkma, yeniden harekete geçme bağlamında ele almıştır. Böylece okudukça gönle inşirah ve huzur veren, yeniden şahlandıran bir sure ismini ve ilk âyetini alıntı yapmakla manaya güç katmıştır.

Bağdat’ta askerî vali görevini yürüten, Muhammed b. Abdullah b. Tâhir (öl 253/867) Mu‘tez-Billâh’ın (866-869) Mustaîn ile (862-866) savaş emri Bağdat’a ulaşınca:

يَا بَنِي طَاهِرٍ أَتَنْكُمُ جُنُودُ اللَّهِ وَالْمَوْتُ بَيْنَهُمَا مَتَّبُورُ
فِي جُيُوشٍ إِمَامُهُنَّ أَبُو أَحْمَدَ نَعْمَ الْمَوْلَى وَ نَعْمَ النَّصِيرُ

Ey Tâhiroğulları! Allah’ın askerleri sizin kökünüzü kurutmaya geldi, ölüm aralarında kol geziyor, helak olacaklar.

⁵⁴⁷ Şe‘âlibî, el-İktibâs, 2/57.

⁵⁴⁸ el-İnşirâh 94/1.

*Orduların önünde ilerliyor Ebû Ahmed, O ne güzel komutan ne eşi bulunmaz yardımcıdır.*⁵⁴⁹

şairini söyledi.

Bu şiirde, *“وَإِنْ تَوَلَّوْا فَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ مَوْلِيكُمْ نِعْمَ الْمَوْلَىٰ وَنِعْمَ النَّصِيرُ”* *“Yüz çevirirlerse bilin ki Allah sizin mevlânızdır, O ne güzel Mevlâdır ne eşi bulunmaz velidir O!”*⁵⁵⁰ âyetinden iktibâs yapılmıştır. Şiir methetme, bir kişinin kahramanlıklarını, askerî tecrübelerini açığa vurma bağlamında söylenmiş, mana kısmî âyet iktibâsıyla kuvvetlendirilmiştir. Şâir, beyitlerinde alıntılardığı âyeti bir dayanak merkezi yapmıştır.

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi, iktibâs sanatının ıstılahtaki karşılığı olan tanımına göre, metin içerisindeki herhangi bir lafız, bir referans ya da bir ipucu ile Allah’ın Kelâmına veya Peygamber’in (s.a.v.) sözüne işaret etmemelidir. Bu durum belâgatçılar nezdinde iktibâs olarak değer kazanmamaktadır. Ancak Şe‘âlibî mezkûr kitabında gerçekleştirdiği bazı alıntılarda, bu hassasiyete dikkat etmemiş, az da olsa bazı örneklerde bu tanıma aykırı davranmıştır.

3.4.17. Rüya ve Yorumları

On yedinci bâb, rüya, rüyaların garip ve tuhaf halleri, yorumları ve yorumlarda karşılaşılan hayret verici ifadelerle ilgili olup iki fasıldır.⁵⁵¹ Birinci fasılda, rüyalar ve yorumları ile ilgili hikâyeler üzerinde iktibâslar konu edilirken;⁵⁵² ikinci fasılda Kur’ân-ı Kerîm’den delillendirilmiş yorumlar⁵⁵³ üzerine değerlendirmelerde bulunulmuştur.

⁵⁴⁹ Şe‘âlibî, *el-İktibâs*, 2/58.

⁵⁵⁰ el-Enfâl 8/40.

⁵⁵¹ Şe‘âlibî, *el-İktibâs*, 1/42.

⁵⁵² Şe‘âlibî, *el-İktibâs*, 2/61-65.

⁵⁵³ Şe‘âlibî, *el-İktibâs*, 2/65-70.

Bir garip rüya ile ilgili şöyle bir hikâye anlatılır.⁵⁵⁴

Ömer b. el-Ḥaṭṭâb (r.a.) bir kişiyi Şam şehrine kadı olarak atadı. O kişi Şam’a doğru hareket ettikten bir müddet sonra yolun bir kısmından geri döndü. Hz. Ömer, (r.a.) ona dedi ki:

-Ne oldu da geri döndün.

Dedi ki:

-Rüyamda Güneş ile Ay’ın birbiriyle savaştığını gördüm. Yıldızların bir kısmı Güneş’le beraber savaşıırken, bir kısmı da Ay’la beraber saf tutmuşlardı.

Hiz. Ömer (r.a.) ona dedi ki:

-Var git yoluna! Sen artık benden bir daha asla görev alamazsın.

Sonra şu âyeti okudu:

“*Biz gecenin izini siler, aydınlatıcı olarak gündüzün nişânını getiririz.*”

Bu olayda, Hz. Ömer (r.a.) bir rüyanın yorumunu وَجَعَلْنَا اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ آيَتَيْنِ فَمَحَوْنَا آيَةَ اللَّيْلِ وَجَعَلْنَا آيَةَ النَّهَارِ مُبْصِرَةً لِّتَبْتَغُوا فَضْلًا مِّن رَّبِّكُمْ وَلِتَعْلَمُوا عَدَدَ السِّنِينَ وَالْحِسَابَ وَكُلَّ شَيْءٍ فَصَّلْنَاهُ تَفْصِيلًا “Biz geceyi ve gündüzü birer nişan olarak yarattık. Nitekim Rabbinizin nimetlerini arayasınız, ayrıca yılların sayısını ve hesabını bilesiniz diye gecenin nişanını siler, aydınlatıcı olarak gündüzün nişanını getiririz. İşte biz her şeyi açık açık anlattık.”⁵⁵⁵ âyetinden iktibâs yaparak aktarmıştır. Hz. Ömer, (r.a.) yaptığı iktibâsla insan ve toplum hayatında tarihi seyir içerisinde zaman zaman karamsar günlerin olduğunu ancak bununla beraber refahın, aydınlığın ve huzurun hâkim olduğu günlerinde olacağını vurgulamaktadır. Âyet iktibâsıyla bu durumu zihinlerin rahatlıkla fehm etmesini istemektedir.

⁵⁵⁴ Şe‘âlibî, *el-İktibâs*, 2/61.

⁵⁵⁵ el-İsrâ 17/12.

Muhaddis Humejdî (öl. 219/839) rüyasında Peygamber'i (s.a.v.) görmüş, İmam Ebû Hanîfe (öl. 150/767) ve İmam Şâfiî (öl. 204/820) onun yanındalarmış, ona şöyle demiş: ⁵⁵⁶

-Ey Allah'ın Resûlü! Bu ikisi imamın arkasında Fâtiha suresini okuyup okumama noktasında ihtilaf ettiler.

Bu tartışma üzerine Allah'ın Resûlü (s.a.v.) onlardan birine döndü ve **أُولَٰئِكَ الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ وَالْحُكْمَ وَالنُّبُوَّةَ** “Onlar, kendilerine kitap, hikmet ve peygamberlik verdiğimiz kimselerdir.” diğetine de **فَإِنْ يَكْفُرْ بِهَا هَؤُلَاءِ فَقَدْ وَكَّلْنَا بِهَا قَوْمًا لَّيْسُوا بِهَا بِكَافِرِينَ** “Eğer şimdi onlar bu söylenenleri inkâr ederlerse muhakkak ki yerlerine, bunları inkâr etmeyecek bir topluluk getiririz.” âyetlerini okudu.

Bu rüyada, **أُولَٰئِكَ الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ وَالْحُكْمَ وَالنُّبُوَّةَ** **فَإِنْ يَكْفُرْ بِهَا هَؤُلَاءِ فَقَدْ وَكَّلْنَا بِهَا قَوْمًا لَّيْسُوا بِهَا بِكَافِرِينَ** “Onlar, kendilerine kitap, bilgelik ve peygamberlik verdiğimiz kimselerdir. Eğer şimdi onlar bu söylenenleri inkâr ederlerse muhakkak ki yerlerine, bunları inkâr etmeyecek bir topluluk getiririz.”⁵⁵⁷ âyetinden iktibâsta bulunulmuştur. Bu hikâyede mezkûr âlimlerin kıymetli, hikmet sahibi, takva ehli insanlar olduğu ve aralarındaki münâkaşaların anlamsız, beyhude ve yararsız olduğu anlatılmakta, âyet iktibâsıyla da bu mana desteklenmektedir.

Bir adam bazı rüya yorumcularına dedi ki: ⁵⁵⁸

-Ben rüyamda yumurta çaldığımı ve onları odunların altına koyduğumu gördüm.

Yorumcular dedi ki:

-Hemen yaptığından dolayı Allah'a (c.c.) tövbe et! Zira sen kadınlarla erkekleri haram noktasında bir araya getirmişsin.

⁵⁵⁶ Şe‘âlibî, *el-İktibâs*, 2/62.

⁵⁵⁷ el-En‘âm 6/89.

⁵⁵⁸ Şe‘âlibî, *el-İktibâs*, 2/63, 64.

Dedi ki:

-Nasıl bildiniz?

Dediler ki:

-Şüphesiz Allah (c.c.) cahil erkekleri odunlara benzetmiş, ^{كَانَهُمْ خَشَبٌ مُسَنَّدَةٌ} “onlar sanki bir yere dayanmış keresteler gibidir (böyle kendilerini güvendeymiş gibi görünürler)”, kadınları da saklı yumurtalara benzetmiştir.

Adam dedi ki:

-Sizlerin önünde Allah’a (c.c.) tövbe ediyorum.

Bu olayda yorumcular rüyayı yorumlarken,

^{وَإِذَا رَأَيْتَهُمْ تُعْجِبُكَ أَجْسَامُهُمْ وَإِنْ يَقُولُوا تَسْمَعُ لِقَوْلِهِمْ كَانَهُمْ خَشَبٌ مُسَنَّدَةٌ يَحْسَبُونَ كُلَّ صِيحَةٍ عَلَيْهِمْ هُمُ الْعَدُوُّ فَاحْذَرْهُمْ قَاتِلْتَهُمُ اللَّهُ أَنْتَ يَوْمَكَوْنُ} “Onlara şöyle bir baktığında dış görünüşleri hoşuna gider; konuşurlarsa sözlerine kulak verirsin. Ama onlar sanki bir yere dayanmış kütükler gibidir. Her bağıışı kendilerine yönelik sanırlar. Asıl düşman onlardır, onlardan korun! Allah kahretsin onları! Nasıl da haktan yüz çeviriyorlar!”⁵⁵⁹ âyetinden iktibâs yapmışlardır. Bu rüyada söz konusu edilen kadın ve erkeklerin durumu, âyet iktibâsıyla münafıkların özelliklerine benzetilmiş, aralarındaki uyum birlikteliği ele alınmıştır.

Bir gece Hârûn Reşîd (öl. 193/809) rüyasında ölüm meleğini gördü ve ona dedi ki:⁵⁶⁰

-Ne kadar ömrüm kaldı?

Ölüm meleği ona beş parmağını göstererek işarette bulundu. Reşîd korkuyla irkildi. Rüya yorumcularının kendisine getirilmesini emretti. Rüya yorumcularının bir kısmı, ömrünün beş ay kaldığını söylerken, bir kısmı da beş sene kaldığını iddia etti.

⁵⁵⁹ el-Münâfıkûn 63/4.

⁵⁶⁰ Şe‘âlibî, *el-İktibâs*, 2/64.

Bütün bunlar Hârûn Reşîd'i çok kaygılandırmış, oturduğu yerden kalkamaz olmuştu. Kendisini ziyaret eden bazı kişiler, ona şunları söyledi:

-Sen ona ne kadar ömrünün kaldığını sordun, O da beş parmağıyla sana işarette bulundu. Bunun anlamı onun da bu işareti bilmemesidir. Aslında bu işareti yapmakla beş şeyin bilinemeyeceğini ortaya koymuştur. Zira Rahmân olan Allah , Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle buyurmaktadır: *إِنَّ اللَّهَ عِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِ وَيُنَزِّلُ الْغَيْثَ وَيَعْلَمُ مَا فِي الْأَرْحَامِ وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ مَّاذَا تَكْسِبُ غَدًا وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ بِأَيِّ أَرْضٍ تَمُوتُ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ* “ *Kıyamet vakti hakkındaki bilgi yalnız Allah'ın katındadır; O, yağmuru yağdırmakta; rahimlerde olanı bilmektedir. Hiç kimse yarın ne kazanacağını bilemez; hiç kimse nerede öleceğini bilemez; ama Allah her şeyi bilir, her şeyden haberdardır.*”⁵⁶¹

Bunları duyan Hârûn Reşîd ferahladı ve çok mutlu oldu. Yorumcuları servete boğdu ve bundan sonra da senelerce yaşadı. Bu hikâyede olay örgüsü ve âyet ıktibâsı ölüm korkusu bağlamında ele alınmıştır. Kullanın asla bilemeyeceği beş şey üzerinden hareket ederek ilham veya rüyanın bu hakikatlere erişemeyeceği noktasında güzel bir alıntı örneği verilmiştir.

Rüyasında gemiye bindiğini gören kişi, bunun bir dertten kurtulacağına işaret olduğunu Kur'ân-ı Kerîm'den *فَأَنجَيْنَاهُ وَأَصْحَابَ السَّفِينَةِ وَجَعَلْنَاهَا آيَةً لِلْعَالَمِينَ* “*Fakat biz Nûh'u ve gemidekileri kurtardık ve bunu bütün insanlık için bir delil yaptık.*”⁵⁶² âyetiyle delillendirebilir.⁵⁶³

Rüyasında sarı bir inek gören kişi, bunun sevineceği, mutlu olacağı bir şeye baktığına işaret olduğunu Kur'ân-ı Kerîm'den *إِنَّهَا بَقَرَةٌ صَفْرَاءٌ فَاقِعٌ لَوُثْهَا تَسُرُّ النَّاظِرِينَ* *Mûsâ*, “*O buyuruyor ki: Rengi parlak sarı, bakanların içini rahatlatan bir inek olacak dedi.*”⁵⁶⁴ âyetiyle ispat yoluna gidebilir.⁵⁶⁵

⁵⁶¹ Lokman 31/34.

⁵⁶² el-Ankebût 29/15.

⁵⁶³ Şe‘âlibî, *el-İktibâs*, 2/66.

⁵⁶⁴ el-Bakara 2/69.

⁵⁶⁵ Şe‘âlibî, *el-İktibâs*, 2/66.

Rüyasında su gören, bunun bazı durumlarda fitneye işaret olduğunu Kur’ân-ı Kerîm’den لَاسْقَيْنَاهُمْ مَاءً عَذَقًا لِنَفْسِنَاهُمْ فِيهِ ⁵⁶⁶ “Eğer hak yolda dürüst bir şekilde yürürlerse kendilerini, içinde denemek üzere nimetlere boğarız” ⁵⁶⁷ âyetiyle delillendirebilir. ⁵⁶⁷

Rüyasında taş gören, bunun kasvete, kalp katılığına işaret olduğunu Kur’ân-ı Kerîm’den ثُمَّ قَسَتْ قُلُوبُكُمْ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ فَهِيَ كَالْحِجَارَةِ أَوْ أَشَدُّ قَسْوَةً ⁵⁶⁸ “Bundan sonra kalpleriniz yine katılaştı; artık kalpleriniz taş gibi, hatta daha da katıdır.” ⁵⁶⁸ âyetiyle ispat yoluna gidebilir. ⁵⁶⁹

Rüyasında ip gören, bunun ahde bağlılık olduğunu Kur’ân-ı Kerîm’den وَاعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا ⁵⁷⁰ “Hep birlikte Allah’ın ipine sımsıkı yapışın” ⁵⁷⁰ âyetiyle yorumlayabilir. ⁵⁷¹

Rüyasında elbise gören, bunun kadınlar bağlamında bir yorum taşıyabileceğini Kur’ân-ı Kerîm’den هُنَّ لِبَاسٌ لَكُمْ وَأَنْتُمْ لِبَاسٌ لَهُنَّ ⁵⁷² “Onlar sizin için elbisedir, siz de onlar için elbisesiniz.” ⁵⁷² âyetiyle iktibâsta bulunarak açıklayabilir. ⁵⁷³

Rüyasında odun gören bunun dedikodu taşıyan bir kişiliği gösterdiğini Kur’ân-ı Kerîm’den وَأَمْرَأَتُهُ حَمَّالَةَ الْحَطَبِ ⁵⁷⁴ “Dedikodu yapıp laf taşıyan karısı da” ⁵⁷⁴ âyetinden iktibâsta bulunarak yorumunu dile getirebilir. ⁵⁷⁵

⁵⁶⁶ el-Cin 72/16.

⁵⁶⁷ Şe‘âlibî, el-İktibâs, 2/66.

⁵⁶⁸ el-Bakara 2/74.

⁵⁶⁹ Şe‘âlibî, el-İktibâs, 2/66.

⁵⁷⁰ Âl-i İmrân 3/103.

⁵⁷¹ Şe‘âlibî, el-İktibâs, 2/66.

⁵⁷² el-Bakara 2/187.

⁵⁷³ Şe‘âlibî, el-İktibâs, 2/66.

⁵⁷⁴ Tebbet 111/4.

⁵⁷⁵ Şe‘âlibî, el-İktibâs, 2/66.

Kıbleden başka bir yere namaz kıldığını gören, bunun şerîatten ayrılmak başka yollara meyletmek olduğunu Kur’ân-ı Kerîm’den وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ “Nerede bulunursanız yüzünüzü yine Mescid-i Harâm tarafına çevirin!”⁵⁷⁶ âyetiyle rüya yorumuna gidebilir.⁵⁷⁷

Kişinin rüyasında aydınlık görmesinin hidâyete, karanlık görmesinin de dalâlete işaret olduğunu Kur’ân-ı Kerîm’den اللَّهُ وَلِيُّ الَّذِينَ آمَنُوا يُخْرِجُهُم مِّنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ “Allah iman edenlerin dostudur; onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır.”⁵⁷⁸ âyetiyle yorumlayabilir.⁵⁷⁹

Rüyasında anahtar gören bunun mal ve servete, güç ve kudrete işaret olduğunu Kur’ân-ı Kerîm’den لَهُ مَقَالِيدُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَن يَشَاءُ وَيَقْدِرُ إِنَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ “Göklerin ve yerin anahtarları O’nundur. Rızkı dilediğine çok verir, dilediğine de az verir. Çünkü O her şeyi bilmektedir.”⁵⁸⁰ âyetiyle iktibâsta bulunarak ifade edebilir.⁵⁸¹

Rüyasında gökyüzünde açık kapılar olduğunu gören, bunun o sene bol yağmur yağacağına ve bereketin olacağına işaret olduğunu Kur’ân-ı Kerîm’den فَفَتَحْنَا أَبْوَابَ السَّمَاءِ بِمَاءٍ مُّنْهَمِرٍ “Hemen göğün kapılarını bardaktan boşanırcasına yağan bir yağmura açtık.”⁵⁸² âyetiyle iktibâsta bulunarak yoruma gidebilir.⁵⁸³

Rüyasında bir yere merdivenle çıktığını gören, bunun kavuşacağı bir sultanlığa, bir yönetici tarafından getirileceği makam ve mevkiye işaret olduğunu Kur’ân-ı Kerîm’den أَمْ لَهُمْ سُلَّمٌ يَسْتَمِعُونَ فِيهَا فَلْيَأْتِ مُسْتَمِعُهُمْ بِسُلْطَانٍ مُّبِينٍ “Yoksa onların,

⁵⁷⁶ el-Bakara 2/150.

⁵⁷⁷ Şe‘âlibî, el-İktibâs, 2/67.

⁵⁷⁸ el-Bakara 2/257.

⁵⁷⁹ Şe‘âlibî, el-İktibâs, 2/67.

⁵⁸⁰ eş-Şûrâ 42/12.

⁵⁸¹ Şe‘âlibî, el-İktibâs, 2/67.

⁵⁸² el-Kamer 54/11.

⁵⁸³ Şe‘âlibî, el-İktibâs, 2/68.

üstüne çıkıp gizli şeyleri dinleyecekleri bir merdivenleri mi var? Eğer öyleyse, içlerinden dinleyen biri açık bir kanıt getirsin."⁵⁸⁴ âyetiyle açıklayabilir.⁵⁸⁵

Rüyasında şarap ya da içki içmediği halde sarhoş olduğunu gören, bunun şiddetli bir derde ve korkuya işaret olduğu hususunda Kur'ân-ı Kerîm'den وَتَرَى النَّاسَ سُكَارَىٰ وَمَا هُمْ بِسُكَارَىٰ وَلَٰكِنَّ عَذَابَ اللَّهِ شَدِيدٌ *"Ve insanları sarhoş olmadıkları halde sarhoş gibi göreceksin; çünkü Allah'ın azabı çok şiddetlidir!"*⁵⁸⁶ âyetinden ıktibâsta bulunarak bir rüya yorumu yapabilir.⁵⁸⁷

Rüyasında yağmur yağdığını gören, bunun nail olacağı bereketlere işaret olduğunu Kur'ân-ı Kerîm'den وَنَزَّلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً مُّبَارَكًا فَأَنْبَتْنَا بِهِ جَنَّاتٍ وَحَبَّ الْحَصِيدِ *"Gökten bereketli yağmurlar indirdik, onunla nice bahçeler ve hasat edilen tahıllar bitirdik."*⁵⁸⁸ âyetiyle rüya yorumuna gidebilir.⁵⁸⁹

Rüyasında evlendiğini ya da boşandığını gören, bunun zenginliğe işaret olduğunu Kur'ân-ı Kerîm'den إِنْ يَكُونُوا فُقَرَاءَ يُغْنِهِمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ *"Yoksulluk içinde iseler Allah fazlı ile onları ihtiyaçtan kurtarır. Allah'ın hazinesi boldur, her şeyi bilmektedir."*⁵⁹⁰ ve وَإِنْ يَتَفَرَّقَا يُغْنِ اللَّهُ كُلًّا مِنْ سَعَتِهِ وَكَانَ اللَّهُ وَاسِعًا حَكِيمًا *"Eğer karı koca ayrılırlarsa Allah geniş rızından onların ihtiyaçlarını giderir. Allah'ın lütfu geniştir, hikmeti sonsuzdur."*⁵⁹¹ âyetleriyle rüya yorumunda bulunabilir.⁵⁹²

⁵⁸⁴ Tûr 52/38.

⁵⁸⁵ Şe'âlibî, *el-İktibâs*, 2/68.

⁵⁸⁶ el-Hac 22/2.

⁵⁸⁷ Şe'âlibî, *el-İktibâs*, 2/68.

⁵⁸⁸ Kâf 50/9. (Bk. Kur'ân Yolu, 5/104.)

⁵⁸⁹ Şe'âlibî, *el-İktibâs*, 2/69.

⁵⁹⁰ Nûr 24/32.

⁵⁹¹ en-Nisâ 4/130.

⁵⁹² Şe'âlibî, *el-İktibâs*, 2/69.

3.4.18. Yazı ve Hesap İlmi

Bu bâb, hat, yazı ve hesap ilminin önemini, sözleşmelerin bölümlerinden ve fetih kitaplarından metinleri, sultanların mektuplaşmalarında yer alan lafızlardan seçmeleri, tuğraları ve orduların çeşitli konulardaki kitabelerini oluşturur. En kapsamlı bâb olup kırk beş fasıldır. Bu fasılların bir kısmı, konu bakımından birbirini destekler ve tamamlar niteliktedir.⁵⁹³

Bu fasılları şöyle sıralamak mümkündür: Birinci, ikinci ve üçüncü fasıllar kitap ve kâtiplerin faziletleri;⁵⁹⁴ dördüncü fasıl hesap ilmini bilmenin fazileti;⁵⁹⁵ beşinci fasıl sözleşmelerde bulunan Allah Teâlâ'ya olan takva konularını ve devlet yönetiminin âdâbını;⁵⁹⁶ altıncı fasıl Rasûlüllah'ın (s.a.v.) sünnetine tabi olma;⁵⁹⁷ yedinci fasıl namazı korumak;⁵⁹⁸ sekizinci fasıl Cumâ ve bayram namazlarına katılmak ve mescidlerin ihya edilmesi;⁵⁹⁹ dokuzuncu fasıl hapiste olanlara belli kurallar getirilmesi;⁶⁰⁰ onuncu fasıl yol kesici eşkıyalara karşı yol güvenliğinin temin edilmesi;⁶⁰¹ on birinci fasıl efendisinden kaçan köleyi sahibine teslim etme ve malların ve kaybolmuş çocukların sahiplerine iade edilmesi;⁶⁰² on ikinci fasıl meyhanelerin, barların ve genelevlerin çalışmalarının durdurulması;⁶⁰³ on üçüncü fasıl işçilerin ve hakimlerin (yöneticilerin) ellerinin güçlendirilmesi;⁶⁰⁴ on dördüncü fasıl işçilerin seçilmesi ve işleriyle ilgili gerekli vazifelerin kendilerine tebliği;⁶⁰⁵ on

⁵⁹³ Şe'âlibî, *el-İktibâs*, 1/42.

⁵⁹⁴ Şe'âlibî, *el-İktibâs*, 2/73-77.

⁵⁹⁵ Şe'âlibî, *el-İktibâs*, 2/78-80.

⁵⁹⁶ Şe'âlibî, *el-İktibâs*, 2/81-85.

⁵⁹⁷ Şe'âlibî, *el-İktibâs*, 2/85, 86.

⁵⁹⁸ Şe'âlibî, *el-İktibâs*, 2/86, 87.

⁵⁹⁹ Şe'âlibî, *el-İktibâs*, 2/87-89.

⁶⁰⁰ Şe'âlibî, *el-İktibâs*, 2/89.

⁶⁰¹ Şe'âlibî, *el-İktibâs*, 2/90.

⁶⁰² Şe'âlibî, *el-İktibâs*, 2/91, 92.

⁶⁰³ Şe'âlibî, *el-İktibâs*, 2/92, 93.

⁶⁰⁴ Şe'âlibî, *el-İktibâs*, 2/94, 95.

⁶⁰⁵ Şe'âlibî, *el-İktibâs*, 2/95-97.

beşinci fasıl terazi ve tartıların ayarlanması ve insanların bu yollarla aldatılmasının engellenmesi;⁶⁰⁶ on altıncı fasıl müstehcen resimlerin yok edilmesi ve kötü âdet ve alışkanlıkların ortadan kaldırılması;⁶⁰⁷ on yedinci fasıl kadınlara özgü olan birtakım sorumluluklar ve davranışlar;⁶⁰⁸ on sekizinci fasıl şahitliklerin belirlenmesi, diyanet ehlinin şahitliğinin tasdik edilip, hıyanet sahiplerinin şahitliğinin kabul edilmemesi;⁶⁰⁹ on dokuzuncu fasıl şerî sınırların belirlenmesi;⁶¹⁰ yirminci fasıl yetimlerin malları konusunda ihtiyatlı davranma (dikkatli olma);⁶¹¹ yirmi birinci fasıl vakıf ve sadaka hizmetlerinin yerli yerinde kullanılması;⁶¹² yirmi dördüncü fasıl ilim ehlinin yaptığı çalışmaların devamını sağlama ve yapamadıklarını yerine getirme.⁶¹³

Bunlardan başka yirmi beşinci fasıl yetimlerin evlendirilmesi;⁶¹⁴ yirmi altıncı fasıl sözleşme lafızlarının çeşitlendirilmesi;⁶¹⁵ yirmi yedinci fasıl fetihlerle ilgili kitapların ve bağlantılı eserlerin açılması;⁶¹⁶ yirmi sekizinci fasıl fetih için yapılan seferlerde düşmanların yerilmesi, sert dille uyarılması ve onların aleyhine delil getirilmesi;⁶¹⁷ yirmi dokuzuncu fasıl günahkâr kişilerin yaptıklarının kendilerine bildirilip helak olacaklarının iletilmesi, karşı koymaları durumunda dağılacaklarının, perişan olacaklarının, yaralanacakları ve öldürüleceklerinin anlatılması;⁶¹⁸ otuzuncu fasıl fetih kitaplarını içeren çeşitli anlamlar ve kavramlar bahsi;⁶¹⁹ otuz birinci fasıl

⁶⁰⁶ Şe‘âlibî, *el-İktibâs*, 2/97, 98.

⁶⁰⁷ Şe‘âlibî, *el-İktibâs*, 2/98, 99.

⁶⁰⁸ Şe‘âlibî, *el-İktibâs*, 2/99-101.

⁶⁰⁹ Şe‘âlibî, *el-İktibâs*, 2/101, 102.

⁶¹⁰ Şe‘âlibî, *el-İktibâs*, 2/102.

⁶¹¹ Şe‘âlibî, *el-İktibâs*, 2/103.

⁶¹² Şe‘âlibî, *el-İktibâs*, 2/103.

⁶¹³ Şe‘âlibî, *el-İktibâs*, 2/103.

⁶¹⁴ Şe‘âlibî, *el-İktibâs*, 2/104.

⁶¹⁵ Şe‘âlibî, *el-İktibâs*, 2/104.

⁶¹⁶ Şe‘âlibî, *el-İktibâs*, 2/105-109.

⁶¹⁷ Şe‘âlibî, *el-İktibâs*, 2/109-112.

⁶¹⁸ Şe‘âlibî, *el-İktibâs*, 2/112-116.

⁶¹⁹ Şe‘âlibî, *el-İktibâs*, 2/117-119.

devlet başkanına itaat, ona muhalefet etmekten ve isyankâr davranmaktan kaçınılması, isyankâr davranmanın neticelerine katlanma ve hâricîlerle uzlaşma;⁶²⁰ otuz ikinci fasıl sulh ve sulhun faydaları;⁶²¹ otuz üçüncü fasıl devlet büyüklerine methiyeler ve övgüler;⁶²² otuz dördüncü fasıl şükür ve nimetin değerini yüceltme;⁶²³ otuz beşinci fasıl Ramazan ayının fazileti;⁶²⁴ otuz altıncı fasıl sultanlara ait kitapların lafızlarından çeşitli bölümler ve bununla bağlantılı çeşitli sanatlar;⁶²⁵ otuz yedinci fasıl tebrikleşme;⁶²⁶ otuz sekizinci fasıl kardeşlikle ilgili kitaplar;⁶²⁷ otuz dokuzuncu fasıl taziyeler;⁶²⁸ kırkinci fasıl iltifatlar;⁶²⁹ kırk birinci fasıl methetme;⁶³⁰ kırk ikinci fasıl azarlama;⁶³¹ kırk üçüncü fasıl merhamet ve şefaât;⁶³² kırk dördüncü fasıl yazışmaların muhtevasında yer alan çeşitli sanatlar;⁶³³ kırk beşinci fasıl ise ordular arasında gerçekleşen yazışmalar⁶³⁴ konu başlıklarını içermektedir.

Ebu'l-Feth el-Bustî bir şiirinde şunları söylemiştir: (eṭ-Ṭavîl)

وَ عَدُوَّهُ مِمَّا يَكْسِبُ الْمَجْدَ وَالْكَرَمَ	إِذَا افْتَحَرَ الْأُبْطَالَ يَوْمًا بِسَيْفِهِمْ
مَدَى الدَّهْرِ أَنَّ اللَّهَ أَقْسَمَ بِالْقَلَمِ	كَفَى قَلَمُ الْكِتَابِ فَخْرًا وَرِفْعَةً

⁶²⁰ Se'âlibî, *el-İktibâs*, 2/119-121.

⁶²¹ Se'âlibî, *el-İktibâs*, 2/122.

⁶²² Se'âlibî, *el-İktibâs*, 2/123.

⁶²³ Se'âlibî, *el-İktibâs*, 2/124, 125.

⁶²⁴ Se'âlibî, *el-İktibâs*, 2/126.

⁶²⁵ Se'âlibî, *el-İktibâs*, 2/127-130.

⁶²⁶ Se'âlibî, *el-İktibâs*, 2/131.

⁶²⁷ Se'âlibî, *el-İktibâs*, 2/132.

⁶²⁸ Se'âlibî, *el-İktibâs*, 2/134-136.

⁶²⁹ Se'âlibî, *el-İktibâs*, 2/136-138.

⁶³⁰ Se'âlibî, *el-İktibâs*, 2/138-140.

⁶³¹ Se'âlibî, *el-İktibâs*, 2/141-143.

⁶³² Se'âlibî, *el-İktibâs*, 2/144.

⁶³³ Se'âlibî, *el-İktibâs*, 2/144-148.

⁶³⁴ Se'âlibî, *el-İktibâs*, 2/149.

Kahramanlar bir gün kılıçlarıyla iftihar ettiklerinde, düşmanları şan şeref sahibi olsalar dahi,

*Kâtiplerin kalemi kâfidir iftihar için, tüm zamanlar boyunca Allah kaleme kasem etmedi mi?*⁶³⁵

Şâir, şiirinde ن وَالْقَلَمِ وَمَا يَسْطُرُونَ “Nün. Kaleme ve yazdığı şeylere andolsun.”⁶³⁶ âyetinden alıntı yaparak kılıçla değil, asıl olanın kaleme övünmek olduğunu ortaya koymuştur. Yaptığı iktibâs, kaleme ve onunla yazılanların üstünlüğü bağlamında ele alınmıştır. Zira kalem, insanlığın geldiği kültür ve medeniyetin en önemli aracıdır. Âlimler, ârifler, şair ve yazarlar devasa eserlerini, önemli keşiflerini, bulgularını hep kaleme kayıt altına almışlardır. Böyle bir iktibâsla âyetin lafızları güçlendirmesi, üslûbu yüceltmesi ve manayı renklendirmesi sağlanmıştır.

Abbâsîler döneminin öne çıkan devlet adamlarından olan Ca’fer b. Yahyâ (öl. 187/803) kendisinden izin alma isteğinde bulunan bir kişinin talebini, مَا يَفْتَحُ اللَّهُ لِلنَّاسِ مِنْ رَحْمَةٍ فَلَا مُمْسِكَ لَهَا وَمَا يُمْسِكُ فَلَا مُرْسِلَ لَهُ مِنْ بَعْدِهِ “Allah’ın insanlar için açtığı rahmeti engelleyecek yoktur, O’nun kısıtığını da O’ndan başkası açamaz.”⁶³⁷ âyetinden iktibâsta bulunarak reddetmiştir.⁶³⁸

Yine hakkında kısas hükmolunan bir kişi şefaathalebiyle affedilmek istenince وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَوةٌ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ “Kısasta sizin için hayat vardır, ey akıl sahipleri, umulur ki Allah’tan korkarsınız.”⁶³⁹ âyetinden iktibâsla ret yoluna gidilmiştir.⁶⁴⁰

Ebû Bekir el-Hârizmî (öl. 383/993) bir adamı methederken şunları söyledi: Bu adamın yanında ileri gelenler küçülüyor, onun önünde belîğ olanlar dilsiz

⁶³⁵ Şe’âlibî, *el-İktibâs*, 2/75.

⁶³⁶ el-Kalem 68/1.

⁶³⁷ el-Fâtır 35/2.

⁶³⁸ Şe’âlibî, *el-İktibâs*, 2/148.

⁶³⁹ el-Bakara 2/179.

⁶⁴⁰ Şe’âlibî, *el-İktibâs*, 2/148.

kesiliyor, şâirler ve yazarların onun yanında düdükleri ötmüyor, dostları ondan şefaatt bekliyor ve sonrasında *ذَلِكَ فَضْلُ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ* “İşte bu Allah’ın istediğine verdiği bir ihsandır.”⁶⁴¹ âyetiyle de övgüsünü desteklemiş, ondan sitayişle bahsetmiştir.⁶⁴²

Abdullah b. Mes‘ud, (r.a.) buyurdu ki: Yeryüzünde hiç kimse yoktur ki ölüm ona hayattan (yaşamaktan) daha hayırlı gelmesin. Zira o kişi iyilerden ise, وَمَا عِنْدَ اللَّهِ خَيْرٌ لِلْأَبْرَارِ “Allah katında olan (mükâfat) iyi kimseler için daha hayırlıdır.”⁶⁴³ eğer o kimse günahkârlardan ise, إِنَّمَا تُمْلِي لَهُمْ لِيَزْدَادُوا إِثْمًا “Onlara verdiğimiz mühlet (fırsat) ancak günahlarını arttırmaya yarar.”⁶⁴⁴ âyetlerinden iktibâs yapılmak suretiyle bu durumda hem iyiler hem de kötüler için ölüm, bu dünyada kalmaktan daha hayırlıdır sonucuna ulaşmak mümkün olacaktır.⁶⁴⁵

Bir bedevî, Muâviye’ye taziye de bulundu. Muâviye onun hatalı bir söz kullandığını farkettil. Bunun üzerine bedevînin sözünü, مَا عِنْدَكُمْ يَنْفَدُ وَمَا عِنْدَ اللَّهِ بَاقٍ “Sizde bulunanlar yok olup gider, ama Allah’ın katındakiler kalıcıdır.”⁶⁴⁶ âyetinden alıntı yaparak anlatmaya ve düzeltmeye çalışmıştır.⁶⁴⁷

Câhiz dedi ki: “Kulların hesap ilmiyle ilgili dünyada bilgileri olmasaydı, Allah Teâlâ’nın ahirete dair yapacağı hesabı bilemezlerdi.”⁶⁴⁸

Abbâsîler döneminde uzun kasideleriyle nam salan Türk asıllı şâir İbrahim b. el-Abbâs (öl. 244/858) hac sırasında hacılara şöyle demiştir.⁶⁴⁹

⁶⁴¹ el-Mâide 5/54.

⁶⁴² Şe‘âlibî, *el-İktibâs*, 2/139.

⁶⁴³ Âl-i İmrân 3/198.

⁶⁴⁴ Âl-i İmrân 3/178.

⁶⁴⁵ Şe‘âlibî, *el-İktibâs*, 2/134.

⁶⁴⁶ en-Nahl 16/96.

⁶⁴⁷ Şe‘âlibî, *el-İktibâs*, 2/134.

⁶⁴⁸ Şe‘âlibî, *el-İktibâs*, 2/79.

⁶⁴⁹ Şe‘âlibî, *el-İktibâs*, 2/127.

“Sizler Allah’ın evini hacetmektesiniz. Beytullâh’ı ziyaret edenlersiniz. Uzak diyarlardan ve ülkelerden buraya yolculuk ettiniz. Babanız İbrahim’in (a.s.) davetine icabet ederek, saç baş dağılmış, toz toprak içinde buraya ulaştınız. O’nun (c.c.) rahmetini isteyerek, mağfiretini ümit ederek, Allah’a (c.c.) telbiyelerle bütün tepelerden gruplar halinde indiniz, vücutlarınızı yordunuz, mallarınızı infak ettiniz. Öyleyse müjdeleniniz. إِنَّ اللَّهَ لَا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ “Allah iyilik yapanların ecrini zâyi etmez.”⁶⁵⁰

3.4.19. Atasözleri: Darb-ı Meseller

On dokuzuncu bâb, darb-ı meseller ve bunun gibi sözlerle ilgili olup, onların kullanımına dikkat çekme ve onları örneklendirme ile ilgili iktibâsları içermektedir. Birinci fasıl, darb-ı mesellerin üstün özelliklerini anlatırken;⁶⁵¹ ikinci fasıl, Peygamber’in (s.a.v.) bu konuyla alakalı bize gelen bir kısım rivayetleriyle ilgilidir.⁶⁵²

Darb-ı mesellerin şu dört unsuru bir arada bulundurmaları uygun olur. Bunlar lafzın îcazı, mananın isabeti, teşbihin güzelliği ve kinâyenin nitelikli olması.⁶⁵³

Şâirin şu beytinde olduğu gibi: (el-Kâmil)

مَثَلًا شُرُودًا فِي النَّدَى وَالْبَاسِ	لَا تُتَكْرُوا ضَرْبِي لَهُ مِنْ دُونِهِ
مَثَلًا مِنَ الْمَشْكَاةِ وَالنَّبْرَاسِ	فَاللَّهُ قَدْ ضَرَبَ الْأَقْلَّ لِلنُّورِ

Aymazlığımdan ötürü cömertlik ve yiğitlikte, kendi seviyesinde olmayan kişilerle verdiğim örneği yadırgamayın.

Allah (c.c.) nurunu örneklendirirken kendi nurundan daha zayıf lambayı ve feneri örnek vermiştir.⁶⁵⁴

⁶⁵⁰ Hûd 11/115.

⁶⁵¹ Şe‘âlibî, *el-İktibâs*, 2/153, 154.

⁶⁵² Şe‘âlibî, *el-İktibâs*, 2/154-157.

⁶⁵³ Şe‘âlibî, *el-İktibâs*, 2/153.

⁶⁵⁴ Şe‘âlibî, *el-İktibâs*, 2/154.

Burada şâir, *اللَّهُ نُورُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ مِثْلُ نُورِهِ كَمِشْكُوتٍ فِيهَا مِصْبَاحٌ الْمِصْبَاحُ فِي زُجَاجَةٍ* الزُّجَاجَةُ كَأَنَّهَا كَوْكَبٌ دُرِّيٌّ يُوقَدُ مِنْ شَجَرَةٍ مُبَارَكَةٍ زَيْتُونَةٍ لَا شَرْقِيَّةٍ وَلَا غَرْبِيَّةٍ يَكَادُ زَيْتُهَا يُضِيءُ وَلَوْ لَمْ تَمْسَسْهُ نَارٌ نُورٌ عَلَى نُورٍ يَهْدِي اللَّهُ لِنُورِهِ مَنْ يَشَاءُ وَيَضْرِبُ اللَّهُ الْأَمْثَالَ لِلنَّاسِ وَاللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ “Allah göklerin ve yerin nûrudur. O’nun nûrunun misali, içinde kandil bulunan bir kandilliktir. Kandil bir cam içindedir, cam inciye andıran bir yıldızdır; (bu kandil) doğuya da batıya da ait olmayan, yağı neredeyse ateş dokunmasa bile ışık veren mübarek bir zeytin ağacından yakılır. Nûr üstüne nûr. Allah nûruna dilediğini kavuşturur. Allah insanlar için misaller veriyor, Allah her şeyi hakkıyla bilmektedir.”⁶⁵⁵ âyetinden iktibâsta bulunarak bir teşbîh yoluna gitmiştir. Bu iktibâsla insan idrakinin sınırları, imkanları ve işleyişi bir örnek üzerinden izah ediliyor. Maksat akli erdirmektir, anlama kabiliyetine dönük olarak kıvama getirmektir. Mevcut âlemdeki bilgilerle varlık bilincini, varoluş bilincini insanlığa anlatmaktır. Allah nasiplendiğimiz, nimetlendiğimiz ağaçtan başlayarak ufka doğru yükselen bir tefekkürle sığlaştırmadan, küçültmeden insan zihnine hitap etmektedir. Nasıl ki hilal şeklini almış Ay’ı, kurumuş hurma dalı misali ile anlatmakta ise, işte bir bakışı da öğretirken, örneklendirirken en yakında olandan başlayarak uzakta olana doğru bir yolculuğa çıkartmaktadır. Şâir bu vesilelerle gerçekleştirdiği iktibâsla, anlamı güçlendirmeye ve lafızları süslemeye gayret etmiştir.

Peygamber (s.a.v.), Fâria bnt. Ebi’s-Şalt’a kardeşi Ümeyye’nin (öl. 8/630) durumunu sormuş, bunun üzerine Fâria, kardeşinin vefat etmeden evvel şu şiiri okuduğunu söylemiştir: (el-Hâfif)

كُلُّ عَيْشٍ وَإِنْ تَطَاوَلَ يَوْمًا صَائِرٌ مَرَّةً إِلَى أَنْ يَزُولَا
لَيْتَنِي كُنْتُ قَبْلَ يَوْمِي عَدَا فِي رُؤُوسِ الْجِبَالِ أُرْعَى الْوُعُولَا

Bütün bir yaşam ne kadar uzun olsa da bir zaman gelir ki sona erer biter.

*Keşke hakikatleri gördüğüm gün, dağların başında davar otlatsaydım ben.*⁶⁵⁶

⁶⁵⁵ en-Nûr 24/35.

⁶⁵⁶ Şe‘âlibî, *el-İktibâs*, 2/155.

Rasûlüllâh (s.a.v.), kardeşinin durumunu şu âyetin verdiği mesaja benzetmiştir. *وَإِثْلُ عَلَيْهِمْ نَبَأَ الَّذِي آتَيْنَاهُ آيَاتِنَا فَاسْلَخَ مِنْهَا فَأَتْبَعَهُ الشَّيْطَانُ فَكَانَ مِنَ الْعَاوِينَ* “Kendisine kanıtlarımızı verdiğimiz, fakat onları bir kenara atan, bu yüzden şeytanın peşine taktığı, nihayet azgınlardan olan kişinin haberini onlara anlat.”⁶⁵⁷ Peygamber Efendimiz, Ümeyye’nin zavallı halini bir âyet iktibâs etmek suretiyle değerlendirmiştir. Alıntısını ölümle karşılaşma ve duyulan nedâmet bağlamında ele almıştır. Bu kendisinden kaçışımızın mümkün olmadığı bir sondur. Bu anlamda, iktibâs edilen âyetle mana-olay uyumu bulunmaktadır.

Şöyle bir hikâye aktarılmıştır:⁶⁵⁸

Hârûn Reşîd, vezirlerden birine kırmızı yakuttan eşsiz bir yüzük çıkarıp vermiş ve ona şöyle demiştir:

-Bu yüzüğe mühür olarak bir saat yerleştir ve bana getir.

Dedi ki:

-Ona mührü işlemesi için bir kuyumcu çağırdım. Derken onu işlemeye başladı. Bu sırada sinekler uçtu. Sineklerden bir kısmı yüzüğe üşüştü. Sıçradık, bağışmaya başladık. Bu kargaşa artarak devam etti. Yüzük bu kargaşada örsün üzerine düştü ve bir parçası kırıldı. Böyle haldeyken elimizde kaldı.

Bunun sonrasında Reşîd’in elçileri yüzüğü almak için ardı sıra gelmeye başladılar. Reşîd’in yanına gitmekten ve olan biteni anlatmaktan başka bir çare kalmadı. Ona şu âyeti okuyarak durumu özetlemeye çalıştım.

وَإِنْ يَسْلُبْهُمْ الدُّبَابُ شَيْئًا لَا يَسْتَنْفِذُوهُ مِنْهُ ضَعُفَ الطَّالِبُ وَالْمَطْلُوبُ “Sinek onlardan bir şey kalsa, onu dahi ondan kurtaramazlar. İsteyen de âciz, kendinden istenen de!”⁶⁵⁹ Hikâyede gerçekten zor bir durumla karşılaşma hali arz edilirken, bu halden

⁶⁵⁷ el-A‘râf 7/175.

⁶⁵⁸ Şe‘âlibî, *el-İktibâs*, 2/155.

⁶⁵⁹ el-Hac 103/ 73.

kurtuluşun Kur'ân-ı Kerîm'den iktibâs edilen bir âyetle verilmesi ve hadisenin özetlenivermesi takdire şayan bir durumdur. Bu durum mana ile olayın uyum birlikteliğini göstermesi açısından hayret vericidir.

3.4.20. Şiirler ve Şâirler

Bu bâb, şiirler ve şâirler ve şâirlerin Kur'ân lafız ve manalarından yaptığı iktibâslardan teşekkül eder. On dört fasıldır.⁶⁶⁰

İlk iki fasılda şiir ve şâirler konu edilirken;⁶⁶¹ üçüncü fasılda yazarın şâirler için iktibâsla alakalı yaptığı seçimler;⁶⁶² dördüncü fasılda şâirlerin Kur'ân'dan yaptıkları alıntılarda asıl manaya etki ettikleri değişim;⁶⁶³ beşinci fasılda gizlice yapılan latîf alıntılar;⁶⁶⁴ altıncı fasılda gazel ve nesîb (eski Arap şiirinin giriş kısmı);⁶⁶⁵ yedinci fasılda methetme;⁶⁶⁶ sekizinci fasılda azarlama;⁶⁶⁷ dokuzuncu fasılda teşbihler;⁶⁶⁸ onuncu fasılda hastaya sorumluluğun olmayacağına dair iktibâslar;⁶⁶⁹ on birinci fasılda yağmurla ekinlerin zarar görmesi;⁶⁷⁰ on ikinci fasılda çeşitli sanatlar;⁶⁷¹ on üçüncü fasılda cinâs⁶⁷² ve on dördüncü fasılda tıbâk⁶⁷³ konuları yer almaktadır.

⁶⁶⁰ Şe'âlibî, *el-İktibâs*, 1/42.

⁶⁶¹ Şe'âlibî, *el-İktibâs*, 2/161-163.

⁶⁶² Şe'âlibî, *el-İktibâs*, 2/163-165.

⁶⁶³ Şe'âlibî, *el-İktibâs*, 2/165-168.

⁶⁶⁴ Şe'âlibî, *el-İktibâs*, 2/169, 170.

⁶⁶⁵ Şe'âlibî, *el-İktibâs*, 2/171-175.

⁶⁶⁶ Şe'âlibî, *el-İktibâs*, 2/175-179.

⁶⁶⁷ Şe'âlibî, *el-İktibâs*, 2/179-181.

⁶⁶⁸ Şe'âlibî, *el-İktibâs*, 2/182-184.

⁶⁶⁹ Şe'âlibî, *el-İktibâs*, 2/185.

⁶⁷⁰ Şe'âlibî, *el-İktibâs*, 2/185.

⁶⁷¹ Şe'âlibî, *el-İktibâs*, 2/185-189.

⁶⁷² Şe'âlibî, *el-İktibâs*, 2/189, 190.

⁶⁷³ Şe'âlibî, *el-İktibâs*, 2/190-193.

Emevîler döneminde kısa bir süreliğine halifelik yapan Süleymân b. Abdilmelik, (715-717) hiciv şiirleriyle tanınan Ferezdak'tan (öl. 114/732) şiir okumasını istemiştir. Bunun üzerine Ferezdak şöyle bir şiir inşa etmiştir:

ثَلَاثَ وَإِثْنَانِ فَهِنَّ خَمْسُ وَسَادِسَةٌ تَمِيلُ إِلَى شَمَامِ
فَبِنُّنَ بِجَانِبِي مُصَرَّعَاتٍ وَبِتُّ أَفْضُ أَغْلَاقَ الْخِتَامِ

Üç iki derken beş oluverdi onlar, altıncısı da yamacıma sokuldu.

*Hepsi uzanmış yanıbaşımda, ben de kilitlerini açmaya başladım.*⁶⁷⁴

Bu şiir üzerine Süleymân b. Abdilmelik ona dedi ki:

-Ben senin bu şiirle zina ettiğine karar verdim. Ben halifeyim. Sana had cezası uygulamam gerekir.

Bunun üzerine Ferezdak dedi ki:

-Ey Mü'minlerin Emîri! Neye dayanarak had cezası uygulayacaksınız?

Mü'minlerin Emîri:

-Allah'ın kitabı böyle emrediyor.

Şâir:

-Allah'ın kitabı bana sizin had uygulamanızı önlüyor. Zira Allah Teâlâ *“Şâirlere gelince, وَالشُّعْرَاءُ يَتَّبِعُهُمُ الْغَاوُنُ ۚ أَلَمْ تَرَ أَنَّهُمْ فِي كُلِّ وَادٍ يَهِيمُونَ ۚ وَأَنَّهُمْ يَقُولُونَ مَا لَا يَفْعَلُونَ ۚ onlara da yoldan sapanlar uyar. Onların her vadide şaşkın şaşkın dolaştıklarını ve gerçekte yapmadıkları şeyleri söylediklerini görmez misin?”*⁶⁷⁵ buyuruyor. Dolayısıyla ey Mü'minlerin Emîri ben söylüyorum ama yapmadım.

⁶⁷⁴ Şe'âlibî, *el-İktibâs*, 2/163.

⁶⁷⁵ eş-Şuarâ 26/ 224-226.

Bunun üzerine Süleyman b. Abdilmelik gülmüş ve ona bir mükafat verilmesini emretmiştir.

Ferezdak'ın işaret ettiği bu mana doğrultusunda bazıları şöyle dedi:

لَقَدْ عَيَّرْتَنِي فِي الطَّوَاسِينِ آيَةً أَتَاكَ بِهَا رُوحٌ أَمِينٌ وَمُنْزَلٌ
يَقُولُونَ مَالًا يَفْعَلُونَ وَإِنِّي مِنَ الْقَوْمِ قَوَّالٍ بِمَا لَيْسَ يَفْعَلُ

Tavâsîn'de⁶⁷⁶ geçen bir âyet beni kınadı, O'nu sana Ruh-u Emîn getirip indirdi.

Onlar yapmadıklarını söylüyor, keza ben de yapmadığı şeyleri söyleyen kavimdenim.⁶⁷⁷

Bu hikâyede söylem ve eylem bütünlüğü olmayan insanlarla, söz, inanç ve davranış uyumu olmayan kişiler bağlamında bir iktibâs örneği verilmiştir. Şâirler bu kapsamın dışındaymış gibi bir izlenim verilmeye çalışılmış, âyet iktibâslarıyla bu mana desteklenmeye çalışılmıştır.

Şâir bir bahçeyi anlatırken:

حَدِيقَةٌ أَنْهَارُهَا مَكْسُوءَةٌ بِالظِّلِّ مِنْ أَشْجَارِهَا الْمَمْدُودِ
فِيهَا طَرَائِقُ نَرْجِسٍ وَشَقَائِقُ وَكَانَهَا مِنْ أَعْيُنِ وَخُدُودِ

Bahçesinde uzanmış ağaçlarından gölgelerle kaplanmış nehirler vardır.

Nergis ve lalelerle süslenmiş yollar, sanki gözlerden ve yanaklardan oluşmuştur.⁶⁷⁸

⁶⁷⁶ Tavâsîn: Kur'ân-ı Kerîm'de طسم “tâ sîn mîm” harfleriyle başlayan surelerdir. Bunlar, Şuârâ, Kasas ve Neml sureleridir.

⁶⁷⁷ Şe‘âlibî, *el-İktibâs*, 2/163.

⁶⁷⁸ Şe‘âlibî, *el-İktibâs*, 2/183.

Bu şiirde şâir, وَظِلٌّ مَمْدُودٌ “Kesintisiz gölgeler altında”⁶⁷⁹ âyetinden küçük değişikliklerle alıntı yapmıştır. Gerçekleşen iktibâsla bir bahçenin güzelliği betimlenmiş, lafızları seçilmiş metinle güzelleşmiş, mana ve lafız uyumu ve bütünlüğü sağlanmıştır.

Abbâsîler döneminde hicivleri ile şöhret bulan İbnu'r-Rûmî dedi ki: (el-Munserih)

أَعْفُ أَخَاكَ الْمَرِيضَ مِنْ حَرَجٍ أَعْفَاهُ مِنْهُ الْإِلَهُ فِي زُبْرِهِ
هَبْ لِأَخِي السَّكِرَ مَا جَنَاهُ وَعَا قَبْنُهُ إِذَا أَفَاقَ مِنْ سُكْرِهِ

Hasta kardeşini affet (sorumluluk yükleme), zira Allah (c.c.) kitaplarında affetti.

*Kardeşin hasta olduğu müddetçe ona dokunma (tatlı davran), sarhoşluktan ayrılınca (ayıkınca) onu cezalandır.*⁶⁸⁰

Burada şâir, “Gözleri Lَيْسَ عَلَى الْأَعْمَى حَرَجٌ وَلَا عَلَى الْأَعْرَجِ حَرَجٌ وَلَا عَلَى الْمَرِيضِ حَرَجٌ”⁶⁸¹ âyetinden iktibâsta bulunarak hasta olanlara durumlarından yola çıkarak herhangi bir sorumluluğun olamayacağını ifade ederken, sarhoşlara ise farklı bir muamelenin yapılacağını veciz bir üslupla kaleme almıştır. İbnu'r-Rûmî, lafzî iktibâsın örneğini sunduğu beyitlerinde, nasihat etme ve güzel öğüt verme makamında bir takdim de bulunmuştur.

Arap şâirlerden Mansûr en-Nemerî (öl. 190/805) dedi ki: (el-Munserih)

شَاءَ مِنَ النَّاسِ رَاتِعٌ هَامِلٌ يُعَلِّلُونَ النَّفْسَ بِالْبَاطِلِ

⁶⁷⁹ el-Vâkıa 56/30.

⁶⁸⁰ Şe‘âlibî, *el-İktibâs*, 2/185.

⁶⁸¹ Nûr 24/ 61.

*İnsanlardan aylak aylak otlayan öyle koyunlar vardır ki, kendileri batılla meşgul olurlar.*⁶⁸²

Yukarıdaki şiirde; *أَمْ تَحْسَبُ أَنَّ أَكْثَرَهُمْ يَسْمَعُونَ أَوْ يَعْقِلُونَ ۖ إِنْ هُمْ إِلَّا كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ سَبِيلًا* “Yoksa sen, onların büyük çoğunluğunun gerçekten senin davetine kulak verdiklerini yahut doğru dürüst düşündüklerini mi sanıyorsun? Aksine onlar, başka değil, bir hayvan sürüsü gibidirler, hatta tuttukları yol bakımından daha da sapkındırlar”⁶⁸³ âyetinden iktibâs yapılmıştır. Beyitlerde manevî iktibâs yoluyla çalışmayan, miskin miskin oturan, tembelliği alışkanlık haline getiren insanların halleri anlatılmış, teşbihin de katılması ile güzel bir mana bütünlüğü sergilenmiştir.

3.4.21. Kur’ân’ın Mûcize Oluşu ve Edebî Yönü

Bu bâp, Kur’ân-ı Kerîm’de yer alan teşbîh, kinâye, istiâre, tecnîs, tıbâk ve diğer sanatları muhtevasında barındıran âyet iktibâslarından oluşmuştur. Beş fasıldır.⁶⁸⁴ Birinci fasılda Kur’ân-ı Kerîm’in i‘caz yönü;⁶⁸⁵ ikinci fasılda teşbih,⁶⁸⁶ üçüncü fasılda istiâre;⁶⁸⁷ dördüncü fasılda mecâz;⁶⁸⁸ beşinci fasılda ise tıbâk gibi diğer sanatlar;⁶⁸⁹ ele alınmaktadır.

Araplar söze başlamadan önce o sözün muhataplarının dikkatini çekmek ve kendilerine olan inanılabilirliği artırmak için sözlerinin başında mecâzî bir giriş gerçekleştirirlerdi. Şu örnekte olduğu gibi: *أَكْلَهُ الْأَسْوَدُ* “onu siyah yedi”. Bu cümlede yok olmak kastedilmektedir. Bu doğrultuda bu mana şu âyetle desteklenebilir. *إِنَّ الَّذِينَ يَأْكُلُونَ أَمْوَالَ الْيَتَامَىٰ ظُلْمًا إِنَّمَا يَأْكُلُونَ فِي بُطُونِهِمْ نَارًا ۖ وَسَيَصْلَوْنَ سَعِيرًا* “Yetimlerin mallarını haksız olarak

⁶⁸² Se‘âlibî, *el-İktibâs*, 2/166.

⁶⁸³ el-Furkân 25/44.

⁶⁸⁴ Se‘âlibî, *el-İktibâs*, 1/43.

⁶⁸⁵ Se‘âlibî, *el-İktibâs*, 2/197, 198.

⁶⁸⁶ Se‘âlibî, *el-İktibâs*, 2/198.

⁶⁸⁷ Se‘âlibî, *el-İktibâs*, 2/199, 200.

⁶⁸⁸ Se‘âlibî, *el-İktibâs*, 2/200-203.

⁶⁸⁹ Se‘âlibî, *el-İktibâs*, 2/204, 205.

yiyecekler şüphesiz karınlarına ancak ateş dolduruyorlar. Zaten onlar alevlenmiş ateşe gireceklerdir.”⁶⁹⁰

Bu âyet doğrultusunda Allah Kelâmı’nın muciz oluşu şu şekilde açıklanabilir: Belki onlar, dünyada bu malları bol bol yediler, içtiler, helallik elbisesi sanıp giydiler, güzellikler gördüklerini zannettiler. Kendilerine verilen maldan bir dirhem dahi infak etmediler. Aslında yedikleri ateşti fakat gözleri hakikati görmedi. Yenilmesi imkânsız olan şeyi tattık demeleri de, yemek dışında bir şey yedik demeleri de bundandır. Yedikleriyle kendilerine bir anlam, bir değer, bir zenginlik, bir kazanç katmadılar, bilakis yedikleri şeyler onları tüketti, hüsrana uğrattı, ziyana uğrayanlardan kıldı.⁶⁹¹

‘Arcî (öl 120/738) şöyle söylemiştir: (eṭ-Ṭavîl)

وَإِنْ شِئْتُ حَرَّمْتُ النِّسَاءَ سِوَاكُمْ وَإِنْ شِئْتُ لَمْ أَطْعَمْ نَقَاحًا وَلَا بَرْدًا

Dilersen senden başka kadınları haram ediyim. (yeter ki sen iste)

*Ve isteseydin ne bir serinlik ne de bir soğukluk tadardım.*⁶⁹²

Verilen örnekte ... قَالَ إِنَّ اللَّهَ مُبْتَلِيكُمْ بِنَهَرٍ فَمَنْ شَرِبَ مِنْهُ فَلَيْسَ مِنِّي وَمَنْ لَمْ يَطْعَمْهُ فَإِنَّهُ مِنِّي... “Allah muhakkak sizi bir nehirle imtihan edecek; kim ondan içerse benden değildir, - eliyle bir avuç alan müstesna- ondan tatmayan da bendendir” dedi”⁶⁹³ âyetinden manevî iktibâsta bulunulmuştur. ‘Arcî yaptığı iktibâsla, birinci beyitte kendisine yasak kıldığı şeylerden bahsederken, ikinci beyitte yasak kıldıklarının vasıflarını insanın hoşuna giden kavramlardan seçmiş, bununla lafız ve mana güzelliğini sağlamış, uslûbunu da seçkin hale getirmiştir.

⁶⁹⁰ en-Nisâ 4/10.

⁶⁹¹ Şe‘âlibî, *el-İktibâs*, 2/200.

⁶⁹² Şe‘âlibî, *el-İktibâs*, 2/201.

⁶⁹³ el-Bakara 2/249.

3.4.22. Kur'ân Tilâvetinin Zarafeti

Bu bâb, Kur'ân tilâvetinin zarif noktaları ve güzellikleri hakkında olup iki fasıl halinde düzenlenmiştir. Bunlardan ilki tefsirlerin tenkit edilmesi üzerine olup,⁶⁹⁴ ikincisi ise tilâvetlerin arkasından gelen açıklamalar ve yorumlar üzerine⁶⁹⁵ tanzim edilmiştir.

Bazı müfessirler وَأَنَّ الْمَسَاجِدَ لِلَّهِ فَلَا تَدْعُوا مَعَ اللَّهِ أَحَدًا “Mescidler yalnız Allah’ındır. O halde Allah ile birlikte başkasına da tapmayın”⁶⁹⁶ âyetinde yer alan mescidleri, içinde namaz kıldığımız yerler olarak değil, hayatlarında elleriyle ayaklarıyla ve alınlarıyla secde ettikleri her şey olarak değerlendirdiler.⁶⁹⁷

Daḥḥâk b. Müzâḥim (öl. 105/723), أُمُّ الْكِتَابِ “Allah dilediğini siler, dilediğini de yerinde bırakır; ana kitap O’nun katındadır.”⁶⁹⁸ âyetini üç yıl ömrü kalan bir adam sıla-i rahimde bulunarak ömrünü otuz sene daha uzattı misâlini vererek yorumlamıştır.⁶⁹⁹ Bu anlamda düşüncesini “مَنْ أَحَبَّ أَنْ يُمَدَّ لَهُ فِي عُمُرِهِ، وَأَنْ يُزَادَ لَهُ فِي رِزْقِهِ، فَلْيَبْرِرْ وَالِدَيْهِ، وَلْيَصِلْ رَحْمَتَهُ” “Kim ömrünün uzamasını, rızkının bollaşmasını ister, kötü ölümü de kendinden defetmek isterse Allah’tan korksun ve sıla-i rahimde bulunsun.”⁷⁰⁰ hadîsinden iktibâs yaparak desteklemiştir. Böylece düşüncesini hem âyet hem de hadîs birlikteliği ile, ikisini de harmanlayarak, birbirinin destekleyicisi kabilinden değerlendirmiştir.

⁶⁹⁴ Se‘âlibî, *el-İktibâs*, 2/209-211.

⁶⁹⁵ Se‘âlibî, *el-İktibâs*, 2/211-215.

⁶⁹⁶ el-Cin 72/18.

⁶⁹⁷ Se‘âlibî, *el-İktibâs*, 2/209.

⁶⁹⁸ er-Ra‘d 13/39.

⁶⁹⁹ Se‘âlibî, *el-İktibâs*, 2/212.

⁷⁰⁰ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, *Musnedu’l-İmam Ahmed b. Hanbel*, thk. Şuayb el-Arnaûṭ-Adil Mürşid (Beyrut: Muessetu’r-Risâle, 1419/1998), 21/93, (No: 13401).

3.4.23. Edebî sanatlar

Bu bâb, edebî sanatları sıralamadaki tertibin güzelliği hakkında olup, on dört fasıldır.⁷⁰¹

Bu bâpta, birinci fasılda zorluklardan sonra ferahlama ve kolaylık;⁷⁰² ikinci fasılda Kur'ân-ı Kerîm'le huzur bulma;⁷⁰³ üçüncü fasılda kura çekimi;⁷⁰⁴ dördüncü fasılda vatan sevgisi;⁷⁰⁵ beşinci fasılda yemin;⁷⁰⁶ altıncı fasılda hükümdar;⁷⁰⁷ yedinci fasılda hediye;⁷⁰⁸ sekizinci fasılda rüzgarlar;⁷⁰⁹ dokuzuncu fasılda altın ve değeri;⁷¹⁰ onuncu fasılda ateş;⁷¹¹ on birinci fasılda fil;⁷¹² on ikinci fasılda deve;⁷¹³ on üçüncü fasılda at⁷¹⁴ ve on dördüncü fasılda Kur'ân-ı Kerîm'in âyet ve sûreleri⁷¹⁵ konu edilmektedir.

Şâirin şu beyitlerinde olduğu gibi:

لِ اللَّهِ فِيمَا أَفِيدُ مِنْ أَدْبِهِ
يُسْرَانُ فَاسْتَخْرَجَاهُ مِنْ ثَقْبِهِ

إِنَّا رَوَيْنَا مِنَ النَّبِيِّ رَسُولُ
لَوْ دَخَلَ الْعُسْرُ كُوَّةَ لَأَتَى

⁷⁰¹ Se'âlibî, *el-İktibâs*, 1/43.

⁷⁰² Se'âlibî, *el-İktibâs*, 2/219-221.

⁷⁰³ Se'âlibî, *el-İktibâs*, 2/221-224.

⁷⁰⁴ Se'âlibî, *el-İktibâs*, 2/224.

⁷⁰⁵ Se'âlibî, *el-İktibâs*, 2/224, 225.

⁷⁰⁶ Se'âlibî, *el-İktibâs*, 2/225, 226.

⁷⁰⁷ Se'âlibî, *el-İktibâs*, 2/226-228.

⁷⁰⁸ Se'âlibî, *el-İktibâs*, 2/228.

⁷⁰⁹ Se'âlibî, *el-İktibâs*, 2/229.

⁷¹⁰ Se'âlibî, *el-İktibâs*, 2/229, 230.

⁷¹¹ Se'âlibî, *el-İktibâs* 2/231-235.

⁷¹² Se'âlibî, *el-İktibâs*, 2/235.

⁷¹³ Se'âlibî, *el-İktibâs*, 2/236.

⁷¹⁴ Se'âlibî, *el-İktibâs*, 2/237, 238.

⁷¹⁵ Se'âlibî, *el-İktibâs*, 2/238-241.

Biz Allah'ın Resûlünden rivayet ettik, güzel ahlâkından faydalanılacak şeyler hakkında.

Eğer bir pencereden zorluk içeri girerse, elbette onu ordan çıkaracak kolaylık ta gelir.⁷¹⁶

Şâir, burada Allah'ın (c.c.) Resûlü'nün (s.a.v.) لَوْ جَاءَ الْعُسْرُ فَخَلَّ الْحُجْرَ لَجَاءَ الْيُسْرُ حَتَّى يَخْلُ عَلَيْهِ فَيُخْرِجَهُ “Eğer zorluk gelip şu deliğe girse, mutlaka arkasından kolaylık gelip aynı deliğe girer ve onu ordan çıkarır.”⁷¹⁷ hadîsinden yola çıkarak iktibâsta bulunmuştur. İnsanları çevreleyen ne kadar zorluk varsa, Allah Teâlâ'nın beraberinde kulun gayreti ve niyetiyle birlikte onu ortadan kaldıracak bir kolaylığı da ihsan edeceği hakikati, mana-lafız uyumu ve bütünlüğüyle sunulmuştur.

Şâir dedi ki: (eṭ-Ṭavîl)

وَلَسْتُ بِمَأْخُودٍ بِقَوْلٍ تَقُولُهُ إِذَا لَمْ تَعْمَدْ عَاقِدَاتِ الْعَزَائِمِ

*Kişi söylemiş olduğu sözden sorumlu değildir, kesin olarak verilmiş sözlerden bile bile dönmediği zaman.*⁷¹⁸

Şâir, burada لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ وَلَكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا كَسَبَتْ قُلُوبُكُمْ “Yeminlerinizin kasıtlı olmayanlarından dolayı Allah sizi sorumlu tutmaz, fakat kalplerinizin yöneldiği yeminden sizi sorumlu tutar.”⁷¹⁹ âyetinden iktibâsta bulunarak yeminle ilgili beyitlerini anlam itibariyle destekleme yoluna gitmiştir. Yapılan iktibâsla, gayriihtiyari ya da bilmeyerek verilen sözlerden geri dönülmesiyle kişiye sorumluluk yüklenemeyeceği belirtilmekte, bazı küçük değişikliklerle manevî iktibâs türünün örneklerinden biri görülmektedir.

⁷¹⁶ Şe‘âlibî, *el-İktibâs*, 2/221.

⁷¹⁷ Muhammed Tâhir İbn Âşûr, *et-Taḥrîr ve 't-Tenvîr* (Tunus: Dâru't-Tûnusiyye, 1984), 414 .

⁷¹⁸ Şe‘âlibî, *el-İktibâs*, 2/225.

⁷¹⁹ el-Bakara 2/225.

Şâir dedi ki:

مَعِيشَةُ الْمَرْءِ جَمًّا لِّ بِهِ مِنْ الْحَرَكَةِ
إِذَا بَرَكْتُ بَبَابِ الدَّارِ أَلْقَتِ الْبَرَكَاتُ

İnsanın maişeti develerin hareketi (getirip götürmesi) ile dir.

*Evin kapısına çökünce oraya bereketi de çöker.*⁷²⁰

Şâir, şiirinde mana itibariyle aşağıdaki âyet-i kerîmeden iktibâs yapmıştır.

أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّا خَلَقْنَا لَهُمْ مِمَّا عَمِلَتْ أَيْدِينَا أَنْعَامًا فَهُمْ لَهَا مَالِكُونَ وَذَلَّلْنَاهَا فَمِنْهَا رَكُوبُهُمْ وَمِنْهَا يَأْكُلُونَ

“Görmezler mi ki kendi kudretimizin eserlerinden olmak üzere onlar için sahip oldukları nice hayvanlar yarattık. Bunları kendilerine boyun eğdirdik ki bir kısmına binerler, bir kısmını da yerler.”⁷²¹ Bu örnek, insanların geçimini sağlamak için gayrat ve çaba sarfetmesi anlamında sunulmuş bir iktibâs örneğidir. Tembel tembel oturarak, rehâveti ve atâleti benimseyerek hiçbir şekilde kişinin geçimini sağlamayacağı fikri ve konusu üzerinde durulmuştur. Rızık temininin kulun iradesi ve eylemine bağlı olduğu, sebeplerinin işlenmesiyle Allah’ın iradesi, yardımı ve kudretinin tecelli edeceği bağlamında güzel bir manevî iktibâs misali verilmiştir.

Yine şâir dedi ki:

نَارٌ تُجَدِّدُ لِلْعِيدَانِ نَضْرَتُهَا وَالنَّارُ تَأْخُذُ عِيدَانَا فَتَحْتَرِقُ

Ateş, (şimşek) yağmuru getirerek ağaçların büyümesini sağlar, manzarası görenin hoşuna gider.

*Ateş, ağaçları tutuşturur ve yanıp kül eder.*⁷²²

⁷²⁰ Şe‘âlibî, *el-İktibâs*, 2/236.

⁷²¹ Yâsîn 36/71, 72.

⁷²² Şe‘âlibî, *el-İktibâs*, 2/234.

Şâir, rahmet deposu gençliğin, gıpta edilen göz alıcı manzarasının, zaman içerisinde kül olup gideceğini نَارُ اللَّهِ الْمُوقَدَّةُ “Allah’ın tutuşturulmuş ateşi”⁷²³ âyetinden iktibâs yaparak ortaya koymuştur. Söz konusu iktibâs, kısmî olarak yapılmış, lafızlarda küçük değişiklikler gerçekleştirilerek mana-lafız uyumu sağlanmaya çalışılmıştır. Böylece mana güçlendirildiği gibi söyleyiş biçim ve güzelliği de artırılmıştır.

3.4.24. Duanın Fazileti ve Makbûl Dualar

Bu bâb, duanın fazileti ve icabet edilecek dualar hakkındadır. Dört fasıldır. Birinci fasıl duanın fazileti üzerine düzenlenmişken;⁷²⁴ ikinci fasıl ise mazlum, dertli ve sıkıntıları olan insanların yaptıkları dualar;⁷²⁵ üçüncü fasıl, duaların zamanı ve yeri hakkında;⁷²⁶ dördüncü fasıl belâgatçıların dualarla ilgili yaptıkları iktibâslara⁷²⁷ ayrılmıştır.

Örnek:

Tâbiînden Abdurrahman b. Keysân, ‘Alîl adında birinin yanına girdi. ‘Alîl ona dönerek dedi ki:

-Allah’a (c.c.) benim için dua eder misin?

Abdurrahman:

-Sen kendin için Allah’a dua et. Zira O (c.c.), يُجِيبُ الْمُضْطَرَّ إِذَا دَعَاهُ وَيَكْشِفُ السُّوءَ

“Darda kalanın duasına icabet eder, kötülüğü ondan giderir” demiştir.⁷²⁸

⁷²³ el-Hümeze 104/6.

⁷²⁴ Şe‘âlibî, *el-İktibâs*, 2/245-247.

⁷²⁵ Şe‘âlibî, *el-İktibâs*, 2/247-251.

⁷²⁶ Şe‘âlibî, *el-İktibâs*, 2/251-256.

⁷²⁷ Şe‘âlibî, *el-İktibâs*, 2/256, 257.

⁷²⁸ Şe‘âlibî, *el-İktibâs*, 2/246.

Burada, Abdurrahman, verdiği cevapla *أَمَّنْ يُجِيبُ الْمُضْطَرَّ إِذَا دَعَاهُ وَيَكْشِفُ السُّوءَ وَيَجْعَلُكُمْ خُلَفَاءَ الْأَرْضِ* *“Peki sıkıntıda kalan kendisine yalvardığı zaman yardımına yetişen, sıkıntısını gideren ve sizi yeryüzünün yöneticileri yapan kim?”*⁷²⁹ âyetinden iktibâsta bulunmuştur. Verilen iktibâs, darda kalanın kendi yararına dua etmesinin daha anlamlı olduğu, Rabbine kendini daha iyi ifade edeceği, gönülden, yürekten gelen duanın, yalvarış ve yakarışın O’nun katında icabet göreceğini ortaya koyan mükemmel bir misal olmuştur. Kısmî âyet iktibâsıyla verilmiş, lafız ve mana uyumunun olduğu dua makamında gelen bir örnektir.

Bir bedevî, Mü’minlerin Emîrine aile halkının kalabalık olmasından, yoksul oluşundan ve gün geçtikçe durumunun kötüleştiğinden şikâyet etmiştir. Bunun üzerine Mü’minlerin Emîri, o şahsa Allah Teâlâ’ya istiğfarda bulunmasını isteyerek şu âyeti okumuştur: *اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ إِنَّهُ كَانَ غَفَّارًا يُرْسِلَ السَّمَاءَ عَلَيْكُمْ مِدْرَارًا وَيُمْدِدْكُمْ بِأَمْوَالٍ وَيَبْنِيَنَّ* *“Rabbinizden bağışlanma(nızı) dileyin; O, çok bağışlayıcıdır. İsteyin üzerinize gökten bol bol yağmur indirsin. Mallar ve oğullar vererek sizi desteklesin, size bahçeler yetiştirsin ve sizin için ırmaklar akıtsın.”*⁷³⁰

Bedevî gitti. Sonra bir gün geri döndü ve dedi ki:

-Ey Emîru’l-Mu’minîn! Allah’a (c.c.) çok kez istiğfarda bulundum fakat bir ferahlama görmedim.

Bunun üzerine Mü’minlerin Emîri öncelikle şu duayı okumasını istedi:

يَا فَارِجَ الْهَمِّ وَيَا كَاشِفَ الْغَمِّ وَيَا مُنْزِلَ الْقَطْرِ وَيَا مُجِيبَ دَعْوَةِ الْمُضْطَرِّ ، صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَعَلَى آلِهِ وَفَرِّجْ عَنِّي مَا ضَاقَ لَهُ صَدْرِي وَعَيِّلْ مَعَهُ صَبْرِي

“Ey sıkıntıların gidericisi, ey kederleri ortadan kaldıran, ey yağmuru indiren, ey darda kalanların çağrısına cevap veren Rabbim, Muhammed’e ve ailesine salât-ü selam olsun, gönlümü daraltan sıkıntılardan beni kurtar ve sabrımı onunla destekle.”

⁷²⁹ en-Neml 27/62.

⁷³⁰ Nûh 71/10-12.

Ardından duasına şu âyetleri eklemesini söyledi:

عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَهُوَ رَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ ، وَمَا تَوْفِيقِي إِلَّا بِاللَّهِ وَأَفْوضُ أَمْرِي إِلَى اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ بَصِيرٌ بِالْعِبَادِ

“Ben yalnız O’na güvenip tevekkül ederim; O, büyük arşın sahibidir;⁷³¹
Başarmam Allah’ın yardımına bağlıdır;⁷³² Ben durumumu Allah’a havale ediyorum;
kuşkusuz Allah kullarını çok iyi görmektedir.⁷³³

Bundan sonra Bedevi:

-“Defalarca istiğfarda bulundum. Allah benim sıkıntılarımı, dertlerimi giderdi. Rızkımı genişletti” dedi.⁷³⁴

Yukarıdaki hadisede üç ayetin bir araya getirilmesiyle teşekkül ettirilmiş, dua bağlamında bir iktibâs örneği verilmiştir. Duada ısrarcı olunması, Yaradana yalvarmanın usûl ve edebî, kulun her hali için, darlıkta da bollukta da duaya devam etmesi anlamında sağlanmış bir örnektir. İktibâslar, âyetlerin tamamına şamil olacak şekilde getirilmiş, olay ile bütünlük arzetmiş, mananın güçlendirilmesi amaçlanmıştır.

Unutma ve yanılmaların sık yaşanması durumunda; رَبَّنَا لَا تُؤَاخِذْنَا إِنْ نَسِينَا أَوْ
أَخْطَأْنَا رَبَّنَا وَلَا تَحْمِلْ عَلَيْنَا إَصْرًا كَمَا حَمَلْتَهُ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِنَا “Rabbimiz! Unutur veya yanılırsak
bizi cezalandırma! Bizden öncekilere yüklediğin gibi, bize de ağır yük yükle!”⁷³⁵
âyetinin,⁷³⁶

⁷³¹ et-Tevbe 9/129.

⁷³² Hûd 11/88.

⁷³³ el-Mü’min 40/44.

⁷³⁴ Şe‘âlibî, el-İktibâs, 2/250.

⁷³⁵ el-Bakara 2/286.

⁷³⁶ Şe‘âlibî, el-İktibâs, 2/254.

Vesvese anında رَبِّ اَعُوْذُ بِكَ مِنْ هَمَزَاتِ الشَّيَاطِيْنِ وَاَعُوْذُ بِكَ رَبَّ اَنْ يَّحْضُرُوْنَ “Rabbim! Şeytanların gizli kışkırtmalarından sana sığınırım. Onların yanımda bulunmalarından da sana sığınırım Rabbim!”⁷³⁷ âyetinin,⁷³⁸

Göz değmesinden korkulduğunda مَا شَاءَ اللّٰهُ لَا قُوَّةَ اِلَّا بِاللّٰهِ “Mâşallah! Güç yalnız Allah’ındır.”⁷³⁹ âyetinin okunması iktibâsa örnek olarak sunulabilir. Zira Kur’ân bize hayat yolunda karşılaştığımız her olayda, sıkıntıda, darlıkta, bollukta, hüzünde, sevinç ve neşede nasıl dua edeceğimizi de öğreten bir kitaptır. Dahası peygamberlerin yaptığı dualar da zikredilmiş ki yoldaki en sağlam en güvenilir işaretçilerimiz olsunlar. Bu anlamda Şe‘âlibî, böyle bir başlıkla Kur’ân’dan bizlere sunulan duaları da zikretmiştir.

3.4.25. Hastalıklara okuma ve Hastalıklardan Manevi Korunma

Yirmi beşinci bâb, hastalıklara okuma ve hastalıklardan manevi korunma yolları hakkındadır. Üç fasıldır. Birinci ve ikinci fasıl ağırlardan ve hastalıklardan korunma yolları hakkında iken,⁷⁴⁰ üçüncü fasıl, hastalıklardan manevî korunma yollarını⁷⁴¹ Allah’ın (c.c.) kitabından iktibâslarla örneklendirir.

İshal için, وَقِيلَ يَا اَرْضُ ابْلَعِي مَاءَكَ وَيَا سَمَاءُ اَقْلَعِي وَغِيضَ الْمَاءِ وَقُضِيَ الْأَمْرُ وَاسْتَوَتْ عَلَى الْجُودِيِّ وَقِيلَ بُعْدًا لِلْقَوْمِ الظَّالِمِينَ “Ey toprak suyunu yut! Ey gök sen de tut!” denildi. Su çekildi; hüküm yerini buldu, gemi Cûdî’nin üzerine oturdu; “Zalimlerin topunun canı cehennemel!” denildi.”⁷⁴² âyetinden iktibâsla;

Sigiller için, وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْجِبَالِ فَقُلْ يَنْسِفُهَا رَبِّي نَسْفًا فَيَذَرُهَا قَاعًا صَفْصَفًا لَا تَرَى فِيهَا عِوَجًا وَلَا أَمْتًا “Sana dağları soruyorlar. De ki: “Rabbim onları un ufak edip savuracak.

⁷³⁷ el-Mü’minûn 23/97.

⁷³⁸ Şe‘âlibî, el-İktibâs, 2/255.

⁷³⁹ el-Kehf 18/39.

⁷⁴⁰ Şe‘âlibî, el-İktibâs, 2/261-264.

⁷⁴¹ Şe‘âlibî, el-İktibâs, 2/264-269.

⁷⁴² Hûd 11/44.

Yerlerini dümdüz, bomboş bırakacak. Orada artık ne bir engebe ne de bir tümsek görürsün.”⁷⁴³ âyetinden iktibâsla;

Diş ağrısı için, *قَالَ مَنْ يُحْيِي الْعِظَامَ وَهِيَ رَمِيمٌ قُلْ يُحْيِيهَا الَّذِي أَنْشَأَهَا أَوَّلَ مَرَّةٍ وَهُوَ بِكُلِّ خَلْقٍ عَلِيمٌ* “*Şu çürümüş kemiklere kim can verecekmiş?*” diyor. De ki: “*Onları ilk başta yaratmış olan diriltecek. O yaratmanın her türlüünü bilir.*”⁷⁴⁴ âyetinin okunmasından yola çıkarak hastalığın tedavisine Kur’ân-ı Kerîm’den iktibâsta bulunularak bir devâ bulunulabileceğine,

Düşmanlarına galip gelmek isteyen için, *وَمَكْرُوهًا كُفَّارًا* “*Onlar çok büyük tuzaklar kurdular.*”⁷⁴⁵ ve *أَدْخُلُوا عَلَيْهِمُ الْبَابَ فَإِذَا دَخَلْتُمُوهُ فَانْكُمُ غَالِيُونَ وَعَلَى اللَّهِ فِتْوَاكُمْ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ* “*Kapıdan üzerlerine hücum edin; oraya girdiğiniz an artık kesinlikle siz galipsiniz. Eğer müminler iseniz ancak Allah’a güvenin.*”⁷⁴⁶ âyetlerinden iktibâsta bulunulmak suretiyle medet beklenilmesine,⁷⁴⁷

Sihir ve büyüden sakınmak için, *مَا جِئْتُمْ بِهِ السَّحَرُ إِنَّ اللَّهَ سَيُطْلُهُ إِنَّ اللَّهَ لَا يُصْلِحُ عَمَلَ الْمُفْسِدِينَ* “*Asıl bu sizin ortaya koyduğunuz sihirdir. Allah onu mutlaka boşa çıkaracaktır. Kuşkusuz Allah ifsad edenlerin işini düzeltmez.*”⁷⁴⁸ âyetinden iktibâs yapılarak manevî korunma yolu aranabilir.⁷⁴⁹

Bütün bunlar, iktibâs edilen âyet-i kerîmelerin şifa ve medet aranması için dua makamında kullanılabileceğini gösteren örneklerdir. Hastalıklar ya da sıkıntılı anlarla konu ve içerik açısından uyumlu olan âyet-i kerîmeler, iktibâs türünün hayatın her alanına hâkim olduğunu göstermesi açısından harika örneklerdir.

⁷⁴³ Tâhâ 20/105-107.

⁷⁴⁴ Yâsîn 36/78, 79.

⁷⁴⁵ Tâhâ 20/22.

⁷⁴⁶ el-Mâide 5/23.

⁷⁴⁷ Şe‘âlibî, *el-İktibâs*, 2/264.

⁷⁴⁸ Yûnus 10/ 81.

⁷⁴⁹ Şe‘âlibî, *el-İktibâs*, 2/267.

3.5. ŞE‘ÂLİBÎ’NİN DİĞER ESERLERİNDE İKTİBAS SANATI

Şe‘âlibî’nin iktibâs sanatıyla özdeşleşen bu kitabının dışında diğer eserlerinde de bu sanatın izlerine rastlamak mümkündür. Özellikle *Hâşşu’l-hâş* adlı kitabında bu sanatın izlerini sıklıkla bulabiliriz.

Ebu’l-Feth el-Bustî’nin şu beyitleri örneğinde olduğu gibi: (el-Basîf)

إِذَا ازْدَرَى سَاقِطَ كَرِيمًا فَلَا يَطُولَنَّ ضِيقُ صَدْرِهِ
فَأَكْثَرُ النَّاسِ مُنْذُ كَانُوا مَا قَدَرُ اللَّهِ حَقَّ قَدْرَهُ

Kim saygın birinin düştüğünü küçümserse, asla kalbinin sıkıntısı bir daha geçmez.

*Öteden beri insanların çoğu, Allah’ı hakkıyla takdir edip tanımadılar.*⁷⁵⁰

Burada, “Onlar وَمَا قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ وَالْأَرْضُ جَمِيعاً قَبْضَتُهُ يَوْمَ الْقِيَمَةِ وَالسَّمَوَاتُ مَطْوِيَّاتٌ بِيَمِينِهِ ...” *Allah’ı gereği gibi takdir edip tanımadılar. Kıyamet gününde bütün dünya O’nun avucundadır; gökler de O’nun kudret elinde dürülüp bükülmüştür.*”⁷⁵¹ âyetinden iktibâs yapılmıştır. İtibarlı bir kişinin zarara uğraması, birtakım işlerinin kesadı sebebiyle gerçekleşen prestij kaybı sonrasında insanların aldığı tavır, takındığı tutum bağlamında ele alınmış bir iktibâs örneğidir. Halbuki insan Yaradanın iradesini ve kudretini iyi idrak etmiş olsa her durumdan payına hisseler çıkaracak, başına gelen musibetlerin birer imtihan vesilesi, kulun kazancına vesile kılınan olaylar olarak fahmedecektir. Kısmî âyet iktibâsıyla lafızlar güçlendirilmiş, mana pekiştirilmiştir.

Şâir dedi ki: (el-Mutekarib)

إِذَا كُنْتَ مُتَّخِذًا ضِيعَةً فَإِيَّاكَ وَالشَّرَكَاءَ الْوُجُوهَا
لَأَنَّكَ تَقْرَأُ إِنَّ الْمُلُوكَ إِذَا دَخَلُوا قَرْيَةً أَفْسَدُوهَا

Bir mülk edindiğinde, ortakların durumuna dikkat et!

⁷⁵⁰ Şe‘âlibî, *Hâşşu’l-Hâş*, 197.

⁷⁵¹ ez-Zümer 39/67.

*Çünkü sen okumuşsundur ki krallar bir beldeye girdiğinde orayı ifsad eder.*⁷⁵²

Bu şiirde, *“Kraliçe (Belkıs) قَالَتْ إِنَّ الْمُلُوكَ إِذَا دَخَلُوا قَرْيَةً أَفْسَدُوهَا وَجَعَلُوا أَعْرَازَ أَهْلِهَا أَذِلَّةً”* şöyle dedi: *Krallar bir ülkeye girdiler mi, oranın altını üstüne getirirler ve halkının büyüklerini aşağılanmış duruma düşürürler.*⁷⁵³ âyetinden iktibâs yapılmıştır. Burada gerçekleştirilen iktibâsla ortaklığın çoğu kez hayırla sonuçlanmayacağı, özellikle büyük ortakların var olanla yetinmeyip, küçük ortakların elindekini haksız yollarla alacağı ortaya konulmuştur. Bu mana kısmî âyet iktibâsıyla güçlendirilmiş, kafiye ve vezin uyumuna dikkat çekilmiştir.

Bu bölümde, Şe‘âlibî’nin iktibas sanatını çözümlemeli ve kapsamlı bir şekilde ele almış olduğu müstakil bir eser olarak karşımıza çıkan *el-İktibâs mine’l-Kur’âni’l-Kerîm* adlı eserini değerlendirmiş olduk. Eserde iktibâs sanatının nazarî açıdan tanımı yapılmamış, tarifi daha çok verilen misaller içerisine gizlenmiştir. Fakat verilen örnekler, ilmî ve edebî anlamda nitelikli metinler olup, büyük bir zevk anlayışını, tatlı bir ifade gücünü ve estetiğini göstermesi açısından kıymetli örneklerdir.

Bu kitabı önemli kılan hususlardan biri, kitabın ele aldığı bahislerin, Kur’ân-ı Kerîm’in î‘cazı ve nebevî hadîslerin ayrıcalığı ile Arap şiir ve nesrinin seçkin isimlerinin inşa ettiği, belâğî açıdan kıymetli örnekleri sunmuş olmasıdır. Bu amaç doğrultusunda belâgat ve fesâhat ilminin alt disiplin dallarından sayılan iktibâs sanatının, fikrî ve ıstılâhî zemini hazırlanmaktadır. Eser, müellifin fikirlerini, seçimlerini ve tasnif çeşitliliğini, Allah’ın (c.c.) kelâmı ve nebevî hadîslerden bölümlerin ve terkiplerin iktibâs edildiği şiirlerle, darb-ı mesellerle ve haberlerle ortaya koymaktadır. Genelde eserin tabiatı, Kur’ân-ı Kerîm’in âyet ve lafızlarından iktibâs edilerek alınan bölüm ve terkiplere dayanmaktadır. Eserin bütün bâblarında yer alan, gerek şiir gerekse nesir türünden seçkin metinler, yüksek seviyede sanatsal tat, ihtişam ve azamet içermektedir. Böylece Şe‘âlibî, belirlediği konular kapsamında, edebiyatçılar ve şâirler ölçeğinde Kur’ân-ı Kerîm’in faziletini ve güzelliğini sergilemiş, eserde sunduğu diyalogları, münâzaraları, ve şiirleri Kur’ân’la süslemiştir.

⁷⁵² Şe‘âlibî, *Hâşşu’l-Hâş*, 255; Ebû Manşûr eş-Şe‘âlibî, *Yetîmetu’d dehr*, 4/519 .

⁷⁵³ en-Neml 27/34.

SONUÇ

İslâm kültür ve medeniyet tarihinde, şâirler ve hatipler eserlerini Kur'ân-ı Kerîm'in rehberliğinde biçimlendirmeye, nurundan esinlenerek dillerini iyileştirmeye, beyân melekelerini beslemeye, sözlerinin gücünü artırmaya gayret gösterdiler. Bu çerçevede çalışmalar yapılmış, doğrudan veya dolaylı olarak birçok ilim dalı neşet etmiştir. Belâgat ilminin alt disiplin dallarından birini oluşturan ve bedi' sanatlarından bir tür ve renk olan iktibâs da sözü güzelleştirmek, manayı derinleştirmek, beyânı etkileyici bir halde sunmak amacıyla teşbih, istiâre, kinâye, mecâz gibi şâir ve nasirler tarafından kadîm dönemlerden itibaren kullanılagelen bir söz sanatı olmuştur.

İktibâs sanatının tarifi, sınırları, belâgatçılar nezdinde işaret ettiği manalar ve âlimlerin eserlerinde ortaya koydukları seyir ve taksim de bu anlamda önem arz etmektedir. İyi niyetli olmak kaydıyla şâir ve ediplerin, muhataplarına hissettirmeden âyet-i kerîme ve hadîs-i şerîfleri kendi ifadelerinin içerisine girdirerek alıntılarmaları, edebiyat dünyasında hünerli bir meziyet olarak görülmüştür. İlim ehlinin ürettikleri eserlerde bu sanatı icra etmelerindeki gayesi, ilâhi vahyin gönüllere güçlü bir şekilde tesirini sağlamak, sözleriyle insanların akıl ve duygu dünyalarında derin bir etki bırakmak istemeleridir.

Şe'âlibî'nin *el-İktibâs mine'l-Kur'âni'l-Kerîm* adlı eseri kaleme almasının temel gayesi, bir taraftan fesâhat ve belâgatın kaynağı Kur'ân-ı Kerîm'in faziletini ve kıymetini, diğer taraftan nebevî sözün beşerî sözler içerisindeki mükemmelliğini muhataplarının nezdinde ortaya koymak ve sağlamlaştırmaktır. Şe'âlibî'nin *el-İktibâs mine'l-Kur'âni'l-Kerîm* adlı eseri müellifin en önemli eserlerinden biri sayılır. Eser belâgat alanında kaleme alınmış bir hazinedir. Müellif eserinde Meânî ve Beyân ilimlerinin tamamlayıcısı niteliğinde sayılan bedi' ilminin muhassinât-ı lafzıyye konularından olan iktibâs sanatını, yirmi beş konu başlığı çerçevesinde ve konular arasına serpiştirilmiş fasıllar halinde ele almıştır.

Şe'âlibî, yaşadığı asrın edebî kalkınmasını eserleriyle tescillemiş, ilim ve kültür dünyasına yeni bir soluk getirmiş, geride büyük bir kütüphane bırakmıştır. Bir taraftan yaşamı, diğer taraftan vermiş olduğu eserler, tekellüf ve kompleksten uzak, sade ve zarif bir üslup içermektedir. En büyük arzumuz ve temennimiz, Şe'âlibî gibi

bir otoritenin ve kıymetli eserlerinin farklı çalışmalarla edebiyat dünyasına tanıtılması ve kazandırılması olacaktır. Hicrî 429 yılında, bereketli bir ömürden sonra, yetmiş dokuz yaşında Rahmet-i Rahman'a kavuştuğunda, dostlarının ve sevenlerinin kalbinde derin bir üzüntü, gam ve keder bırakmıştır. Zira o, örnek alınan bir imam, rehberliğinde yol alınan bir bayrak, belâgatçıların ve edebiyatçıların meclislerini ve eserlerini süslemek için yarıştıkları bir değer olarak kültür tarihindeki yerini almıştır.

KAYNAKÇA

- Ak, Ahmet. *Maturidi Kaynaklarda Maturidi ve Maturidilik*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2006.
- Ak, Murat. *Osmanlı'nın Son Döneminde Manzum Bir Nasihatnâme Maksûd-ı Nasihat*. Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları, 2018.
- Algül, Hüseyin. *İslâm Tarihi*. 4 Cilt. İstanbul: Gonca, ts.
- Ali, Muhammed Kürd. *Kunûzu'l-ecdâd*. Dimeşk: y.y. 1370/ 1950.
- Arıkan, Rauf. *Araştırma Teknikleri ve Rapor Hazırlama*. Ankara: Asil Yayınları, 2004.
- Arslanoğlu, İbrahim. *Bilimsel Yöntem ve Araştırma Teknikleri*. Ankara: Gazi Kitabevi Yayınları, 2016.
- Âşûr, Muhammed Tâhir İbn. *et-Tahrîr ve't-tenvîr*. Tunus: Dâru't-Tûnusiyye, 1984.
- Atalay, Mehmet. "Ebu'l-Feth el-Busti'nin Kaside-i Nuniyye'sinin Diyarbakırlı Said Paşa Tarafından Türkçe Manzum Tercümesi." *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 27 (2005), 145–154.
- ‘Atîk, Abdulaziz. *‘İlmu’l-bedi’*. Beyrut-Lübnan: Dâru’n-Nahdâti’l-‘Arabiyye, 2012.
- Aydın, Mustafa. *Arap Dili Belagatında Bedi’ İlmi Ve Sanatları*. İstanbul: İşaret Yayınları, 1. Basım, 2018.
- ‘Absî, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe el-Kûfî. *el-Muşannef fi'l-eḥâdiş ve'l-âşâr*. nşr. Kemâl Yûsuf el-Hût. 7 Cilt. Beyrut-Lübnan: Dâru't-Tâc, 1. Basım, 1409/1989.
- Afgânî, Saîd. *Fî Usûli'n-naḥv*. Beyrut: el-Mektebu'l-İslâmî, 1407/1987.
- ‘Arcî, Abdullah b. Ömer. *Dîvânu'l-‘Arcî*. thk. Reşîd el-Abîdî - Hıdr et-Tâî. Bağdat: Şeriketu'l-İslâmiyye, 1. Basım, 1375/1956.
- ‘Asker, Abdulmuhsin b. Abdulaziz. *el-İktibasü envâ'uhu ve aḥkâmuhu*. Riyad: Mektebetu Dâri'l-Minhâc, 1. Basım, 1425/2004.
- ‘Askerî, Ebû Hilâl. *Dîvânu'l-Me‘ânî*. nşr. Mahmûd eş-Şinkitî - Muhammed Abduh. Alemu'l-Kutub, ts.
- ‘Azzâm, Abdulvahhâb. *eş-Şilâtu beyne'l-‘Arap ve'l-Furs ve âdâbihimâ fi'l-câhiliyyeti ve'l-İslâm*. Kahire: Muessesetu Hündâvî, 2013.
- Bağdatlı İsmâil Paşa. *Hediiyetu'l-‘ârifîn esmâ'u'l-mu'ellifîn ve âşâru'l-muşannifîn*. İstanbul: Milli Eğitim Yayınları, 1951.

- Bâkıllânî, Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib. *İ'câzu'l-Kur'an*, thk. es-Seyyîd Ahmed Şakr. Kahire: Dâru'l-Ma'ârif bi-Misra, 3. Basım, 1954.
- Baloch, N.A. "Gazneliler'in Hakimiyeti Ve Lahor Krallığı Muessesesi." çev. Esin Kâhya. *Erdem İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* 7/20(1991), 550-568.
- Bayrakdar, Mehmet. *İslâm Felsefesine Giriş*. Ankara: Beyaz Kule Yayınları, 1. Basım, 2008.
- Bulut, Ali. "Abdulhamîd el-Kâtib'in Risâlelerinde İktibas Sanatı "Taât Risâlesi" Örneği". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 7/1 (Şubat 2007), 247-268.
- Bâharzî, Ebu'l-Hasen Alî b. el-Hasen. *Dumyetu'l-kaşr ve 'uşratu ehli'l-'aşr*. thk. Muhammed Ragıp et-Tabbah. Halep: Matba'atu'l-İlmiyye, 1. Basım, 1348/1930.
- Başîr, Muhammed Mehdî. *fi'l-Edebi'l-'Abbâsî*. Bağdat: y.y. 2. Basım, 1374/1955.
- Bustî, Ebu'l-Feth. *Dîvânu Ebi'l-Feth el-Bustî*. thk. Lutfî es-Sakkâl-Durriyye el-Hatîb. Dimeşk: Matbû'âtu Mecme'î'l-Lugati'l-'Arabiyye, 1409/1989.
- Câdir, Muhammed Abdullah. *es-Se'âlibî nâkıden ve edîben*. Beyrut: Dâru'n-Nađal, 1991.
- Cârim, Ali Mustafa Emîn. *el-Belâğatu'l-vâziha*. Karaçi-Pakistan: Mektebetu'l-Büşra, 1. Basım, 1431/2010.
- Cevherî, İsmâil b. Hammâd. *es-Sihâh*. thk. Muhammed Muhammed Tâmir. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1430/2009.
- Cevziyye, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr İbn Kayyim. *Miftâhu dâri's-sa'âde ve menşûru velâyeti ehli'l-'ilm ve'l-irâde*. thk. Ali b. Abdilhamîd el-Halebî. 1 Cilt. Suudi Arabistan: Dâru İbn Affân, 1. Basım, 1416/1996.
- Cezerî, Ebu's-Se'âdât el-Mübârek b. Muhammed b. İbnu'l-Esîr. *Câmi'u'l-uşûl fî ehâdisi'r-Resûl*. nşr. Abdülkâdir el-Arnaûf. 10 Cilt. Dimeşk: Mektebetu'l-Halvânî, 1392/1972.
- Cezerî, Ebu'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed. *Usdu'l-gâbe fî ma'rifeti's-şahâbe*. thk. Ali Muhammed Muavviz vd. 6 Cilt. Beyrut-Lübnan, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1442/2003.
- Cürcânî, Ali b. Muhammed b. Ali. *Ta'rîfât*. thk. İbrahim el-İbyârî. Dâru'r-Reyyân, 1982.
- Çelebi, Kâtip. *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kutub ve'l-funûn*. 2 Cilt. Beyrut-Lübnan: Dâru İhyâ'î't-Turâsi'l-'Arabi, 1420/1999.
- Dayf, Şevkî. *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*. 9 Cilt. Kahire: Dâru'l-Ma'ârif, 1. Basım, 1413/1992.

- Demirayak, Kenan. “Ebû Bekir Hârizmî “. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 16/220-222. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Dib, Muhammed Muhyiddin- Kasım, Ahmed . *Ulumu’l-belâğa (Bedi‘, beyân ve meânî)*. Trablus-Lübnan: el-Muessesetu’l-Hadîse, 1. Basım, 2003.
- Duman, Abdullah. “Bîrûnî: İlmî Kişiliği, Tarih Anlayışı ve Yöntemi.” *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi / Journal of Turkish World Studies* 10/2 (2010), 19-38.
- Duman, Abdullah. “Gazneliler Hanedanlığı’nda Bir Vefa Örneği: Buğracık b.Cûk/Karabeckem.” *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 48 (2020), 271-296.
- Durmuş, İsmail. “İktibas”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 22/52. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Durmuş, İsmail. “Safedî”.*TDV İslâm Ansiklopedisi*. 35/447-450 İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Durmuş, İsmail. “İstişâd”.*TDV İslâm Ansiklopedisi*. 23/397-398. İstanbul, TDV Yayınları, 2001.
- Doğan, Mehmet. *Büyük Türkçe Sözlük*. İstanbul: Bahar Yayınları, 1994.
- Emin, Ahmed. *Zuhru’l-İslâm*. Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 2007.
- Enbârî, Ebu’l-Berekât Kemâlüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Ubeydillâh. *Nüzhetü’l-elibbâ’ fî tabakâti’l-udebâ’*. Zerka-Ürdün: Mektebetu’l-Menâr, 3. Basım, 1405/1985.
- Fârisî, el-Emîr ‘Alâüddîn Ali b. Belbân. *el-İhsan fî takrîbi şahîhi İbn Hibbân*. thk. Şuayb el-Arnaut. 14 Cilt. Beyrut: Muessesetu’r-Risâle, 1. Basım, 1412/1991.
- Ferrûh, Ömer. *Târîhu’l-edebi’l-‘Arabî*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru’l-‘İlm li’l-Melâyîn, 5 Basım. 1989.
- Ferrûh, Ömer. *Târîhu’l-edebi’l-‘Arabî*. 1 Cilt. Beyrut: Dâru’l-‘İlm li’l-Melâyîn, 5 Basım. 1989
- Fîruzabâdî, Mecdüddîn Muhammed b. Ya’kûp. *el-Kâmûsu’l-muḥîṭ*. thk. Enes Muhammed es- Sâmi-Zekeriyya Câbir Ahmed. Kahire: Dâru’l-Hadîs, 1429/2008.
- Güner, Ahmet. “Kâbûs b. Veşmgîr”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 24/43, 44. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Gürsu, Orhan. “İslâm Düşünürü Belhî’nin (849-934) Ruh Sağlığına Yönelik Görüşlerinin Modern Psikoloji Doğrultusunda Değerlendirilmesi”. *DEUİFD Din Psikolojisi Özel Sayısı*, (2016), 271–309.

- Ḥallikân, Ebu'l- Abbas Şemseddin Ahmed b. Muhammed b. Ebi Bekr b. *Vefeyâtu'l-â'yan ve enbâ'u ebnâ'i'z-zamân*. 3 Cilt. thk. İhsan Abbas. Beyrut: Dâru Sâdır, 1978.
- Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed. *Musnedu'l-İmam Ahmed b. Hanbel*. thk. Şuayb el-Arnaût-Adil Mürşid. 21 Cilt. Beyrut: Muessetu'r-Risâle, 1. basım, 1419/1998.
- Hamevî, İbn Hicce. *Hizânetu'l-edeb ve gâyetu'l-ereb*. thk. 'İsâm Şakyû. 2 Cilt. Beyrut-Lübnan: Mektebetu'l-Hilal, 1987.
- Ḥûfî, Ahmed Muhammed. *Teyyârât şekâfiyye beyne'l-'Arap ve'l-Furs*. el-Feccale-Kahire: Dâru'n-Nahda, 3. Basım, 1398/1978.
- Ḥuşrî, Ebû İshâk İbrâhim b. Ali. *Zehru'l-âdâb ve semeru'l-elbâb*. thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid. 1 Cilt. Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Cîl, 4. Basım, ts.
- Işık, Nevzat. "Bedüzzaman el-Hemedânî." *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 5/328, 329. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- İbnu'l-Esîr, Ebu'l-Feth Zıyâüddîn Naşrullâh b. Muhammed b. Muhammed b. Abdilkerîm. *el-Meşelu's-sâ'ir fî edebi'l-kâtib ve's-şâ'ir*. thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd. 1 Cilt. Mısır: Şeriketu Mektebe ve Matba'atu Mustafa el-Bânî, 1358/1939.
- İbnu'l-Esîr, Necmuddîn. *Cevheru'l-Kenz*, thk. Muhammed Zağlûl Sellâm. İskenderiye: Munşeâtü'l-Ma'ârif, ts.
- İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*. thk. Abdulmuhsin et-Turkî. Kahire: Daru'l-Hicr, 1. Basım, 1419/1999.
- İbn Künfûz, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Ḥasen b. Alî el-Kuştañî. *el-Vefeyât*. thk. Âdil Nüveyhiz. Beyrut: Dâru'l-Âfak el-Cedîde, 1403/1983.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânü'l-'Arab*. Beyrut: Dâru Sâdır, ts.
- İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*. thk. Abdullah Ali el-Kebîr vd. Kahire: Dâru'l-Ma'ârif, ts.
- İbn Manzûr. *Lisânu'l-'Arab*. thk. Haşim Muhammed eş-Şâzelî vd. 4 Cilt. Kahire: Dâru'l-Ma'ârif, ts.
- İbnu'l-İmâd. *Şezerâtu'z-zeheb fî aḥbâri men zeheb*. thk. Mahmûd el-Arnaût-Abdülkâdir el-Arnaût. 10 Cilt. Dimeşk-Beyrut: Dâru'bn-ü Kesîr, 1. Basım, 1415/1994.
- İbnu'l-İmâd, *Şezerâtu'z-zeheb fî aḥbâri men zeheb*, thk. Abdülkâdir el-Arnaût-Mahmûd el-Arnaût. 5 Cilt. Dimeşk: Dâr'u-bnü Kesîr, 1410/1989.

- İsfendiyâr, Bahâüddîn Muhammed b. Hâsen. *Târîh-i Taberistân*, terc. Ahmed Muhammed Nâdî. Kahire: el-Meclisu'l-a'lâ li's-Şekâfe, 2002).
- Kallek, Cengiz. "Kulle". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 26/357. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Kaya, Mahmut. "Ebû Bekir Râzî". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 34/479-485. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Kazıcı Ziya - Şeker Mehmet. *İslâm-Türk Medeniyeti Tarihi*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981.
- Kazvînî, Celâlüddîn el-Hatîb Muhammed b. Abdurrahmân. *et-Telhîş fî ulûmi'l-belâga*. şrh. Abdurrahman el-Berkûki. Mısır: y.y. 2.basım, 1351/1932.
- Kazvînî, Abdurrahmân Muhammed. *Telhîşu'l-Miftâh*. Karaçi-Pakistan: Mektebetu'l-Büşra, 1.basım, 1431/2010.
- Kazvînî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd. *Sünen-i İbn Mâce*, şrh. Haydar Hatipoğlu. 2 Cilt. İstanbul: Kahraman Yayınları, 1982.
- Kaysî, Ebû Bekr Şemsüddîn Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed. *Tavzîhu'l-Müştebih fî zabtı esmâ'i'r-ruvât ve ensâbihim ve elkâbihim ve künâhüm*. thk. Muhammed Naîm el-Araksûsî. 7 Cilt. Beyrut: Muessesetü'r-risale, 1414/1993.
- Kehhale, Ömer Rıza. *Mu'cemu'l-mu'ellifîn*. 6 Cilt. Dimeşk: y.y.1378/1908.
- Keklik, Nihat. "Türk-İslâm Filozofu İbn Sînâ (980-1037) Hayatı Ve Eserleri." *Felsefe Arşivi* 22-23 (1981), 1-53.
- Kumar Ranjit. *Araştırma Yöntemleri*. çev. Ömay Çokluk vd. Ankara: Edge Akademi Yayınları, 2011.
- Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*. haz. Hayreddin Karaman vd. 1-5 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007.
- Kurt, Hasan. "Devlet Kurma Sürecinde Sâ mânâoğulları." *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* XLIV/2 (2003), 109-129.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd. *Te'vîlâtü ehli's-sünne*. thk. Mecdî Basellûm. 2 Cilt. Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1426/2005.
- Matlûb, Ahmet. *Mu'cemu'l-muştalahâtü'l-belâğıyye ve te'tavvüruhâ*. Beyrut-Lübnan: Mektebetu Lübnan, 1429/2008.
- Medenî, es-Seyyid Ali Şadrüddîn b. Ma'sûm. *Envâru'r-rebî' fî envâ'i'l-bedî'*. thk. Şakir Hâdi Şükr. Kerbelâ-Irak: Mektebetu'l-'İrfan, 1.Basım, 1377/1968.
- Medenî, es-Seyyid Ali Şadrüddîn b. Ma'sûm. *Envâru'r-rebî' fî envâ'i'l-bedî'*. thk. Şakir Hâdi Şükr. Kerbelâ-Irak: Mektebetu'l-'İrfan, 1.Basım, 1378/1969.

- Medenî, İbn Ma'sûm. *Envâru'r-rebî' fî envâ'i'l-bedî'*. nşr. Şâkir Hâdî Şükr. 2 Cilt. Kербela-Irak: Mektebetu'l-'İrfân, 1968.
- Mendûr, Muhammed. *en-Nakdu'l-menhecî 'inde'l-'Arab*. Mısır: Dâru'n-Nahda, 1996.
- Merçil, Erdoğan. *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*. 6. Cilt. İstanbul: Kurtuluş Ofset Yayınları, 1989.
- Meydânî, Abdurrahman Hasan Habenneke. *el-Belâgatu'l 'arabiyye ususuha ve ulûmuha ve funûnuha*. Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 1. Basım, 1416/1996.
- Miquel, Andre. *İslâm ve Medeniyeti Doğuştan Günümüze*. çev. Ahmet Fidan-Hasan Menteş. Ankara: Mehter Yayınları, 1991.
- Mubarek, Zeki. *en-Nesru'l-fennî fî'l-karnî'r-râbî'*. Kahire: Muessesetu Hündâvî, 2013.
- Murâdî, Ebu'l-Fazl Muhammed Halîl b. Ali b. Muhammed. *Silku'd-durer fî a'yânî'l-karnî'ş-şânî 'aşer*. 2 Cilt. Beyrut: y.y., 1989.
- Mutçalı, Serdar. *el-Mu'cemu'l-'Arabî el-hadîs Arapça-Türkçe Sözlük*. İstanbul: Dağarcık Yayınları, 1. Basım, 2012.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc. *Sahîhu Müslim*. nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Beyrut-Lübnan: Dâru İhyâ'i'l-Kutubi'l-'Arabiyye, 1. Basım, 1412/1991.
- Nübâte, Abdürrahîm b. Muhammed b. İsmâîl. *Dîvânu'l-huṭab*. şrh. Tâhir Efendî el-Cezâirî. Beyrut: Abdu'l-Bâsit el-Enesi, ts.
- Önkal, Ahmet. "Araplarda Ensâb İlmi ve İslâm Tarihi Açısından Önemi". *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3 (1990), 117–132
- Özön, Mustafa Nihat. *Osmanlıca-Türkçe Sözlük*. İstanbul: İnkılap ve Aka Yayınları, 5. Basım, 1973.
- Râfiî, Mustafâ Sâdık. *İ'câzu'l-Kur'ân ve'l-belâgatu'n-nebeviyye*. Beyrut: el-Mektebetu'l-'Asriyye. 1. Basım. 1424/2003.
- Râzî, Fahrüddîn Muhammed b. Ömer. *Nihâyetu'l-icâz fî dirâyeti'l-i'câz*. nşr. Naşrullah Hacımüftüoğlu. Beyrut: Dâru Sâdır, 1424/2004.
- Revâha, 'Abdullâh b. *Dîvânu'l emîr eş-şâir 'Abdillâh b. Revâha*. thk. Muhammed Ali el-Kutup. Sayda-Beyrut: el-Mektebetu'l-'Asriyye, 1. basım, 1431/2010.
- Rûmî, Yâkût el-Hamevî. *Mu'cemu'l-udebâ' irşâdu'l-erîb ilâ ma'rifeti'l-edîb*. thk. İhsan Abbas. 4. Cilt. Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâm, 1. Basım, 1993.
- Rûmî, Yâkût el-Hamevî. *Mu'cemu'l-udebâ' irşâdü'l-erîb ilâ ma'rifeti'l-edîb*. thk. İhsan Abbas. 7. Cilt. Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâm, 1. Basım, 1993.

- Şafedî, Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg b. Abdillâh. *el-Vâfi bi'l-vefeyât*. thk. Ahmed el-Arnaûṭ - Türkî Mustafa. 19 Cilt. Beyrut-Lübnan: Dâru İhyâ'i't-Turâs el-'Arabî, 1.basım, 1420/ 2000.
- Saffar, İbtisam Merhun. "Nesîmu's-seḥr li's-Şe'âlibî". *Mecelletu'l-mevrid*. Vizaratu'l-A'lâm, el-Cumhûriyyetu'l-'Irakiyye. 1 (1391/1971),121-142.
- Samancı,Yusuf Sami. *Arap Şairlerden Mencek Paşa el-Yusuḫî ve Şiiri*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017.
- Sarı, Mevlüt. *el-Mevârid*. İstanbul: Bahar Yayınları, 1984.
- Savi, Saime İnal. "Gazneliler Tarihine Dair İki Kaynak: Tarih-i Beyhaki ve Tarihi-i Yemini". *Kastamonu Eğitim Dergisi* 19/2 (2011), 653–670.
- Şe'âlibî, Ebu Manşûr 'Abdûlmelik b. Muhammed b. İsmail. *Şimâru'l-kulûb fi'l-mudâf ve'l-mensûb*. thk. Muhammed Ebû'l-Faḫl İbrâhîm. Dâru'l-Ma'ârif, 1405/1985.
- Şe'âlibî, Ebû Mansûr 'Abdûlmelik. *Yetîmetu'd dehr fî meḫâsini ehli'l-'asr*. thk. Müfîd Muhammed Kamîha. 1 Cilt. Beyrût-Lübnan: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1403/1983.
- Şe'âlibî, Ebû Manşûr. *Sıḫru'l-belâğa ve sırru'l-berâ'a*, thk. Abdüsselam el-Ḥûfî. Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, ts.
- Şealibi, Ebû Manşur. *Aḫsenu mâ semi'tu*. thk. Halil Umran el-Manşûr. Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1. Basım, 1421/2000.
- Şe'âlibî, Ebû Manşûr. *Fıḫhu'l luğa ve sırru'l-'Arabiyye*. thk. Mustafa es-Sekkâ vd. y.y., 1.Basım, 1357/1938.
- Şe'âlibî, Ebû Manşûr 'Abdûlmelik. *Yetîmetu'd dehr fî meḫâsini ehli'l-'asr*. thk. Müfîd Muhammed Kamîha. 4 Cilt. Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1403/1983.
- Şe'âlibî, Ebû Manşûr 'Abdûlmelik. *Yetîmetu'd dehr fî meḫâsini ehli'l-'asr*. thk. Müfîd Muhammed Kamîha. 2 Cilt. Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1403/1983.
- Şe'âlibî, 'Abdûlmelik b. Muhammed b. İsmail. *Ḥâşsu'l-ḫâş*. thk. Me'mûn b. Muhyiddin el-Cinnân. Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1. Basım, 1414/1994.
- Şe'âlibî, Ebû Manşûr. *Fıḫhu'l luğa ve sırru'l-'Arabiyye*. thk. Abdulhafîz Şelbî vd. Mısır: Matba'atu Mustafa el-Bânî, 1. Basım, 1357/1938.
- Şe'âlibî, Ebu Manşûr. *Taḫsînu'l-ḫabîḫ ve taḫbîḫu'l-ḫasen*. thk. Şâkir el-Âşûr. Beyrut-Lübnan: Muessesetu'l-Matbû'âtî'l-'Arabiyye, 1. Basım, 1401/1981.

- Şe‘âlibî, Ebû Mansûr. *Tuhfetu’l-vuzerâ’*. thk. Sa’d Ebû Dayyeh. İrbid-Ürdün: Dâru’l-Beşîr, 1. Basım, 1414/1994.
- Şe‘âlibî, Ebû Mansûr. *Leâifü’z-zurafâ’*, thk. Adnan Kerim er-Recep. Beyrut: Dâru’l-‘Arabiyye, 1. Basım, 1999.
- Şe‘âlibî, Ebû Mansûr. *Kitabu’l-iktibâs mine’l-Şur’ân*. Kahire: el-Ma‘hedu’l-Mahtûtâtî’l-‘Arabiyye, 26, 15.
- Şe‘âlibî, *Kitabu’l-iktibâs mine’l-Şur’ân*. İstanbul: Selim Ağa Kütüphanesi, 38, 15.
- Şe‘âlibî, Ebû Mansûr. *Tetimmetu’l-Yetîme*. nşr. Abbas İkbâl. 1.Cilt. Tahran, y.y., 1353/1934.
- Şe‘âlibî, Ebû Mansûr. *el-İktibâs mine’l-Şur’âni’l-Kerîm*. thk. İbtisâm Merhûn es-Saffâr. 1 Cilt. Bağdat: Dâru’l-Vefa, 1. Basım, 1413/1992.
- Şe‘âlibî, Ebû Mansûr. *el-İktibâs mine’l-Şur’âni’l-Kerîm*. thk. İbtisâm Merhûn es-Saffâr - Mücâhid Mustafa Behçet. 2 Cilt. Bağdat: Dâru’l-Vefa, 1. Basım, 1413/1992.
- Şe‘âlibî, Ebû Mansûr. *Ebû’t-Tayyip el-Mutenebbî ve mâ lehû ve mâ ‘aleyhi*. thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd. Kahire: Mektebetu’l-Huseyn et-Ticâriyye, ts.
- Şe‘âlibî, Ebû Mansûr. *Âdabu’l-Mulûk*. haz. Abdülhamîd Hamdân. Kahire: Âlemu’l-Kutub, 1. Basım, 2007.
- Şe‘âlibî, Ebû Mansûr. *el-Ferâ’id ve’l-kalâ’id*. Mısır: Dâru’l-Kutubi’l-‘Arabiyyeti’l-Kübrâ, 1327/1909.
- Şe‘âlibî, Ebû Mansûr. *ez-Zarâ’if ve’l-Leâ’if ve’l-yevâkîf fî ba’zi’l-mevâkîf*, thk. Nâşır Muhammed Câd. Kahire: Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 1. Basım, 1430/2009.
- Şe‘âlibî, Ebû Mansûr. *et-Temsîl ve’l-muḥâzara*. thk. Abdülfettâh Muhammed el-Hulv. Riyad: Dâru’l-‘Arabiyye li’l-Kitâb, 1983.
- Şe‘âlibî, Ebû Mansûr. *“Kitabu’t-Tevfîk li’t-Telfîk.”* thk. İbrahim Salih. Dimeşk-Suriye: Dâru’l-Fikr, 2. Basım, 1410/1990.
- Şe‘âlibî, Ebû Mansûr. *Zâdu seferi’l-mulûk*. thk. İbrahim Salih. Abu Dabi: Dâru’l-Kutubi’l-Vataniyye, 1. Basım, 2009.
- Şe‘âlibî, Ebû Mansûr. *Tetimmetu Yetîmeti’d dehr fî meḥâsini ehli’l-‘asr*. thk. Müfid Muhammed Kamiha. Beyrut-Lübnan: Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 1. Basım, 1403/1983.
- Şe‘âlibî, Ebu Mansûr ‘Abdûmelik. *Yetîmetü’d dehr fî meḥâsini ehli’l-‘asr*. thk. Müfid Muhammed Kamiha. 2 Cilt. Beyrut-Lübnan: Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 1. Basım, 1403/1983.

- Seâlibî, Ebû Mansûr. *el-Muntehal*. thk. Ahmed Ebû Ali. İskenderiye: Matba'atu't-Ticâriyye, 1903.
- Se'âlibî, Ebû Mansûr. *ez-Zarâ'if vel-lefâ'if vel-yevâkîf fî ba'zi'l-mevâkîf*. thk. Nâsır Muhammedî Muhammed Câd. Kahire: Dâru'l-Kutub ve'l-Veşâ'ikî'l-Kavmiyye, 1430/2009.
- Se'âlibî, Ebû Mansûr. *Hükümdarlık Sanatı (Âdâbu'l-Mulûk)*. çev. Sait Aykut. İstanbul: İnsan Yayınları, 1. Basım, 1997.
- Se'âlibî, Ebu Mansûr. *Men gabe 'anhu'l-mu'trib*. thk. Abdülvâhid Şa'lân. Kahire: Mektebetu'l-Hâncı, 1. Basım, 1984.
- Se'âlibî, Ebû Mansûr. *en-Nihâye fî'l-kinâye*. thk. Faraj Hawwar. Susa-Tunus: Dâru'l-Ma'ârif, 1. Basım, 1995.
- Sübkî, Bahâüddîn. *'Arûsu'l-efrâh fî şerhi telhîşi'l-miftâh*. thk. Abdülhamîd el-Hündâvî. 2 Cilt. Sayda-Beyrut: el-Mektebetu'l-'Asriyye, 1424/2003.
- Süyûtî, Abdurrahmân b. el-Kemâl Celâlüddîn. *ed-Durru'l-menşûr fî't-tefsîri'l-me'sûr*. Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Fikr, 1432/2011.
- Süyûtî, Ebu'l-Faḍl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr el-Huḍayrî. *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Ebu'l-Faḍl İbrahim. 1 Cilt. Suûdi Arabistan: Vizâratu'ş-Şuûn ve'l-İslâmiyye ve'l-Evkâf, ts.
- Şafiî, Ebû Muhammed Abdullah et-Tayyib b. Abdillâh b. Ahmed b. Alî Bâ Maḥreme el-Hicranî el-Haḍramî. *Kılâdetu'n-naḥr fî vefeyâti a'yâni'd-dehr*. nşr. Bû Cum'a Mükri-Hâlid Zevârî. Cide: Dâru'l-Minhâc, 1428/2008.
- Şahin, Hilal. "Tarihsel Bir Panorama: Hint-Türk Tarihine Dair "Babürlüler Dönemine Kadar." *Türk Dünyası Araştırmaları* 119/234 (2018), 127-142.
- Şalak, Ali. Ḡazelu Ebî Nüvâs. Beyrut: Dâru Beyrut, 1954.
- Şek'a, Mustafa. *Menâhîcu't-te'lif inde'l-ulemâi'l-'Arab*. Beyrut-Lübnan: Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, 1991.
- Şenterînî, Ebu'l-Hasen Alî b. Bessâm. *ez-Zahîre fî meḥâsini ehli'l-Cezîre*. 1 Cilt. Kahire: Dâru'l-Cenne, 1358/1939.
- Şeşen, Ramazan. "Câhiz". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 7/20-25 İstanbul: TDV Yayınları, 1993
- Taberânî, Ebu'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed. *el-Mu'cemu'l-Kebîr*. nşr. Hamdî Abdülmecîd es-Selefi. 2 Cilt. Kahire: Mektebetu İbn Teymiyye, 1404/1984.
- Talu, Mehmet. "Ali b. Hasan Bâharzî". 4/474. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

- Taylan, Necip. *Anahatlarıyla İslâm Felsefesi Kaynakları-Temsilcileri Tesirleri*, (1985).
- Tebrîzî, el-Hatîp. *Dîvânu Ebî Temmâm*. thk. Muhammed Abduh Azzâm. 4 Cilt. Kâhire: Dâru'l-Ma'ârif, 2009.
- Teftâzânî, Mes'ûd b. Ömer Sa'duddîn. *Şurûhu't-Telhîs*. şrh. Bahâuddîn es-Sübkî - İbn Ya'kûb el-Mağribî. Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Hâdî, 4.basım, 1413/1992.
- Terzi, Mustafa Zeki "Gulâm", *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 14/178-180 İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Teymiyye, Ahmed b. Abdilhalîm İbn. *el-Akîdetu'l-vasıtiyye*. nşr. Muhammed b. Abdülazîz. Riyad: ed-Dureru's-Seniyye, 1433/2012.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre. *Sünen-i Tirmîzî Tercemesi*. çev. Osman Zeki Mollamehmetoğlu. 3 Cilt. Bayezid-İstanbul: Yunus Emre Yayınları.
- Topuzoğlu, Tevfik Rüştü. "Ebû Mansûr es-Seâlibî". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Utbî, Ebû Naşr Muhammed b. Abdilcebbâr. *Târîhu'l-'Utbî Târîhu'd-devleti'l-Gazneviyye ve ahlâbârû's-Sultân Mahmûd el-Gaznevî*. thk. Mahfûz Ebî Bekir b. Ma'tûme. Kahire: Mektebetu's-Şekâfeti'd-Dîniyye, 2014.
- Yanık, Nevzat H. "İbn Kâlâkıs". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 20/103-104. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Yaylalı, Yasemin. "Şehnâme'de Annelerin Yeri ve Önemi." *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* Haziran/58 (2017), 67–86.
- Yazıcı, Hüseyin. "İbn Bessâm Eş-Şenterînî." *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 19/376. İstanbul, TDV Yayınları, 1999.
- Yıldız, Hakkı Dursun. *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*. İstanbul: Çağ Yayınları, 1989, 6/298
- Yıldız, Hakkı Dursun. *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*. İstanbul: Çağ Yayınları, 1988, 7/49.
- Yılmaz, Nurullah. "Emîr Ebû'l-Fadl el-Mîkâlî ve Edebî Çalışmaları." *İstanbul Journal Of Arabic Studies (İSTANBULJAS)* 3/2 (Aralık 2020), 297–312.
- Yüksel, Ahmet Turan. "İlk Müslüman-Türk Devletlerinin Siyasî, Kültürel Ve Medeniyet Tarihi Üzerine." *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/11 (2001) 67-99. Erişim 18 Kasım 2021. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/neuifd/issue/19709/210570>
- Zehebî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*. thk. Muhammed Naîm Araksûsî - Şuayb el-Arnaûf. Beyrut-Lübnan: Muessetu'r-Risâle, 1. basım, 1403/1983.

Zehabî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtu'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*. 9 Cilt. Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1421/2000.

Zehabî. *el-İber fî haberî men ğaber*. thk. Ebû Hâcer Muhammed Saîd b. Besyûnî Zağlûl. 2 Cilt. Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1405/1985.

Zuhrî, Muhammed b. Sa'd b. Menî'. *Kitâbu't-Tabakâti'l-kebîr*. thk. Ali Muhammed Ömer. 3 Cilt. Kahire: Mektebetu'l-Hâncı, 1. Basım, 1421/2001.

